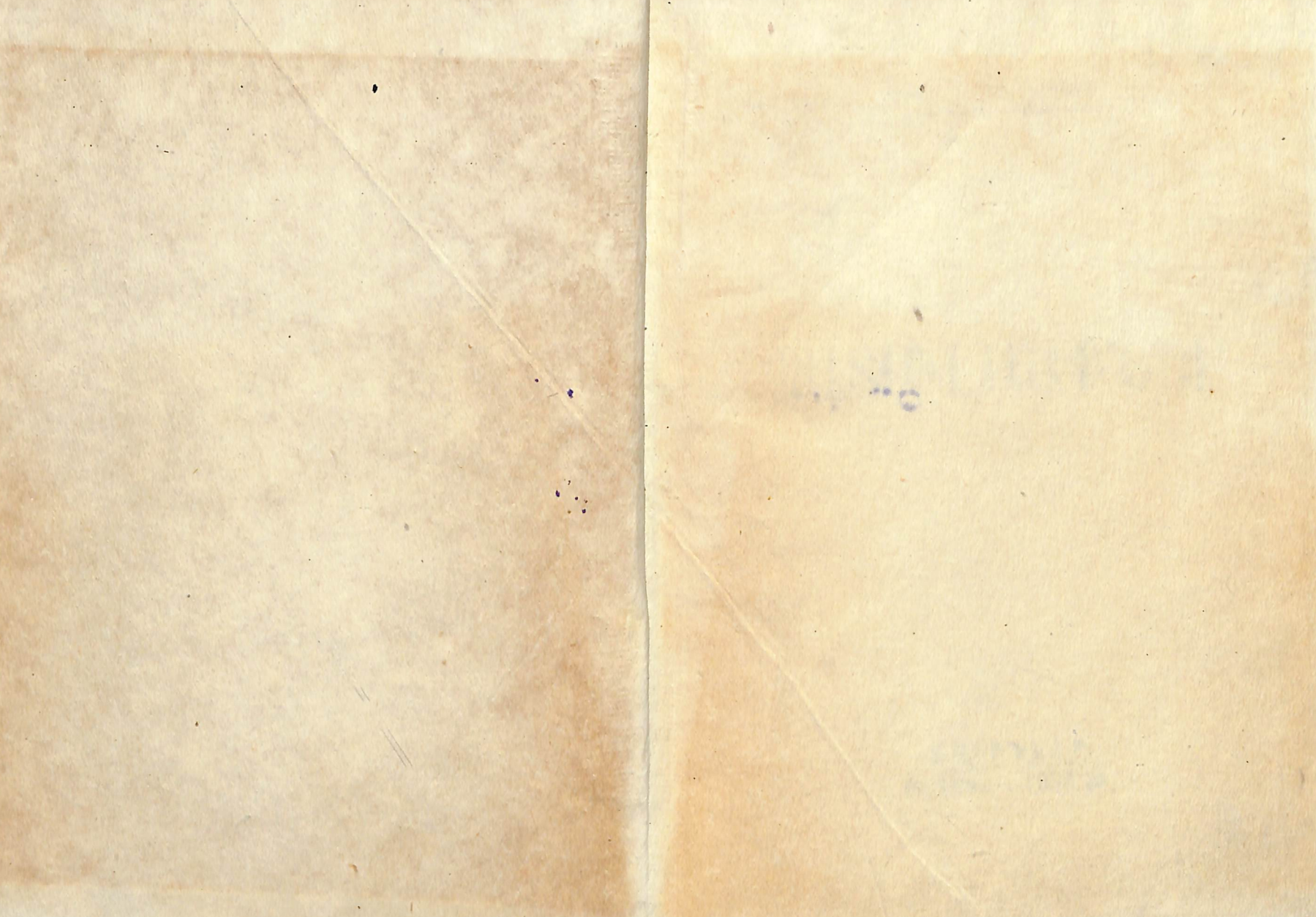

ԳԵՎՈՐԳ
ՊԵՏՏՐՈՅԱՆ

ՊԱՏՄԿԱԾՔՆԵՐԻ
ԹՈՂՈՎԱԾՈՒ

Ա.ԶԵՆՆԵՐ ԲԱԳՈՒ 1939 թ.

12 MAR 2011

ԳԵՎՈՐԿ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ

891.99

7-50

mf

ՊԱՏՄՎԱԾՔՆԵՐ

1234
12

ԱԶԵՐՆԵՇՐ
ԲԱԳՈՒ — 1939 Թ.

Կ Ղ Զ Ի Ն

Պահակներին ստուգելուց հետո, հանգիստ սրտով կարող եմ նստել պահակատանը և կարգալ սրվա լրագրերը:

Շատ լավ եմ ճանաչում այժմ պահակ կանգնած իմ սղաններին: Գիտեմ, վր սր նրանց սրտես աչքերից չի խոստաի թվառատ ղաշտում վոչ մի շարժում, վոչ մի միջատ, վոչ մի սողուն: Ո՞վ կհանդգնի անցնել սահմանը, յերբ այն հսկում է հինգ թևանի աստղը: Վոչ վոչ: Յեվ յեթե գտնվեն ել այդպիսի մարդիկ, նրանք անցնել սահմանը չեն կարողանա: Գիշեր ցերեկ արթուն և կարմիր սահմանսպահը:

Նստում եմ բաց սրասուհանի մոտ, լրագրերը ձեռք առած, ցանկանում եմ խորասուզվել ընթերցանության մեջ: Այնտեղ, հարեվան սենյակում շախմատ են խաղում հերթափոխ բանակայինները, իսկ այստեղ, իմ սենյակում, փափուկ մահճակալի վրա անուշ - անուշ մանկան բախտավոր ժպտը գեմքին քնել է ողնականա՝ Ֆիլիպպը:

Յերեկոյան գեմ է: Արևը պատրաստվում է մայր մաներու: Հոսող գեղեցիկ գետը, վր սահման և կաղմում, արևի վերջին մարող շողերի տակ փայլվին և տալիս: Յեվ գետի այդ սքանչելի, հրապուրիչ տեսքն առժամանակ ինձ կորում է ընթերցանությունից: Դանդաղահաս գետն իմ մեջ արթնացնում է ինչ վր հեռավոր, վաղուց մոռացված հիշողություններ: Բայց հանկարծ լավում է մի կրակոց, առա յերկրորդը, հետո յերրորդը: Վեր եմ թռչում տեղիցս, արթնացնում ոգնականիս՝ Ֆիլիպպին և յերկու գին վամ բանակայիններին հետ սղարկում իմանալու կրակոցների պատճառը: Ինքս արթնացնում եմ բոլոր քնած պահակներ:

9687
34

րին, մարտական պատրաստութեան րեւում, հետո վերցնում եմ հետադիտակը և պատուհանից նայում դուրս, դեպի գետի ափերը: Սակայն նշմարել վոչինչ չեմ կարողանում:

Ի՞նչ կրակոց էր այն: Պարզ է, ինչ վոր սրիկա համարձակվել է անցնել սահմանը: Սահմանապահ բանակայինն իդուր փամփուշա չի վիշացնի:

Նայում եմ դանդաղահոտ գետին: Նրա մեկշտեղում, ջրի նվազումից հետո գոյացել է փոքրիկ, բաց կղզյակ: Այդ ցեխախառն կղզյակը զբաղում է իմ ուշադրութեանը և կամքիս հակառակ, հիշողութեանս մեջ պատկերանում է մի այլ, ծառերով ու ծաղիկներով զարդարված, սիրուն կղզի: Ու հիշում եմ դրա հետ իմ մանկութեանը...

... Են տարիներում յես տասնընորս - տասնևհինգ տարեկան առողջ, կարմրաթուշ, դյուղական պատանի եյի: Մայրս ամբողջ որը զբաղված էր: Հարուստների համար հաց էր թխում: Յեւ վորովհետև մենք չունեինք վոչ այծ, վոչ կով, վոչ ել վոչխար, վորոնց հարկավոր լիներ տանել արածացնելու, ուստի յես ազատ եյի, ինչպես տարյակը դաշտում: Յերբեմն պատահում էր, վոր հարուստ տերերի մշակներից մեկն ու մեկը հիվանդանում էր, տերն ինձ էր վերցնում նրա փոխարեն աշխատելու: Սակայն այդպիսի դեպքեր շատ քիչ եյին լինում: Ազատ ժամերիս մեծ մասը վատնում եյի ձկնորսութեամբ և թռչնորսութեամբ:

Մեր դյուղը գտնվում է բուսականութեան ամենափարթամ ու սքանչելի մի վայրում: Գյուղի վերելում հոտում է այս գետի նման մի լայն ու մեծ գետ, վորի մեջտեղում պտուկել է փոքրիկ, կլոք կղզիկ, ամբողջովին պատած խիտ, գեղատեսիլ, հսկա ծառերով: Հենց այդ կղզու գիմաց, գետափին բուսած հրեկա քարե սալի վրա նստում եյի և ջուրը նետում կաթիլերս, վորոնցով մեծ հաջողութեամբ վորսում եյի խելառ ձկներին: Ժամերով նստում եյի այդ սալի

վրա և ուշադրութեանս հափշտակում եր այդ գեղեցիկ կղզին իր ծառերով:

Կղզին սիրուն էր: Հեռվից, բարձր սարից, յերբ յես դարձյալ նայում եյի ներքևում հոտող ոճի նման պալարով դեռալիս, այդ կղզին նմանվում էր հրաշալի մի մեծ ծաղկեվինջի նետված ջրի մեջ: Վորքան խիտ են բուսել ծաղկազարդ ծառերը կղզու վրա, վորքան բարձր ու անուշ խոտեր վան այդ ծառերի տակ, ցամաքը բոլորովին չի յերևում:

Ովքե՛ր եյին ապրում այդտեղ, ի՞նչ եյակներ եյին նրանք, այդ մասին յես շատ քիչ բան գիտեյի: Սակայն հետաքրքրութեանս սրեցոր վատվում էր:

Գյուղի յերեխաներից մոչ վոք չէր համարձակվում անցնելու կղզու խորքը, իմանալու նրա գաղտնիքը: Նախ, գետն այդտեղ — կղզու ափերին խորն եր ու հոտում էր քիչ արագ, յերկրորդ՝ մեր ծնողները թույլ չէյին տալիս վոտք դնել այնտեղ:

Յես հիշում եմ, թե ինչպես իրիկնադեմին, յերբ մայրս վերջացնում էր իր ծանր աշխատանքը, դալիս եր ինձ մոտ և միշտ ինձ դնում էր ինքնամոտացութեան մեջ: Յերբեմն յես այնքան եյի մոտանում ինքս ինձ, վոր չէյի նկատում կամ ուշադրութեան չէյի դարձնում, վոր կաթիլերիցս վազուց եյին կախվել ձկները, միայն կղզին եր, վոր իր խորհրդավոր գեղեցիկութեամբ դերել էր ինձ:

Այդպիսի բուրեններն, յերբ տարված կղզով, նույնիսկ մորս գալուստը չէյի նկատում, մայրս վախվիսելով առում էր.

— Այդ կղզին չար կղզի յես, վորդիս, չգնաս այնտեղ, թե չես հետ չես դառնա:

Իմ հարցին, թե ովքեր են ապրում այնտեղ, նա սալիս եր խուսափողական պատասխան:

— Չեմ լմանում, վորդիս: Անցյալ տարի Այերտանդրի յեղը լողալով անցավ այդ կղզին: Յերբ Ալեքսանդրը գնաց յեղի հետևից, նա ել հետ չդատավ: Մյուս որը նրա գիտիը ջուրը չարտեց հարեան դյուղի

մոտ: Չղնաս, ալեանդ, վորդլա, թե չե դու ել հետ
չես դառնա:

Նա սկսում եր արցունքներն աչքերին դրկել ինձ,
սեղմել իր կրծքին, համբուրել, փարխակել:

— Մենակ դու յես մնացել: Յես քեզ համար եմ
ապրում, յեթե դու յեկ կորչես, աշխարհը կմթնի ինձ
համար:

Մորս խոսքերը, մանավանդ նրա արցունքները,
չարժում ելին սիրուս և յես իմ հերթին փարվելով նը-
րան, հանդատացնում եյի ասելով:

— Չեմ գնա, մայր, յես այդ կղզին չեմ գնա:

Մայրս ժպտում եր արցունքների միջից, և յես իմ
վարսած ձկները դարսելով դամբյուղի մեջ, տուն եյի
վերադառնում նրա հետ:

Ինչո՞ւ յեր մայրս վախեցնում ինձ, — այս հարցն
ամբողջ ճանապարհին ինձ հանդատություն չեք տալից:

Մի որ սովորաբանի նման յես ձուկ եյի վորսում:
Հանկարծ, հեռվից ահանջիս զիպավ ինչ վոր աղջկա
բարակ ձայն, վորը գալիս եր կղզու ավից: Վեր թըռ-
չելով նստած տեղիցս, նայեցի դեպի կղզին և տեսա,
վոր ափին բուսած ուռենու ծառի դեպի ներքև թեք-
ված ճյուղերից յերկու ձեռով ամուր բռնել եր սպի-
տակ հագուստով մի աղջիկ, վորի ամբողջ մարմինը
ջուրը զրկած ուզում եր տանել: Աղջկա ոգնություն
աչերտող ձայնն ստիպեց ինձ հանել վերնաշապիկս,
նեավել ջուրը և լողալով գնալ ոգնության: Ինձ հա-
ջողվեց ծառի ճյուղերից բռնելով, այդ աղվիան նո-
րից ափ հանել: Յեթե չլիներ այդ ուռենու ծառն իր
վիխիկոր ճյուղերով, հաղիվ թե կարողանայի այդ
աղվիան ազատել գետի յերախից:

Յերբ ափ դուրս յեկանք, աղջիկը հերարձակ
վարսերս ցամաքեցնելով ասաց.

— Ինչ լավ ե, վոր դու ժամանակին վրա հասար,
այնչափ չնորհակալ եմ:

Յեզ գնդուն ձայնով ծիծաղեց, կարծես թե փոչինչ
փտանդախոր բան չեք սրտասհել:

Աղջկա արիությունն ինձ պարմանք պատճառեց:
Աղջիկը կլիներ մոտ տասնեւչորս տարեկան: Ճեր-
մակ, սիրուն շորերի մեջ, նա նման եր մայրխայն
թեթեւ սիրուն թիթեռի:

— Իսկ մո՞նց յեղալ, վոր ջուրն ընկար:

— Յես կամեցա բարձրանալ այս ծառը, սալայն
վրաքս սայթաքեց և վայր ընկա:

Յես չեյի կարողանում հայացքս սղոկել աղջկա
վարդանման դեմքից: Իսկ նա միայն ժպտում եր յեզ
խոսում ու խոսում: Նրա այդ հավերժահարսի չքնաղ
դեմքը և գնդուն ձայնն ափելի եյին հմայում ինձ, քան
խոսքերի իմաստը:

Յես գտնվում եյի կղզու վրա: Յես ցանկանում եյի
ժամ առաջ շրջել նրա խորքը և իմանալ զլիսավոր
գաղտնիքը:

Ո՞վքեր են ասլրում այնտեղ, ո՞ւմ ե պատկանում
նա, և այն ի՞նչ «չարիքե» մասին եր այնպես վախե-
ցած խոսում մայրս:

— Յես քեզ ամեն որ տեսնում եմ, — ասում եր
աղջիկը, — դու ամբողջ որերով ձուկ ես վորսում:
Ասա, մի՞թե չես ձանձրանում դրանից:

— Չե, ինչո՞ւ պիտի ձանձրանամ:

— Դու լավ աղա յես, — հանկարծ փոխեց նա իր
խոսակցությունը, — ասա քո անունն ի՞նչ ե:

Յես ասում եմ իմ անունը և հարցնում իրենը:

— Սինարե, — ասում ե նա:

— Սինարե, ո՞ւմ մոտ ես ասլրում:

— Հորս մոտ:

Նա հանկարծ ավերեց, ապա քիչ հետո ավելացրեց.

— Բայց հայրս շատ չար ե, չի թողնում խաղամ
վոչ վորքի հետ: Յեթե նա քեզ տեսնի ինձ հետ, կծե-
ծի: Նա առաջ շատ բարի յեր և ուրախ: Նա այդպես ե
դատել մորս հեռանալուց հետո: Իսկ մայրս հիմա ասլ-
րում ե ուրիշի տանը:

Աղջիկը լռեց, հետո ձեռքիցս բռնելով, առաջ տա-
րով: Մենք անցանք կղզու խորքը:

Բուրավեա ծաղիկները ու թարմաչունչ կանաչները մեջ յես արքեր հարբել եյի: Ծառերի արանքներում, ամբողջովին թաղնված կանաչները մեջ, հաղիվ հազ յերևում եր կղմինդրե տանիքով սիրուն մի տուն վորը ծխնելուցից բարակ ծուխը դանդաղորեն յերկինքն եր բարձրանում:

Ամեն ինչ գեղեցիկ եր այստեղ, ամեն ինչ խորհրդավոր: Ինձ թվում եր, թե յես դռնովում եյի հեք-յաթներում պատմած առասպելական այդիններից մեկում:

Սակայն ո՞ւմ եր սրտովանում այդ կղզին, ո՞վ եր նրա տերը: Յես կամենում եյի տեսնել նաև այնքան գեղատեսիլ կղզու տիրուջը:

Մի փառքիկ վարդենու մոտ, Սինարեն կանոց առավ և կռանարով դեպի ինձ, ասաց.

— Յես միշտ մենակ եմ լինում: Արերս տխուր են անցնում: Արի դառնանք ընկերներ:

Յես համաձայնության նշան արեցի:

— Դու ամեն ոք կդաս այստեղ, այնպես չե՞:

— Կդամ:

— Միայն ծածուկ, հայրս թող չխմնեա, լա՞վ:

Հենց այդ բուպեյին եր, վոր տղամարդի մի բամբ ձայն կանչեց.

— Սինարե...

— Հայրս ե, դեա, թե չե քեզ կծեծի:

Յես սրատարատվում եյի չքվել, սակայն ծառերի արանքից անսպասելիորեն դուրս ցցվեց մեր առաջ դեր մարմնով, թանդաղին խալաթը հագին, ճաղատ դլխով, թավ բեխերով, տարիքավոր մի մարդ: Նա դեմս կտրելով, իսկույն իր ուժեղ ձեռքով ամուր բրունեց թևիցս և խիստ տոնով հարցրեց աղջկան:

— Ո՞վ ե այս մերկ լակոտը, Սինարե, վորտեղից նա յեկավ այստեղ, — և դեռ պատասխան չտուցած, բաց թողեց թևս ու հանկարծ հարցրեց վախեցած. — Ինչո՞ւ դու ամբողջովին թրջված ես:

— Պապա, յես ծառից վայր ընկա ջուրը և յեթե այդ տղան չլիներ, յես հիմա յեղբայրս կլինեյի:

— Իւրեմն այս տղան փրկեց քեզ խեղդվելու՞ւց:

— Այո, պապա:

— Աննա, Աննա, — ձայնեց այդ մարդը:

Դարձյալ ծառերի արանքից քիչ հետո հայտնվեց ատող մի կին, տնային շորերով:

— Աննա, Սինարեյի շորերը փոխիր և պակեցրու անկողնում:

— Պապա, յես քնել չեմ ուզում:

— Լաիր, ինչ ասում եմ, այն ել արա:

Աղջիկն, իր աղերաստան հայացքը մեկ անդամ ել ձգելով վրաս, հեռացավ: Ինձ թվաց, թե այդ հայացքով նա ուզում եր ասել, վոր յես աված խոստումս չմոռանամ:

Մնացինք յես և Սինարեյի հայրը, այդ հրաշալի կղզու տերն ու տիրականը:

Կարճ լուսթյունից հետո նա չար, կատաղի աչքերը հասելով ինձ վրա, առամների արանքից ասաց.

— Ասում ես, այն ամի՞ց յեկար:

— Այո:

— Ինչո՞ւ յեկար:

— Ձեր աղջիկը խեղդվում եր:

Ապա դնացինք այն ուռենու ծառի մոտ, վորը վերայից ջուրն ընկավ Սինարեն:

— Շատ բարի, ասաց այդ մարդը, — դու փրկեցիր աղջկաս, առ քեզ վորպես վարձատրություն:

Ու մի քանի թղթե դրամ ավեց ինձ:

— Այդ փողն այնպիսի մի տեղ դիր, վոր չթրջվի և նորից լողալով վերադարձիր այն ամի: Յերբեք ել համարձակվես այստեղ դալ, լսո՞ւմ ես:

Նա այնպիսի մի դարհուրելի տեսք ավեց իր դեմքին, վոր յես ակամա վախից մի քայլ հետ դնացի:

— Ել չգաս այս կղզին, յեթե դու նորից դաս այստեղ, սպա վոսկորներդ չեն հավաքի, դե՛հ հիմա մարդ, լողա:

Նա ինձ հրեց ջուրը:

Յեւ լողալով նորից անցա մյուս ափը: Ատամնե-
րիս մեջ ամուր սեղմել էյի նրա սպած թղթե դրամնե-
րը և նրանք չթրջվեցին:

Մորս ասացի, վոր այդքան փողը յես դտել եմ:
Նա ուրախացավ և խնդրեց, վոր այդ մասին վոչ վո-
քի չասեմ:

Մյուս օրը դարձյալ դետափին, քարե սալի վրա
նստած, ձուկ էյի վորսում: Բայց էլ ո՞վ էր ձկան
մասին մտածում:

Կրակն ընկել էր իմ սլատանի սիրտը, այրում էր
հողիս ու հանդատություն չեր տալիս ինձ: Յեւ տանջ-
վում էյի, յես կամենում էյի դարձյալ անցնել
կղզին, տեսնել Մինարեյին, լսել նրա ձայնը ու գրքն-
դուն ծիծաղը: Այնտեղ, կղզում այնքան ծաղիկներ
կային: Այնտեղ, կղզում կյանքն այնքան դեղեցիկ ու
հեքիաթային էր թվում: Միթե մենակ այդ անճոռնի
մարդն իրավունք ունի աղաս չըջակայություններ
կտտարել կղզում:

«Ել չգաս այս կղզին, յեթե դաս, վոսկորներդ չեն
հավաքի», — շարունակ հնչում էր ահանջներումս
այդ վիթխարի հասակ ունեցող, դեր մարդու սարսա-
փելի ձայնը և ինչ վոր սառսուս էր անցնում վողջ
մարմնովս:

Այդ մարդն ամենակարող էր: Վոչ վոք չեր հա-
մարձակվի նրա մասին մի վատ խոսք տեսել: Շատ
մարդկանց էր նա կյանքից դրկել, վորոնք համար-
ձակվել էյին այս կամ այն պատճառով, այս կամ այն
խնդրով անցնել կղզին: Ո՞վ էր սվել նրան այդքան
զորություն, հասկանալ այն ժամանակ չեյին կարողա-
նում: Գիտեյի միայն, վոր վողջ չըջանում ապրողներն
աս ու սարսափով էյին խոսում նրա մասին և այդ
ասը անցնում էր նայել իմ փոքրիկ հողու ներքը: Գի-
տեյի, վոր այդ մարդը յերեկում էր կղզում այն ժա-
մանակ, յերբ կղզու ծառերն էյին դարդարվում ծա-

ղիկներով և հեռանում էր այն ժամանակ, յերբ ծա-
ռերն ու կանաչ դաշտերը սկսում էյին դեղին դույն
հաղնել:

Գիտեյի, վոր այդ մարդը շատ անգամ էր խըն-
ձույթներ սարքում կղզու վրա քաղաքից յեկած ինչ
վոր մարդկանց համար, վորոնց յերբեք տեսնել չկա-
րողացա: Շատ անգամ էյի ամառվա զով դիչերներին
նստել սալի վրա և հետաքրքրությամբ դիտել բաղ-
մաթիվ լույսերը ծառերի մեջ, լսել կղզուց չորս կող-
մը տարածվող յերդերն ու կոպիտ հոհոցները: Ո՞վ
կարող էր այդպիսի բոպկեթյուն անցնել կղզին ու խան-
դարել, կամ իր ներկայությամբ տհաճություն պատ-
ճառել կղզու տիրոջը:

Վոչ վոք:

Կղզու տիրոջը պատկանող հատուկ նավակները
յամաքից կղզի էյին տեղափոխում թանկադին հյու-
րերին: Սակայն ի՞նչ ուժ էր այն, վոր ինձ շարունակ
մղում էր դեպի այդ կղզին:

Այդ մարդու սպառնադին խոսքերը կաշկանդել
էյին ինձ և յես չեյի համարձակվում իրադործել ցան-
կությունս:

Խեղճ մայրս զարմանում էր, թե ինչո՞ւ յես
ստաջիա նման առատորեն ձուկ չեմ վորսում: Չգիտեր
մայրս, վոր իր վորդին ձկան նման կախվել էր կառ-
թից ու չնայած անոոր թպրտոցներին, դուրս պրծնել
չեր կարողանում:

Բայց ասա վրդու ափին, ուռեսու ծառին շատ մոտ,
հայտնվեց Մինարեն, իր սպիտակ գլեխտի մեջ: Աղջիկ-
ը նայեց դեպի ինձ և ձեռքով թափահարեց: Յես այդ
բնությունեցի, վորպես կանչի նշան և առանց ինքս ինձ
հաշիվ տալու նեավեցի ջուրը: Չանցած մի քանի րո-
պե մենք յերկուսս էլ արդեն նստել էյինք վարդի թիփ
մոտ և զրուցում էյինք:

— Ինչո՞ւ այս յերկու օրը դու չեյիր դալիս:

— Վարենում էյի հորիցդ: Իսկ դու ինչո՞ւ չեյիր
յերեկում:

- Հայրս թույլ չե՛ր տալիս այս ամբը դալու :
- Իսկ այսօր վո՞նց յեկար :
- Հայրս դնացել է քաղաք, իսկ Աննան քնել է,

յես եւ ծածուկ յեկա : Գիտես, յես քեզ միշտ յերազումս տեսնում եմ, դու ինձ վարդ ես տալիս, յես քեզ Հնորհակալություն եմ հայտնում ու դանդուրներդ չոյում : Յերբ այդ յերազը տեսնում եմ, իսկույն դարթնում եմ :

Յես լսում եյի այդ դեղեցիկ աղջկա խոսքերը, դմայվում կղզու հրաշալի ծաղիկներով, ծառերով, կանաչ խոտերով և... մոռանում կղզուց դուրս դառնալու աշխարհն իր լավ և վատ կողմերով :

Այդպես տեսում եյին բոլորներ, նույնիսկ, ժամեր մինչև աղջիկը հոգնում էր ինձ հետ խաղալուց, գլուխը թեքում էր ուսիս և քնում :

Նա քնում էր, իսկ յես պահապան հրեշտակի նման հսկում էյի նրա խաղաղ քունը... ճանճերից :

Բայց ահա լավեցին մոռեցող քայլերի ճայներ : Սիրտս վախից թոթոաց : Յես աղջկա դուռիս դուռը չությամբ դրեցի փափուկ խոտերի վրա, իսկ ինքս կատվի զգուշությամբ թաղնվեցի վարդենու հետեվը և դադարեցրի շնչառությունս : Հայտնվեց աղջկա սարսափելի հայրը ու մրթմրթալով ինչ վոր խոսքեր, զրկեց Սինարեյին և... տարալ :

Կարծես թե սիրտս կրճքիս վանդակից հանեցին և տաքան : Կամենում եյի ճշալ, հարձակվել այդ ամենակարող մարդու վրա, խել սիրուն Սինարեյին : Սըրիկա, չե՞ վոր դու արժանի չես այս դեղեցիկ կղզուց, նույնիսկ այդ դեղեցիկի հայրը լինելու : Սըրիկա, չե՞ վոր քո զազրելի ձեռքերը սրբապղծություն են կատարում, յերբ դու նրանցով գիպում ես այս վարդերին, հասմիկներին, շուշաններին, այս բարձրահասակ ծառերին, տերեւներին ու թփերին յե՛վ յերբ զրկում ես քո հարապատ աղջկան :

Բայց վախը տիրել էր ինձ : Յե՛վ յես զգուշությամբ մտա ջուրն ու անցա մյուս ամբը :

Այդպես դրեթե մեկ-յերկու օրը մի անգամ ծածուկ հանդիպում եյինք իրար-յես ու Սինարեն :

Մի օր այդպես խաղալով Սինարեյի հետ, չկարողացա նկատել, թե վոնց նրա հայրը հայտնվեց մեր գլխավերելում :

Յես նայեցի այդ մարդու դաժան դեմքին և սարսափեցի : Նա կատաղությունից մի բոսպե չէր կարողանում խոսել : Իսկ հետո, ինքն իրեն հավաքելով, խոսքս ձայնով մոնչաց :

— Դու, դու տկտր լակոտ, ելի համարձակվեցիր զալ այստե՞ղ :

Յես վախից պապանձվել եյի և ուժ չունեյի մի խոսք անգամ արտասանելու :

— Հայրիկ, ձեռք չտաս նրան, — բացականչեց աղջիկը և իբ քնքուշ մարմնով ծածկեց ինձ :

— Դու զժվե՞լ ես, Սինարե : Դու պաշտպանում ես այս կեղտոտ լաղոտին :

Յես վիրավորվեցի :

— Յես կեղտոտ չեմ, — ասացի :

— Չայնդ, լակոտ, յես քեզ մեկ անգամ ասացի, վոր դու չհամարձակվես դալ այս կղզիին, սա քո տեղը չե, իսկ դու ո՞վ ես, շան ձագ, վոր մոռացար ասածս : — Հայրիկ, ձեռք չտաս, աղաչում եմ...

Կատաղությունից ինքն իրեն կորցնելով, այդ մարդն աղջկան դեն հրեց ու մի ուժեղ ապտակ հասցրեց ինձ : Ապտակն այնքան սաստիկ էր, վոր յես, ձկարողանալով պահպանել հավասարակշռությունս, ընկա վարդենու վրա, վորի փշերն ասեղների նման խրվեցին մտարինս :

— Հայրիկ...

Յե՛վ աղջիկը վազեց դեպի ինձ :

Սակայն հայրը, դարձյալ աղջկան դեն հրելով, իր ուժեղ ձեռքերով բարձրացրեց ինձ յե՛վ ամբողջ թափով գետին զարկեց :

Յես կարողացա տեսնել, թե ինչպես նա զրկեց ուշաթափ իր աղջկան և արագորեն տարալ տուն :

Հետո յետ փորձեցի վստքի կանոնել, բայց մի քայլ չարած, վայր ընկա, կորցրի գիտակցությալս... .

Յերբ աչքերս բացի, տեսա վոր գիշերն է փռել իր թեպերն ինձ վրա, և լավում եր դետի հանգարտ վըշտցը:

Լավում եր ծղրիղի միապաղաղ ճոխնչը: Իսկ յերկընքում թարթում եյին իրենց աչքերն անթիվ անհամար ասողեր:

Աչքերս դարձյալ փակեցի:

Յերբ յերկրորդ անգամ աչքերս բացի, մորս սպրթնած դեմքը տեսա, նա կախվել եր վրաս և արև ու վախ անելով շարունակ կրկնում եր:

— Չասացի, մի գնա այդ անիծված կղզին, մի գնա, չուզեցիր ինձ լսել:

Անցան շաբաթներ: Յես առողջացա: Մայրս հետևվում եր ինձ և շարունակ աղաչում եր, վոր չգնամ դետափ ճուղ վորսալու. նա վախենում եր, վոր կրկին կգնամ Սինարեյի մոտ: Մի առանձին տաղնապով նա ասում եր. — լավ իմացիր, վորդիս, վոր Սինարեյի հայրը մարդասպան է:

Նա մեծ վոխ ունի պահած գյուղացիները դեմ, վորոնք մի քանի տարի առաջ ապստամբել եյին յեվ հրդեհել նրա հարուստ կալվածքը:

Յեվ այլեյս վտաք չգրի կղզին: Միայն յերբեմն հեռվից հեռու նայում եյինք իրար...

Յես ու Սինարեն:

Յեվ ահա այդ որերից անցել են ավելի քան յերկու տասնյակ տարիներ: Չկա այժմ մեր յերկրում կղզու տերը, սակայն նրա թողած կղզին միջև հիմա յել գոյություն ունի:

Ո՞վ է նրա տերը և ովքե՞ր են այժմ ընակվում այնտեղ: Յես ուրախ ժպտում եմ, յերբ հիշում եմ կղզու այժմյան ընակիչներին, սարյակների ձագերին նմանօր այն մանուկները քաղցր բլբլոցները: Սիրտս

ուռչում և ուրախությունից, յերբ սրտկերացնում եմ այժմվա կղզու տիրոջը, ավելի ճիշտ տիրուհուն կամ կարմիր գիրեկոտրին, վորը կարմիր գլխաշորը գլխին «թագուհուն» նման ման է դալիս իր «թագավորության» մեջ, շրջապատված լիքը, կարմրաթուշ, մասաղ մանուկների դորամբով:

Ո՞վ է այդ կինը, վոր չի սարսափում կղզում ման դալուց: Ինչպե՞ս է, վոր նա տեր ու տնտեսն է դարձել այստեղ:

Անցյալ տարի արձակուրդ ստանալով յես ուղևւորվեցի գյուղ:

Գնում եյի դարձյալ դեպի այն կղզին: Սակայն այժմ վախի փոխարեն ջերմազին խինդն եր փոթորկում հողիս:

Կղզին ավելի յե փարթամացել նոր տնկած ու հասակ առած գեղատեսիլ ծառերով: Ավելացել են ծաղիկները թփերը, վորոնց արբեցնող բուրմունքը հեռու անցողիկն էլ դեպի իրեն է քաշում:

Ահա մի փոքրիկ մանկիկ, սպիտակ դողնոցը հաղին գալիս է դեպի ինձ: Նրա լուրջ դեմքի վրա նկատում եմ տխրության հետքեր:

— Փոքրիկ, վորտեղի՞ց ես գալիս:

— Յես փոքրիկ չեմ, յես քեզ ընկել եմ, դեւ կալմիլ հլամանատալ է, — նեղացած պատասխանում է մանուկը:

— Ներեցեք ընկեր, վորտեղի՞ց եք գալիս:

— Մանկական այդուց:

— Ու՞ր եք գնում:

— Տուն:

— Իսկ յես գնում եմ ձեր այգին: Չեք բարեհաճի, արդյոք, հետ դառնալ և ինձ հետ գնալ միջև այգին:

— Չե:

— Ինչո՞ւ:

— Չեմ ուզում գնալ այնտեղ: Ուլյան չի ուզում խաղալ ինձ հետ, յես ել չեմ ուզում գնալ այնտեղ:

— Լավ, դուք տարեք ինձ այդին, յես կխնդրեմ Ուլային, վոր նա խաղա ձեզ հետ:

Փոքրիկը թերահավատորեն ունքերի տակից մի մի հայացք ե գցում վրաս, ապա ըստ յերեվուլթին հավատալով խոսքերիս, տալիս ե իր համաձայնությունը:

Որախուժյունից զրկում եմ նրան, գնում ուսերիս վրա, սակայն նա բողբոսում ե յեմ պահանջում վայր դնել:

Յես հասկանում եմ, — մանկիկը պահանջում ե, վոր իր հետ վարվեմ վորպես մեծի հետ:

Ծիծաղում եմ: Մոտենում ենք կղզուն: Գեղեցիկ կամուրջը մխացնում ե կղզին ցամաքի հետ. կամուրջի հակատին ամբայված կիսակտր քուցանակի վրա խոշոր, կարմիր տառերով գրված ե.

«Նոր սերունդ» կոլտոզի մանկապարտեզը:

Մանում ենք կղզին:

Մեր դեմ ե գալիս կարմիր գլխաշորով մի կին:

Տեսնելով մանկան, նա գարմացած ձեռքերն իրար Ա զարկում.

— Այդ ո՞ւր ելիր կորեւ, Արնուդ, բոլոր ընկերներդ քնել են, իսկ դու ման ես գալիս ով գիտե վորտեղ:

Ապա, նայելով իմ ժպտացող դեմքին, վազում ե դեպի ինձ ե փարվում կրծքիս:

Մայրս ե. մանկական այդու կարմիր դիրեկտորը...

Նա ուրախ-ուրախ պատմում ե իր դործի մասին, պատմում ե, թե ինչպիսի ջանքերով ե կարողացել այդ կղզին կարգի բերել ու դարձնել մանկապարտեզ:

Այստեղ են բերում կոլտոզի կանայք իրենց փոքրիկ մանուկներին, ծծկեր յերեխաներին ե հանձնելով յերխատարդ դաստիարակչուհիներին, իրենք խաղաղ սրտով գործի յեն դնում:

Յես հետաքրքրությամբ դիտում եմ կղզին:

Ահա մի վոքրիկ, բաց տարածություն. արեվի ուրախ կենտարար շողերի տակ բրեզեհետե մահճակալները վրա պանկել են մանուկները, տրուսիկներ հաղին, թեթեւ սպիտակ, կլոր գլխարկներ քաշած աչքերին:

Նրանք արեվային վաննա յեն ընդունում:

Նրանց չաւրջն անցուգարձ են անում սպիտակ, մաքուր խալաթներ հագած դաստիարակչուհիները յեմ աշալուրջ հետնվում, վորպեսպի մանուկները քնքուռ մաշկը չայրվի արեվից: Ահա քիչ դենը, վարդի թփերով շրջապատված, բարձրահասակ ախայիները ստվերի տակ, իրար կողք-կողքի շարված որորոցները մեջ, չրթունքներն իրար ամուր սեղմած մուշ — մուշ քնած են ծծկեր մանուկները:

Այժմ մեռյալ ժամ ե: Յեմ այդ ե պատճառը, վոր մանկական ծղվտցները փոխարեն խորն առողջարար լուսթյուն ե տիրում կղզու խորքում:

— Յեմ այս բոլորը մերն ե, — հպարտությամբ ստում ե մայրս ժպիտը դեմքին:

Հետո, լուրջ դեմք ընդունելով, շարունակում ե:

— Այստեղ սահմանի վրա, իրենց անհանդիստ են պահում Փաշխատական շները:

Յես գլխով դրական նշան եմ անում:

— Լավ հսկիր սահմանը, վորդիս, լավ հսկիր: Հիշիր են որերը, սեղ որերը մեր կյանքի ու հսկիր սահմանը:

Այսոր նորից հիշեցի մորս խոսքերը: «Լավ հսկիր սահմանը, վորդիս»:

Ու նորից պաշարեցին հողիս հին հիշողությունները, քաղցր ու դառն հիշողությունները...

Մեր յերկրի սահմանները լավ են հսկվում, մայր:

Ահա մեկը հանդգնել ե վոտք կոխել մեր հողի վրա, սակայն նա յերկրի խորքը անցնել չի կարողանա:

— Բերում են, — բացականչեց բանակային սահմանապահներին մեկը: Յերկու հողու առաջն արած,

Ֆելիպպը յերեք բանակայինների հետ շտապ-շտապ դեպ պահակատուն է դալիս :

Պահակներին ուղարկում եմ մյուս սենյակը, իսկ ինքս նստում սեղանի մոտ յեվ սպասում :

Բացվում է դուռը, շեմքում յերեվում է Ֆելիպպը, վորը պատիվ տալով գեկուցում է .

— Ընկեր լեյտենանտ, մեր սահմանապահները բռնել են յերկու հոգու, վորոնք ինչպես յերեվում է, զիչերն անցել են սահմանը, բայց չկարողանալով առաջ դնալ, մնացել են գիչերելու մեր հողի վրա :

Յես մոտենում եմ բռնվածներին : Մեկը վիրավորված է թեվից և վորպեսզի արյունաքամ չլինի, առողջ ձեռքով ամուր սեղմել է վերքը : Նրա սպրդնած դեմքն ու վախերս հայացքն արհամրանք է առաջ բերում իմ մեջ : Շրջվում եմ դեպի մյուսը ու դարմանք է պատում ինձ : Նրա զարհուրելի, խիտ մաղբրով ծածկված դառամյալ դեմքը և արյունով լի աչքերն ինձ ծանոթ են թվում :

— Կղզու տերը... բացականչում եմ յես : Իմ խոթքերից նա ամբողջ մարմնով ցնցվում է... ապա տարակուսած նայում է ինձ վրա անթարթ :

Յերկու քայլ հետ է դնում և գլուխն իմ համառ հայացքի տակ կախ է դցում :

— Դուք ինձ ճանաչո՞ւմ եք, — հարցնում եմ նրան :

— Վոչ :

— Իսկ հիշում եք այն տիլլոր լակոտին, վորը համարձակվել եր անցնել ձեր դրախտային կղզին : Հիշո՞ւմ եք :

— Դուք... միթե՞ :

Յես նստում եմ տեղս և հրամայում խուզարկել այդ յերկու անձանց :

Ուղարկությունը յերեվան է բերում դրամներ, վկայականներ և զանազան կնքված թղթեր : Պարզ եր, վոր այդ մարդիկ յեկել են մեր հողը լրտեսության և գեվիրսիոն նպատակներով :

Ի՞նչ հրամանով վիրավորվածին տանում են : Մնում եմ յես կղզու նախկին սիրոջ հետ դեմ հանդիման :

— Այն սիլ^ոց յեկաք, — հարցնում եմ նրան :

— Այո :

— Ինչո՞ւ համար :

Նա չի կամենում պատասխանել :

Յես կրկնում եմ հարցս :

Նա բարձրացնում է գլուխը և նրա աղավաղված դեմքը արտահայտում է ծայր ստիճանի հուսահատություն ու կատաղություն :

— Դուք հարցնում եք թե ինչո՞ւ յես յեկա՞... Յես յեկա, վորովհետև չեյի կարող չդալ :

— Բայց դիտե՞ք, վոր կղզին խլելու համար նախ հարկավոր է մի ամբողջ յերկիր խլել, — ասացի յես :

— Գիտեմ, հենց դրա համար եմ յեկել :

— Զուր եք յեկել, չեք կարող, ձեռքներդ շատ են կարճ :

— Յես յեկա, վորովհետ ուրիշ ճանապարհ չկար ինձ համար :

— Իսկ ո՞ւր է Սինարեն :

— Սինարեն չկա այլևս, միթե՞ դուք դեռ հիշո՞ւմ եք նրան :

Հիշո՞ւմ եք նրան :

— Այո, հիշում եմ, բայց ձեզ ավելի յեմ հիշում քան նրան :

Նա լռեց : Կարծեմ ինձ հասկացալ : Գլխով նշան արի Ֆելիպպին : Նրան դուրս տարան :

Յես կրկին հիչեցի իմ սիրելի, իմ լավ մայրիկիս խոսքերը :

— Լավ հսկիր սահմանը, վորդիս, լավ հսկիր :

ՄԱՀՎԱՆ ԿԻՐՃԸ

Ուղեկալի շենքը դռնվում էր զեղատեսիլ մի վաղրում: Նրա կատարին ծածանվում էր կարմիր դրոշը: Շենքի աջ կողմում, սահմանի ուղղութիւնում, ձգվում էին լեռներն իրենց կանաչապատ լանջերով և սրածայր գագաթներով: Լեռներից զեւր, զեպի յերկրի խորքը սկսվում էր անառը՝ դաբաժուր կաղնիներով ու ասեղ մրրիկներին զիմացող այլ հաստաբուն ծառերով: Լեռներից հոսում էին վտակներ, վորոնք ստորոտներում միանալով, կազմում էին բավականին մեծ հորդառատ գետ: Գետն անցնում էր ուղեկալի շենքի հարավային կողմով և կորչում մութ անտառում:

Այդտեղ, ամեն ինչ գեղեցիկ էր, ամեն ինչ հրապուրիչ և միևնույն ժամանակ վտանգավոր: Բնական այդ առատ ծածկոցները թագստարան էին հանդիսանում սահմանախախտ զիվերսանտների, լրտեսների բասմաչների համար, վորոնք վխտում էին լեռների կիրճերում, թիերի, ջրերի տակ, թաղնվում ժայռերի, ծառերի արանքներում և իրենց համար հարմար ընտրում սահմանն անցնելու կամ դանակ ցցելու սահմանապահի մեջքին, կամ ել հեռվից արձձե տար զնդակն էին ուղղում նրա կրծքին:

Պարզ էր, վոր նման պայմաններում ամենից առաջ աչալրջությամբ ու խիզախությամբ պետք է ոճտված լինեյին մեր սահմանապահ մարտիկները: Բացի լուրջ և խիզախ լինելուց՝ սահմանապահը միյեվնույն ժամանակ պետք է լինի հնարազետ և իր գործին նը-

վիրված: Այդ մասին էլին պատմում բաղմաթիվ փաստերը, փորոնք արձանագրված են ուղեկալի պատահարների մատյանում: Դեռ չեն յեղել զեպքեր, վոր սահմանապահներն իրենց ձեռքից բաց թողնեյին սահմանախախտներին: Գեպքեր են յեղել, յերբ սահմանապահների մի փոքրիկ ջոկատ կավի յե բունվել 60-70 հողուց բազկացած ավաղակների խմբի հետ: Կոխվը տեվել է ժամեր և ավաղակները վերջը-վերջը կամ անձնատուր են յեղել, կամ ել անվրեպ զնդակներից գետին են տապալվել: Յեղել են նաև զեպքեր, յերբ զնդակահարել են սահմանապահի տակի ձիուն ու նա կրակելով իր բոլոր փամփուշտները, հանել է կողքից կախած թուրը և մոլեղնորեն հարձակվելով սահմանախախտների վրա, կոտորել է աջ ու ձախ, մինչև սփնահար արված, անչունջ վայր է ընկել: Այդպիսի հերոս ընկերների սխրագործությունը սրինակ է ծառայել նորեկ մարտիկների համար, նրանց հիշատակն անմահ է մնացել:

**

Ժամը զեռ տասը չկար, ինչ մեքենան անապատ-լիորեն բերեց սլավ փոստը: Ուղեկալի պետ, ավագ յեստենանտ Կոչեստիոն ընդունեց փոստը և ամտամեքենան նորից արագորեն հեռացավ: Իր գրասենյակում յեյտենանտը կարգաց հանձնարարական պրությունը, և զգատուացած սեղմեց զանդակի կոճակը: Ներս մտալ բանակայինը:

— Կանչել կրասեր հրամանատար Մուրոյին:

— Հրամայված է կանչել հրամանատար Մուրոյին, — կրկնեց հրամանը հերթապահ բանակայինը:

— Կարող եք կատարել...

Բանակայինը պատիվ տալով կրուսիկների վրա չուս յեկավ և սենյակից դուրս վազեց: Ներս մտնելով կարմիր անիյունը, նա զիմեց շախմատ խաղացող բանակայիններին:

— Վորտե՞ր և հրամանատար Մուրոյն:

Շախմատիստները մեկը, վորն ըստ յերևույթին նեղ տեղն եր ընկել, բարկացած, խեթ-խեթ նայեց հերթապահին ու վոչինչ չասաց: Իսկ մյուսը, վորի հաղթանակը կատարյալ եր, ժպտալով պատասխանեց.

— Գոմումն է, իր ձին է մաքրում:

Հերթապահը ճանապարհվեց դեպի դամբ: Նա հրամանատար Մուրոյին գտավ գոմից հեռու, տերեվախիտ ծառերի տակ մեծ յեռանդով սև ձին մաքրելիս:

— Ընկեր հրամանատար, ձեզ իր մտ է կանչում ավալ լեյտենանտը, — զեկուցեց հերթապահը:

Կրտսեր հրամանատար Մուրոն վերջին անգամ կոշտ խոզանակով շփեց փայլվիլին տվող սեվ ձիու մեջքը. հետո հագավ ծառի ճյուղին կախած վերնաշապիկը, ամուր կապեց գոտին և իրեն պառչած տեսք տալով ներս մտավ ուղեկալի պետի սենյակը:

— Ընկեր Մուրո, ձեր ձին պատրաստ է յերկար ճանապարհ անցնելու:

— Նա բավականին հանդուստեղ է, ընկեր հրամանատար, և կարծում եմ կարող է գնալ ուր վաք հրամայեք:

— Ուրեմն՝ հենց այժմ ճանապարհս պետք է ընկնեք: Յես ձեզ հանձնարարում եմ կաշիք այս քսակը, վորտեղ զետեղված են դանդաղ հանձնարարությաններ և մի վորոշ գումար: Վորքան կարելի յե արագ այդ կաշիքսակը պետք է հասցնենք Ուղեկալի պետին:

Հրամանատար Մուրոն կրկնեց հրամանը և կամենում եր դուրս գնալ, յերբ պետը կանգնեցրեց նրան:

— Հրամանը վորքան հնարավոր է արագ կատարեցեք:

— Լսում եմ...

Մուրոն պատիվ տալով, դուրս յեկավ սենյակից: Սեվուկ ձին նրան անանելով, արձակեց ուրախ մի խրիխիջ: Մուրոն շատով թամբեց ձին, կաշիք քսակը

հարմարորեն դրեց ձիու մեջքին, ապա թուրն ու հրացանը վերցնելով հեծավ ձին: Թեթեվորեն խթանեց ձիուն և դարպասից դուրս գալով, բռնեց խճուղին: Բավականին անցնելով, նա ձին թեքեց խճուղուց և քչեց իրեն հայտնի արահեաներով:

Կես սր եր:

Արևիլը շարունակում եր բարձրանալ դեպի գեներթը: Նա նայում եր արևոյին յեվ առաջ ընթանում: Չին յերբեմն խրխնջում եր և հարվածներ ստանալով, ավելի յեռանդով եր բարձրանում լեռան գաղաթը: Լեռան կրճքին ծառերը տեղ-տեղ այնքան խիտ էլին բուսել, վոր հաստ ճյուղերին չզրկվելու համար նա պուխը թեքում եր մինչեվ ձիու բաշը: Յերբեմն սուգաբթախիտ ճյուղերի աակից չէր յերեվում արեվը: Չորս կողմը տիրող թանձր սալիքի տակ, նա սառն հովաթյան եր զգում: Հետո ձին դուրս եր գալիս բացատը և արեվը դարձյալ շարունակում եր այրել նրա մեջքը:

Չին հոգնել եր սարնիվեր բարձրանալուց: Մուրոն այդ չէր նկատում և անընդհատ ասպանդակում եր ձիուն: Նրան թվում եր, թե ձին շատ դանդաղ է քայլում և լեյտենանտի հրամանը ժամանակին չի կատարի: Բայց սեվուկ ձին բարեխղճորեն արագացնում եր քայլերը և յերբ բարձրացան լեռան գագաթն ու սկսվեց վարեջը, նա սկսեց ցած իջնել այնպիսի արագությամբ, վոր թվում եր, թե գլխախալը կընկնի և ցած գլորվելով ջարդ ու փշուր կանի թե հեծվորին և թե իրեն: Մուրոն շարունակ ձգում եր յերասանակները և կարողացածին չափ զսպում ձիուն: Ներքեվում յերեվում եր խոր, ծառերով պատած, հսկայական մութ անդունդը: Դա մահվան կիրճն եր: Լավում եր կիրճի միջով հոսող դետի մշտատեղ ծանր վաշտոք: Սակայն դետը չէր յերեվում:

Մուրոն կանգնեցրեց ձիուն և վերից նայեց մահվան կիրճին: Շատ անգամ եր պատահել, յերբ սահ-

մանախախտ բառապահանքը հետապնդելով բանակա-
յինների կողմից, թագնովել ելին աշը կիրճում: Կիրճը
չափազանց մուխն էր և անթիվ անհամար քարանձավ-
ներ ուներ: Բավական էր թագնովել մի թիփի տակ,
վորպեսզի կորչես հետապնդողների տեսողութունից:
Չկար այնտեղ նայել ուղիղ մի ճանապարհ: Շատ հա-
ճախ էր պատահել, յերբ բանակայինների մի ջակատ
մտել էր կիրճը, յերկար թափառել և պատահ-
մամբ գտնելով նրա միջով հոտող գետը, քայլել էր
նրա յերկարությամբ ու դուրս յեկել ուղեկալնե-
րից մեկի մոտ: Գետը կիրճում միակի վերկարար յեվ
ուղիղ ճանապարհն էր, վորը հոտելով հեռավոր լեռ-
ներից, անցնում էր մի շարք ուղեկալների մոտով:
Միջինուսն ժամանակ աշը կիրճն ամենակարճ ճա-
նապարհն էր դեպի հարեփան N ուղեկալը:

— Յեթե հրամանը չտապ է, սույա յես պետք է
անցնեմ կիրճով, — մտածեց նա:

Ձին խրխնջաց և Մուրոն հանկարծակի դալով թե-
թեվորեն ասպանդակից նրան: Ձին սկսեց ցած թռչել
դեպի կիրճը: Գետի վշոցը սաստկացավ: Մեկայն
գետը դեռ չէր յերեվում: Յերբ ձին մտավ
անտառը, գետի վշոցն ավելի սաստկացավ: Թվում
էր, թե ամեն կողմից վշշալով հաղարավոր գետեր են
հոտում: Այդ սարսափելի վշոցներից նույնիսկ սեփուկ
ձին, վոր սովոր էր շրապնելների պայթյունների մի
քանի վարկյան վարանելով կանդ աստի: Մուրոն հա-
նեց կողմնացույցը, կտրեց ձեռքին, սույա ընտրելով
ուղղությունը, խթանեց ձիուն:

Մտերի արանքներից, տիրող կիսախավարի մեջ,
փայլեց գետը: Գետը հոտում էր հանդիստ և դանդաղ:
Նայելով դանդաղահոս գետին՝ մտում էլիր սուղած
և չէր կարողանում ըմբռնել, թե աշը սոսկալի վըշ-
ոցը, վոր արձագանք էր դռնում ամեն տեղ, վոր-
տեղից և դալիս: Մուրոն ձին քեց գետի հոսանքն ի
վեր: Նա դիտեք, վոր գետը պետք է կորչեր թախտ-

ներում, իսկ ինքը պիտի դեմ աններ լեռան, վորով
պետք է վեր բարձրանար:

Ձին վաղում էր և թեթեվորեն խրխնջում: Հան-
կարճ, չքիտես վորտեղից, ուուժի պես պայթեց
հրացանի մի կրակոց: Մեվուկ ձին անձայն դետին
վըրովեց և իր տակն առավ Մուրոյին: Մուրոն կայ-
ծակի արագությամբ հանեց կողքից կապած սարձա-
նակը, իսկ հետո նոր սկսեց դուրս հանել վտանքը
ձիու տակից: Մուրոն հասկացավ, վոր գնդակն ար-
ձակեցին սահմանախախտ սրիկաները: Նա իրեն
ուշաթափվածի տեղ դրեց և միևնույն ժամանակ մեծ
զգուշությամբ աշխատում էր վտաքը հանել ձիու տա-
կից: Մի քանի րոպեյից հետո Մուրոն տեսավ յերկու
մարդկային կերպարանք, վորոնք բարձրացան թիփերի
տակից և սկսեցին մոտենալ իրեն: Յերբ նրանք քառա-
սուն քայլի վրա ելին, — Մուրոն անսպասելիորեն
նստեց տեղում և նշան բռնելով յերկու անդամ կրա-
կեց: Լավեցին մահվան աղիզքը՝ ճիչեր և յերկու
հոգի թալոտալով վայր ընկան: Այդ ժամանակ, աշ
ու այն կողմից անհայտ անձնավորություններ դո-
ուում գոչունով սկսեցին կրակել Մուրոյի վրա: Մու-
րոն հանեց մեջքից հրացանը և թագնովելով վիրավոր
ձիու, սույա և թիփերի հետևը, նայեց չորս կողմը:

— Կապանեն — անցավ նրա մտքով — հետո կը-
վերցնեն կաշվե քսակը:

Մուրոն արագորեն վերցրեց թամբից կախված
կաշվե քսակը և հետ սողաց: Յերկու քայլի վրա հո-
սում էր գետը: Գետափին բուտել էր հաստաբուռն մի
ծառ: Նա սողաց դեպի ծառը: Յերկու անդամ կրա-
կեց մարդկային սիլուետները թիփերի հետև թագնովե-
ցին:

Ահա և ծառը:

«Կթագչնեմ ջրում, նրանք չեն գտնի, իսկ յեթի
կենդանի մնամ, սույա ջրից կհանեմ» — մտածում էր
Մուրոն: Կապանի տեղի չտալու համար նա մի քա-
նի անդամ կրակեց: Իսկ հետ վտաքով կաշվե քսակը

հրեց ջրի մեջ: Նա նույնիսկ հիշեց այն վտորիկ սա-
լը, վտորի մոտ ընկղմվեց ծանր քսակը:

Մուրոն հետ սողաց դեպի ձին: Ձին դեռ կենդա-
նի յեր: Նա դեռ թալրաում էր:

— Հանձնվիր, — լսեց Մուրոն թվերի միջից մի
ձայն: Նա կրակեց այլ ձայնի ուղղութեամբ: Նրան
թվաց, թե մեկը ծանր անքաց և վայր ընկավ:

— Կարծեմ չվրիպեցի, — շնջաց նա: Գնդակները
կարկուտն ավելի սաստկացավ: Գնդակները վզդոցով
թռչում էին նրա դիտավերելով, յերբեմն էլ հենց իր
մոտ դետին խրվում: Յեվ հանկարծ զնդակներից մե-
կը ծակեց Մուրոյի ձախ բազուկը:

— Վերափորեցին չները...

Նա հանեց զբազանից անձեռնմխելի վաթիկթը,
բանդեց այն և կապեց բազուկը: Հրացանն ավելի ա-
մուր սեղմելով, սողաց հարմար մի տեղ:

— Հանձնվիր, — լսեց նա այս անգամ մի ուրիշ
հրամայողական ձայն:

Մուրոն յերբեք չի հանձնվիր սահմանախախտ շնե-
րին: Նա վտորչել էր մինչև վերջին գնդակը դիմադ-
րել: Մուրոն սկսեց հեռանալ դեպի հետ: Վորքան նա
սողում էր դեպի նոր տեղամաս, այնքան սաստկա-
նում էին կրակոցները: Յեվ հանկարծ զնդակների
կրակոցները դադարեցին:

«Նրանք չըջապատում են ինձ», անցավ Մուրոյի
մաքով: Նա հարմար մի տեղ դարան մտավ: Իր
սուր աչքերով սկսեց շորս կողմը խուզարկել:

Նրա ձախ ձեռքը ծանրանում էր և հրացանը դրժ-
վարութեամբ էր կարողանում պահել: Քիչ հետո դար-
ձյալ կրակոցները սաստկացան: Նա հաղիվ հաղ էր
պատասխանում նրանց:

— Ա՛, դուր չեկա՞վ, չներ, — ժպտաց Մուրոն: Նա
բիշ շարժվեց տեղից և գնդակները վզգալով տեղացին
նրա վրա: Վտորք թեթեփորեն ցնցվեց ու մի սուր
ցավ զգաց: Այդ ցավի վրա նա ուշադրութուն չգար-

ձրեց: Նա կրակում էր այն ժամանակ, յերբ սահմա-
նախախտները սողալով մոտ էլին դալիս: Նրա զնդա-
կին անվրեպ էր և այդ էր թերևս պատճառը, վոր
թշնամիները վախենում էին հարձակում գործել նրա
վրա, բայց վտարի և ձեռքի ցավը քանի զնում, այն-
քան սաստկանում էր: Նրան թվում էր, թե շուտով
ուշքը կորցնելու յե, բայց յերբ սահմանախախտնե-
րից մեկը մոտենում էր իրեն, նա սթափվում էր յեվ
արձակում զնդակը:

Կալում էր վիրափորվածի մահամերձ գուռոցը:
Նա ժպտում էր և այդ բուպեյին միայն մի բան էր
ախտոտում, վոր իրեն էլ կսպանեն և իր ընկերներից
վոչ վորք չի իմանա, թե ինչպիսի մահով մեռավ նա:
Մահվան կերճը մոռաց ու ծածկամիտ է: Իր գաղտնի-
քը նա վոր-վորք չի հայտնի:

— Հանձնվիր, շո՛ւն, — դարձյալ լավեց մեկի կա-
տաղի ձայնը:

Մուրոն կրակեց:

— Ստացիր—դուռաց նա և կամեցավ տեղից շարժ-
վել:

Բայց վտորն ու ձեռքը չհնազանդվեցին նրան: Նա
զգաց, թե ինչպես էլին սողում գեպ իրեն անհայտ
մտրդիկ:

Վերջ, — անցավ նրա մաքով: Նա կամենում էր
վերջին գնդակն ուղղել իր ճակատին: Սակայն այդ էլ
չէր կարողանում անել: Նա ուժասպառ էր:

Չգուժ էր, վոր սահմանախախտներն ավելի ու
ավելի յին մոտենում գեպ իրեն:

— Գենդանի կրոնեն, կտանջեն, — մտածում էր նա
ստան հանգստութեամբ:

Յերկնքում գլորում էր սավառնակի պրոպելլե-
րը: Մուրոն ակնապիշ հայացքով նայում էր դեպ յեր-
կինք:— Այդ ի՞նչ թռչուն է, — հարցնում էր ինքն ի-
րեն:

Մալաոնակը հետզհետե ցածրանում էր: Մուրոն հայացքը չէր կարում նրանից:

Մալաոնակն արդեն այնքան էր ցածրացել, վոր իր անիվներով քսվում էր ծառերի կատարներին: Մուրոն տեսավ, թե ինչպես կաբիւնից ներքեւ թեքվեց ողաջուն և ատրճանակից յերկու անգամ կրակեց: Հետո նա տեսավ, թե ինչպես սահմանախախտները բարձրանալով վախուճառ ավին զեպի կիրճի ծառախիտ մասերը:

Մալաոնակը սկսեց պատշոներ կատարել Մուրոյի գլխալերեւում: Մուրոն տեսնում էր, թե ինչպես ամբողջ իրանով ներքեւ էր թեքվել ողաջուն և հետաքրքրութեամբ իրեն էր դիտում:

Քիչ անց, սալաոնակն անհետացավ:

— Ո՞ւր գնաց նա:

Մուրոն ճիզ գործ դնելով բարձրացավ ակզից: Նա տեսավ, թե ինչպես սահմանախախտները նորից վազեցին զեպի իրեն: Մեռած ընկերների վրեժն էյին յերեւի կամենում բռնել:

— Ե՛ր շներ, — ասաց նա և կրակեց: Առջևից վազողը փորից բռնելով վայր ընկավ: Մնացածները դարան մասն:

Նրա մոտ մնացել էր յերկու փամփուշտ: Մեկը պահում էր իր համար, իսկ մյուսը չէր համարձակվում արձակել: Գիտեր, վոր իր որհասական րոպեն յեկել է: Նա գիտում էր, թե ինչպես էյին սահմանախախտները սճերի պես զեպի իրեն սողում:

Այդ ժամանակ ողում դարձյալ հայտնից սալաոնակը: Նա այնքան ցածրացավ, վոր ասես քրսվում էր ծառերի կատարներին: Ողաջուն մի քանի անգամ ներքե կրակեց: Սահմանախախտները դարձրայ սարսափահար փախուճառ ավին: Մալաոնակն սթմ պտաշոններ էր կատարում Մուրոյի գլխալերեւում: Իսկ Մուրոն կամաց-կամաց կորցնում էր դիտակցութեանը: Նա պատկել էր մեջքի վրա և բայց ու ան-

թարթ աչքերով նայում էր յերկնքի կողմույտ լայնութին:

— Ինչ տղանավ և այդ, — չնչում և՛ր Մուրոն: Հսնկարժ նա ցնցվեց: Չարմանքից բացեց բերանը և սկսեց ախտն զննել: Հեռվում աշխատում էր ծառախիտը... «Մերոնք են», — նա կամեցավ վեր բարձրանալ: Բայց այդ ժամանակ լսեց մոտեցող լիւր բարձրանալ: Նրան թվաց, թե դա սահմանախախտ բանդիտներից մեկն է: Նա կամեցավ բարձրացնել հրացանը յեւ շտապելուց վախ ընկավ:

Մեկը գլուխը թյամբ բարձրացրեց նրա գլուխը:

— Դուք վիրավորված եք:

Չայնը կանոցի յեր և դուրեկան: Նա բացեց աչքերը: Իրեն էր նայում սալաոնորդի գլխալերով զեպիցիկ մի աղջիկ:

— Դուք, դուք նա՞ր յեք...

— Ո՞վ, տ՞վ:

— Նա, վոր ողում սալաոնում էր:

Սալաոնորդուհին ժպտաց: Նա սկսեց փաթաթել

Մուրոյի վիրավոր վոտքը:

— Ձեր անունն ի՞նչ է...

— Դինա...

— Դինա, Դինա, սիրելիս, — չնչաց Մուրոն:

Ծառերի արանքից դուրս յեկան մի քանի բանալիներ: Մուրոն ճանաչեց նրանց: Քիչ հեռո դուրս բերին տաղը կատարված սահմանախախտները: Նրանց հետեից դուրս յեկավ ուղեկալի պետը: Նա մոտենալով, հարցրեց սալաոնորդուհուց:

— Ինչպե՞ս է...

— Տեսելի մեջ է: Արշունաբամ է յեղել, բժշկական շտապ տղնութուն է պահանջվում: Թույլ ավեք նրան վերցնել սալաոնակի վրա:

— Այնպիսաբան վերցրեք:

Բանակայինները բարձրացրին Մուրոյին: Նա բացեց աչքերը, նայեց լեյտենանտին, մի կողմ հրեց բրոնած բանակայիններին, ձգվեց, ապա դեկուցեց:

— Ընկեր լեյտենանտ, կրտսեր հրամանատար Մուրոն ճանապարհը կարճելու համար անցավ մահվան կիրճով և...

— Յես դիտմամբ չասացի ձեզ անցնել մահվան կիրճով: Ձեր հեռավոր դուրս յեկանք մենք նրանց վորոնելու. դուք պետք է տեղեկացնեյիք Նուբեկալի պետին, վորպեսզի նա մեզ սգնության դուրս դար: Բայց մեզ բավականին ոգնեց ընկեր սովանորդուհին, վորը ցույց տվեց սահմանախախտներ տեղը... Դուք էլ, ընկեր Մուրո, բավականին վորժեք կատարել: Յոթին վոչնչացրել եք...

Բանակայինները, նրանց թվում սովանորդուհին ժպտացին:

— Իսկ ո՞ւր է կաշվի քսակը, ընկեր Մուրո, — հարցրեց պետը:

— Գասին այնտեղ, ջրումն է... Մուրոն յերկու քայլ արավ դեպի դետը: Նա վայր ընկավ: Նրան ձեռքի վրա տարան: Նա ցույց տվեց ապը և բանակայիններից մեկը հանեց ջրից անվնաս քսակը:

— Կարծում եյի կսպանեն, չեյի կամենում, վոր ընկնի նրանց ձեռքը:

Մուրոն կտրցրեց գիտակցությունը: Իսկ յերկ մեղմ հովը զարկեց նրա դեմքին, նա բացեց աչքերը: Չարմանքով նկատեց, վոր ինքը թոչում է յերկնքով: Իր առջևի կարնում նստել էր սովանորդուհին: Մուրոն ներքեվ նայեց:

Ներքեվում պտտվում էր Մահվան կիրճն այնքան փոքրիկ և միևնույն ժամանակ խորհրդավոր:

Սովանորդուհին հետ նայեց և ժպտաց:

— Ձեր պատճառով յես ստիպված յեղա կանացի համամիութենական անվարեջք թուխքը խախտել...

— Ի՞նչպե՞ս...

— Անվարեջք թուխք էյի կատարում, յերբ լսեցի ձեր կրակոցները: Յածրացա և ամեն ինչ հասկացա: Յես պարտքս համարեցի փրկել ձեզ:

— Դինա, Դինա, սիրելիս, — շնչաց Մուրոն:

Սովանակը մեծ արագությամբ շարունակում էր սոսաջ սլանալ:

ՇԱՅԲՆ ՈՒ ՌԻՒԱՐԴԸ

Գեղեղիկ, արդավազ շունը, մորին Շայբեյն կոչում, յերկար ժամանակ չէր կամենում ընտելանալ սահմանապահներին և վոչ մեկին: Նրան մեկ ծեծում ելին, մեկ փաղաքում, հյուրասիրում, բայց նա չարունակ մամուռն էր, քաջվում հեռու մի անկյուն:

Վերջի վերջո ուղեկալի պետ Սկլարովը ձեռքը թափահարելով, սասց.

— Թողե՛ք սղաններ, այդ շնից բան դուրս չի գա: Սակայն մի որ հերթապահ բանակային Սկլեպն— ախաբ — թափալ ներս ընկնելով պետի սենյակը, բացականչեց:

— Ընկեր պետ, Շայբը խաղում է բանակային Ռիխարդի հետ:

Լեյտենանտ Սկլարովն նախ չհավատաց, իսկ յերբ վերջինն իր ասածը մեկ անգամ ել վերկնեց, նա դուրս յեկավ պատշգամբ:

Բակի մեջտեղում բարձր — բարձր քրքրջում էր սահմանապահ կարմիր բանակային — Ռիխարդը: Հաջալով նրա վրա յեր հարձակվում Շայբը: Յերբ Ռիխարդը փայտի կտորն ուղղում էր Շայբի վրա, վերջինս կծկվում էր ու հանկարծակի մի թռիչք կատարելով, բռնում էր շինելի թեվից, այնքան էր թափահարում, մինչև բանակայինը կորցնում էր իր հավասարակշռութունը և շան հետ միասին թափալվում գետին:

Շայբը խլում էր Ռիխարդի ձեռքից փայտը յիվ ուրախ հաջողով հեռահեռ գնում: Ռիխարդ բարձրա—

ցավ տեղից, թափ տվեց վոչնոված շորերը, ապա քրքալով բացականչեց:

— Անպիտան Շայբ, այսպես դու կարող ես սասանայի ծոցն ուղարկել ամեն մի սահմանախախտի:

Շայբը կլանչելով կրկին մոտ յեկավ:

— Դեհ բավական է, արի հաչովենք:

Շունը քովեց Ռիխարդին, վորն իր ափերի մեջ առնելով նրա գլուխը, համբուրեց ճակատը:

— Դեհ դնանք ճաշի...

Շունը պոչն ուրախ — ուրախ թափահարելով հետեվեց Ռիխարդին:

Լեյտենանտ Սկլարովը յերկար նայեց բանակային և շան հետեվից:

Այնուհետև նա ամեն ոք Ռիխարդին ու Շայբին տեսնում էր միասին: Ուր մոր Ռիխարդը դնար, նրան անբաժան հետևում էր Շայբը: Յերբեմն Ռիխարդը նստում էր ծառի տակ, իսկ նրա վտանների մոտ մղվում էր Շայբը: Այսպիսի բուպեներին Ռիխարդը հանում էր իր ծոցից մի թղթի կտոր և այն ցույց տալիս շանը:

— Նայիր Շայբ, Մարինկայի նամակն է...

Շայբը նայում էր Ռիխարդի ձեռքին և պոչն ամուր վարկելով գետնին վազատում էր:

— Գիտե՛մ, Շայբ, կամենում ես իմանալ, թե ինչ է գրել Մարինկան, լսիր կարդում եմ:

Շունը պոչը գետնին էր դարկում և լսողութունը սրում:

— «Սիրելի Ռիխարդ, յես քեզ առաջվա նման սիրում եմ», լսո՞ւմ ես Շայբ, ստում է քեզ առաջվա նման սիրում եմ, ուրեմն ինձ դեռ չի մոտացել...

Ռիխարդը մի ձեռքով փաղաքելով Շայբի գլուխը, շարունակում էր ընթերցել:

— «Ռիխարդ, այնպես հսկիր մեր սահմանները, վոր վոչ մի սողուն չանցնի մեր կողմը»: — Շայբ, մի՞թե մենք թույլ կտանք մեր սահմանն անցնի սողուններից վորեմի մեկը, իհարկե վոչ, այնպես չե՞:

Ռիխարդը բարձրացրեց շան գլուխը և մտակցրեց իր դեմքին: Ծայրը յերկու անգամ հաղայ.

— Վո՛չ վո՛չ, դու ասում ես վո՞չ Ծայր, իհարկե վոչ սիրելիս: Նու այն ժամանակ Մարինկան հավիտյան լամբ վրինի, լսո՞ւմ ես Ծայր, հավիտյան:

Այդ սրբ Ռիխարդը բանակային Սավչուկի հետ պատրաստվում էր գաղտնարան գնալ: Ծայրը չէր հեռանում նրանցից:

Կրասեր, հրամանատար Պախրոն քիչ էր մնում բարկությունից հանի դուռն և նրանով դադի Ծայրի կողքերը:

Յերբ նրանց ուղեկցելու դուրս յեկալ լեյտենանտ Սկլյարեկը, Ռիխարդը խնդրեց.

— Ընկեր պետ, թույլ տվե՛ք հետս վերցնել Ծայրին: Նա արդեն բավականին վարժավել է:

Պետը նայեց շան խելք աչքերին և ասաց.

— Կարող եք վերցնել, բայց դուռ չեղեք:

Ռիխարդը վզկապը հաղցնելով Ծայրին, Սավչուկի հետ ճամբա ընկալ:

Շունն արագությամբ առաջ էր նետվում իր հետևից քար չ տալով Ռիխարդին:

Նրանք մտան անտառը:

Արդեն յերեկոյանում էր, արեվը կամաց-կամաց թեքվում էր դեպի մայրամուտը: Ողբ խողալ էր, չէր շարժվում ծառի վոչ մի տերեվ. թռչուններն անգամ պապանձվել էին: Լուռ առաջ էին քայլում Սավչուկը, Ռիխարդը ու Ծայրը:

Մեկ անգամ, յերբ թփերի արանքից անսպասելիորեն վեր թռավ ինչ վոր թռչուն, Ծայրը վրա պրծնելով կամեցավ հաջել, բայց Ռիխարդը դապելով նրան աստեց:

— Փո՛ւ, լավ՛ր Ծայր:

Շունը դժգոհ աչքերով նայեց սահմանադահին, հետո յեզուն հանելով, սկսեց հեկալ:

Այժմ Ռիխարդն ու Սավչուկը զգուշությամբ մի ծառի տակից մյուս ծառի տակն էլին անցնում, մի թփի մոտից սողում էին մյուս թփի մոտ: Ծայրը

մերթ ընդ մերթ հայացք էր նետում նրանց վրա, ապա ինքն էլ հետևելով նրանց որինակին՝ զգուշությամբ առաջ էր դնում:

Նրանք հասան անտառի սրնակին:

Անտառիցը դենը սկսվում էր սահմանը:

Դա բաց ու լերկ տափարակ էր: Հեռվում ինչ վոր բարձրության վրա յերեկվում էր գյուղը: Տներն սիրեւեսները պարզորեն զձադրվել էին հորիզոնի վրա: Տան պատահանների ապակիներն իրենց մեջ անդրադարձնելով արեվի շողերը, վռայվում էին:

Սավչուկը, Ռիխարդն ու Ծայրը կանգ առան: Կարմիր բանակայիները յերկար զխտեցին տափարակըն ու հեռավոր գյուղի շուրջ կողմը, ապա կասկածելի բան չգտնելով ընտրեցին մի խիստ թփուտ ու թաղնակցին աչտեղ: Ռիխարդը պառկեց փորի վրա ու սկսեց ուշադրությամբ զխտել շրջապալքի ամեն մի քարը, փոսը: Ծայրը նստել էր նրա կողքին ու առաջ էր նայում:

Յերկու անգամ, ինչ վոր շարժում նրան ցնցեց, նա կամեցավ հաջել, բայց Ռիխարդը մատը թափահարելով չչնջաց.

— Չհամարձակվես...

Ծայրը մի կերպ զսպեց իրեն, նա նույնիսկ դադարեց հեկալուց:

Բաց տափարակը միանգամայն անկենդան էր: Թվում էր թե այդտեղով վոչ մի կենդանի արարած չի անցել և չի էլ անցնելու:

Հեռվում յերեկացող գյուղերից լսվեցին ինչ վոր զանգերի մեղմ դողանջ: Ռիխարդն ակամա ցնցվեց և շուտ յեկավ մյուս կողքի վրա: Իրենց տեղը փոխեցին Սավչուկն ու Ծայրը: Այդ ժամանակ Ծայրը հանկարծ տեղից բարձրացավ: Ռիխարդը նայեց նրան: Ծայրն իր գնչով ինչ վոր բան ցույց տվեց: Ռիխարդը նայեց ցույց տված ուղղությամբ:

Հեռվից չորեքթաթ տալով դեպի այս կողմն էր վազում մի փոքրիկ սեվ շնիկ:

Շնիկը մերթ ընդ մերթ կանգ էր առնում, ա-
կանջները խլշտացնելով այս ու այն կողմը նայում,
ապա նորից առաջ վազում: Եայբը կամեցավ առաջ
նկավել, բայց Ռիխարդն ամուր բռնեց նրա վզկապից:
— Ֆու, սոնս:

Սեվ շնիկը՝ հոտոտելով դեպինը նրանց կողմն էր
վազում: Մի տեղ նա կանգ առավ, բարձրացրեց հե-
տեվի աջ վտոքը, մի վարկյան ալյուրես մնաց, ապա
չուռ գալով — կրկին հոտոտեց դեպինն ու վազեց
անտառի յերկարությամբ:

Ռիխարդն ու Սավչուկը բարձրանալով, սկսեցին
աննկատելիորեն հետեվել սեվ շանը:

Ռիխարդն ամուր բռնեց էր Եայբի վզկապից: Առ-
ջեվից վազող սեվ շնիկը կանգ առավ:

Հետո մտավ անտառը և այս անգամ առանց հեռ
նայելու առաջ վազեց:

Ռիխարդն ու Սավչուկը բավականին հետ էլին
մնացել, բայց և այնպես աշխատում էին կարողա-
ցածին չափ սեվ շանը տեսողությունից բաց չթողնել:

Ալյուրես նրանք յերկար առաջ էլին վազում ու ա-
վելի խորանում՝ անտառի մեջ:

Վոչինչ կատկածելի բան չտեսնելով, Ռիխարդը
կամենում էր դնդակահարել շնիկին, բայց այդ ժա-
մանակ նրա ուշադրությունը դրավեց մի վորսորդ:
Վորսորդը հրացանը ձեռքին, ըստ յերեւոյթին վորս
էր փնտռում: Սեվ շնիկը վորսորդին տեսնելով, կանգ-
առավ: Ռիխարդը թաղմից թփերի հետեվը: Նա
ձեռքով սեղմեց Եայբի դունչը, վոր նա հնարա-
վորություն չունենա հաջելու: Վորսորդը դրպանից
ինչ վոր բան հանեց և մեկնեց սեվ շանը: Շնիկն ա-
ռաջ վազեց և քափեց նրա փոտներին: Ռիխարդն ու
Սավչուկը զարմանքով նկատեցին, թե ինչպես վոր-
սորդը կռանալով շան վրից թղթի փոքրիկ փաթեթ
հանեց: Փաթեթը բացելով, անձանոթն ուշադրու-
թյամբ կարդաց, ապա էր պաշուսակից շտապ մի բան
հանեց և կրպեց շան վրից: Իրանից հետո նա կերակ-
րեց շանը, չունն ազահորեն ուտում էր: Վորսորդը

դլխին դրեց բանակայինի կոմունարկան և սապոդից
հանելով մի մարակ, նրանով դադեց շան մեջքը: Սեվ
չունը կլանչելով հետ փախաւ դեպի անտառի պոուն-
կը:

Ռիխարդը բարձրացավ տեղից, մատով ցույց առ-
լով սեվ շանը, ասաց Եայբին—Եայբ, բռնի՛ր նրան:

Ապա դառնալով Սավչուկին, նա կարդադրեց —
հետեվի՛ր Եայբին: Եայբն ու Սավչուկը վազեցին սեվ
շնիկի հետեվից: Իսկ Ռիխարդը սկսեց հետեվել վոր-
սորդին:

Վորսորդը հրացանն ուսին դնելով, շվիացնելով
առաջ էր գնում: Ռիխարդը հրացանն ուսից հանելով
առաջ վազեց:

— Եյ, կա՛նգ առ, — գտաց նա, յերբ բալական
մոտեցել էր: .

Վորսորդը զարմանքը դեմքին չուռ յեկավ: Ռի-
խարդը մոտենալով, հրացանի փակադակը շրխացնե-
լով հրամայեց:

— Ֆած դրեք հրացանը...

— Ընկեր...

— Վոչ մի խոսք, ցած դրեք հրացանը:

— Ընկեր, դուք գիտեք յես ով եմ:

— Ասում եմ ցած դրեք հրացանը:

Վորսորդը ձարահատյալ ցած դրեց հրացանը:

— Այժմ առաջ անցեք:

— Ուր էք կամենում ասնել ինձ, յես ինձեներ
եմ և աշխատում եմ սղոցադործարանում:

— Առաջ անցեք, ուղեկալում կարգենք, թե ով
էք:

— Ընկեր սահմանապահ, յես կզանդատվեմ ձեր
հակադրինական փարմուքի համար:

— Կրկնում եմ, առաջ անցեք:

Վորսորդը փնթփնթալով առաջ քայլեց, հետո նա
չուռ յեկավ:

— Յեթե խոսքերիս չեք հալատում, յես կարող
եմ ցույց տալ վկայականներս, յես սղոցադործարանի
ինձեներ եմ, հալատուցեք ինձ: Ամեն որվա պես յես

աշխատանքից հետո վորսի դուրս յեկա, ինձ սահմանապահները շատ անգամ են տեսել, վոմանք ծանոթ են ինձ հետ...

— Ավելորդ չխոսել, — դուստր Ռիխարդը:

Այսպես նրանք յերկար քայլեցին: Հեռվում յեբևաց ուղեկալի շենքը: Վորսորդը դարձյալ կանգ առաւ:

— Լսիր բանակային, ստացիր հազար ուսուցի յեվ բաց թող ինձ:

— Սուաջ քայլեր...

— Ստացիր ինչքան ուզում ես, միայն բաց թող ինձ:

— Բայցիւր առանց վորեւէ խոսքի:

Մոտեցան ուղեկալին: Ծեմքից դուրս յեկան յերկու բանակային և մոտեցան նրանց:

— Ռիխարդ, այդ ո՞ւմ ես բռնել: Սղոցադործարանի ինժեներ Կրասնովին, — ասաց նրանցից մեկը: Վորսորդն ուրախացած նայեց բանակայինին, ու պա վրա բերեց:

— Դուք ինձ ճանաչում եք, ընկեր, այո՛, յես ինժեներ Կրասնովին եմ: Այս ընկերոջը վորքան ասացի, չի հավատում: Կարգադրեցեք, վոր ինձ բաց թողնի:

— Ռիխարդ, բաց թող ինժեներին, անհարմար է:

— Բաց չեմ թողնի, դու գետ չգիտես, թե դա ինչ մարդ է Պանչուկ, — ասաց Ռիխարդը և հրամայեց վորսորդին ներս մտնել:

Ռիխարդը նրան ստորալ ուղեկալի պետի սենյակը: Լեյտենանտ Սկլյարովին նա յերկու խոսքով դեկուցեց յեղելութունն, արա թուլլատութունն ստանալով դուրս յեկա: Բակ դուրս գալով, նա հանդիպեց Շայքին, վորն ատամների մեջ բռնել էր կիսախեղդամահ սեղ շնիկին: Նրա վզկապից բռնել էր Սամչուկը և ժպտում էր: Ռիխարդը վերցրեց սեղ շանը, հանեց նրա վզից կապած փաթեթն ու շոյեց Շայքի գլուխը:

— Վորքան խելոք ես Շայք, շնիկին խեղդելիս նույնիսկ թուղթը չես փչացրել:

Ռիխարդը մտալ ուղեկալի պետի սենյակը յեվ փաթեթը հանձնեց լեյտենանտ Սկլյարովին:

— Ո՞վ բերեց:

— Շայքը...

— Ինչ էք ասում:

Ուղեկալի պետը բացեց փաթեթը. այնտեղ խնամբալ փաթաթված էին բարակ թղթի վրա կատարած դժագրեր, վորոնց մեջ գետեղված էր մի փոքրիկ գրութուն: Գրութունն ընթերցելուց հետո պետն իր հայացքն ուղղեց «վորսորդի» վրա:

— Այժմ ինչ կասեք «ինժեներ»:

«վորսորդը» կախեց գլուխը:

Ռիխարդը դուրս յեկալ սենյակից:

Գրում նրան անհամբեր սպասում էր Շայքը:

յեվ յերկուսով քարչ տախն ինձ ահա այստեղ :
Նրանք կողոպտեցին ինձ և կամենում էին բռնաբա-
րել, բայց լսելով ձեր քայլի ձայնը, թողեցին, փա-
խան : Յես լեզվովս մի կերպ մի կողմ թեքեցի բերա-
նրս խոթած թաշկինակը և սկսեցի դուռալ : Ահա բո-
լորը . . .

Աղջիկը լսեց :

— Մոռկվալում սովորո՞ւմ է յիք, — հարցրեց
Զուլիբովը :

— Այո, սովորում եմ բժշկական ինստիտուտում :

— Իսկ ի՞նչ վերցրին ձեզնից այդ սրիկաները :

— Նրանք տարան իմ վերջին կոպիկները և բոլոր
վկայականներս ու անցազիրս : Յես չգիտեմ, թե ինչ-
պես պիտի դուրս դամ այս դրությունից :

Աղջիկը հուսահատությունից տկոնեց ձեռքերը
արտրել :

— Գնանք, յես ձեզ կողնեմ, — ասաց Զուլիբովը :

— Ծնորհակալ եմ ինձ հարկավոր է միայն գի-
շերելու տեղ և յերեք որվա ապրուստի միջոց, մինչև
ծնողներիցս փող կատանամ : Յես նրանց կհեռագրեմ :
Իսկ ձեզ, կարծում եմ, կարելի չէ վստահել, դուք
կարմիր Բանակի հրամանատար եք . . .

Նրանք դուրս յեկան պերեգմանատնից յեվ մտան
քաղաքի փողոցներից մեկը : Կանդ առան երեքարա-
քարչի կայարանում : Ելեքորական վառ լույսի տակ
Զուլիբովը մի հայացք ձեռք աղջկա վրա և ապշած
մնաց նրա անչափ պեղեցկությունից : Իսկ յերբ ելեք-
տրաքարչը կանդ առավ, նրանք յերկուսով, ինչպես
վաղուցվա մոտիկ ծանոթներ, ժպտալով բարձրացան
վազոնը : Բազմաթիվ ուղեվորների հայացքներ բե-
վեռվեցին աղջկա պեղեցիկ դեմքին և սքանչելի իրանի
վրա : Զուլիբովն իրեն մի քիչ շոյված դգաց, յերբ
տղամարդկանց նախանձոտ հայացքներն ուղղվեցին
նայելի վր վրա : Նրանք ցած խջան ուղիղ գորանոցի
դարբասի առջև : Զուլիբովը բացեց փոքրիկ դռնակը
և նրանք ներս մտան :

— Ո՞վ է դայիս, կանդ ա՛ն — հանկարծ լավից
մի ահեղ ձայն մթության մեջ :

— Ահ, — ծվված աղջիկը և վախից կալավ Զուլի-
բովին ու ամուր դրկեց նրան :

— Յես եմ, շտաբի պետը, Բուրյա՛կ : Միք վա-
խենա, դա զորամասի պահակն է, — հանդատացրեց
Զուլիբովին աղջկան :

Պահակը վառեց սյունին ամրացված ելեքորա-
բամպը և հավաստիանալով, վոք դա շտաբի պետն է,
պատիվ տալով, բաց թողեց նրան :

Զուլիբովը բացեց սենյակի դուռը, վառեց լույսը
և նրանք ներս մտան :

— Դուք յերեվի քաղցած կլինեք :

— Այո, յես բավականին քաղցած եմ :

Զուլիբովն իսկույն սկսեց ընթրիքի պատրաստու-
թյուն տեսնել : Աղջիկը ժպտաց Զուլիբովին, լուռ ար-
տահայտելով իր յերախտիքը, ապա սկսեց դիտել սեն-
յակի ներքը : Սենյակը պարզ ու հրապուրիչ էր :
Առատաղի մեջտեղից կախված էր ելեկորո-
բամպը, վոքի տակ դրված էր մի դրասեղան,
յերկու աթոռ, պատի մոտ զինվորական ծալովի մահ-
ճակալ : Յերկու պատուհան նայում էին դեպի փո-
ղոց : Աղջիկը տեսավ յերկու հայացք, վորոնք փողո-
ցից հեռաքրքրությամբ ներս էին նայում : Նա խո-
ժոռեց դեմքը և հայացքներն իսկույն չքացան :

Սենյակի հեռավոր անկյունում հասարակ, բայց
ամուր մի սեղանի վրա դրված էր ռադիո հաղորդիչի
և ընդունիչի ապարատը : Աղջիկն իր հայացքը կանդ-
նեցրեց այդ ապարատի վրա :

— Այդ ի՞նչ մեքենա յե :

— Այդ մեքենա չէ, դա ռադիոհաղորդիչ ապա-
րատ է :

— Ռադիոհաղորդիչ, այդ ի՞նչ ապարատ է, —
գարձացավ աղջիկը :

— Ինչ է, մի՞թե չեք լսել ռադիոհաղորդիչի մա-
սին :

— Ռադիոյի մասին շատ եմ լսել, բայց հաղորդելի մինչև հիմա չեմ տեսել, ահա ել այդպիսի մի տարրընակ ապարատ, — դարձացած ասաց աղջիկը։
Չուլիդովի մեջ ցանկություն հղացավ ել ամէլի դարձացնել այդ միամիտ աղջկան և նա սկսեց բացատրել։

— Այդպիսի հաղորդիչներ դուք յերբեք չեք տեսնի, փորովհետև նրանք ուղղակի հաղորդակցություններէ համար են գործածվում։ Այս բոլորիս յես կհասկնամ մեր ճամբարի հետ, փորը մեզինց 18 կիլոմետր հեռախորության վրա յի գտնվում։ — ասաց նա, և մոտենալով ուղիտահաղորդիչին, հազամ ահանջակալներն ու սկսեց փնտրել հարկավոր ալիքը։

Մի քանի վայրկյանից հետո Չուլիդովը միկրոֆոնը մոտեցրեց և սկսեց կանչել։

— Ռոզա՛, Ռոզա՛ յես Չարկանն եմ, յես Չարկանն եմ։

Չուլիդովը տեսավ, թէ ինչպես աղջիկը դարձանքից չսած աչքերով նայում էր իրեն։ Նա ժպտաց յեյ մեկնեց աղջկան ահանջակալներից մեկն ու ձեռքով նշան արավ, փոր մոտեցնի ահանջներին։

Քիչ հետո նրանք լսեցին պատասխանը։

— Չարկան, Չարկան, լսում ե Ռոզան, լսում ե Ռոզան։

Աղջիկը նույնիսկ ծափ տվեց դարձանքից։

— Ռոզա, Ռոզա, յես Չարկանն եմ, խոսում ե յտաքի պետը, փոխեցեք հերթափոխությունը, ժամը 12-ն է։

Չուլիդովը ցած դրեց ահանջակալները և ժպտալով նայեց աղջկա ել ամէլի դարձացած դեմքին։

— Իսկ այդ ի՞նչ է, — հարցրեց աղջիկը ցուրց տալով հաղորդիչի մոտ ամբարջամ մուրճիկը։

— Այդ մուրճիկով մենք ուղիտահաղորդիչներ հաղորդում իրար, Մորզեյի այրուքների միջոցով։

Այդ բոլորին յետաջող թեյամանից թափվեց ջուրը։

— Արդեն թէյը պատրաստ է, — ասաց Չուլիդովը, և լիկարական թեյամանը սեղանի վրա դնելով։ Նա արկղից հանեց յեփած ձվեր, յերշիկ, պանիր յեյ հաց։

— Այժմ կարող ենք ընթրել։

— Խնդրում եմ ինձ տալ դրիչ, թանաք և թուղթ։

— Ի՞նչ էք անում։

— Յես պիտի ծնողներին նամակ գրեմ, փորպեսյի փող ուղարկեն։

— Առայժմ ընթրենք, վաղը կգրեք։

Նրանք մեծ ախորժակով ընթրեցին։

Գիշերվա ժամը յերկուսն էր։ Աղջիկը հոգնել էր և քնել էր կամենում։ Հոգնել էր նայել Չուլիդովը։ Նա վեր կացավ տեղից ու, վերցնելով դիտարկը, ասաց։

— Դուք կարող եք քնել։ Մահճակալս ձեր տրամադրության տակ է։ Յես առավոտյան կանցնեմ...

Աղջիկը յերախոսապարտությամբ ժպտաց Չուլիդովին։ Նրանց հայացքները հանդիպեցին իրար, Չուլիդովը մի ինչ վոր անհասկանալի գուրեկան հուզմունքով լեցուն, հրաժեշտ տվեց դեղեցիկ աղջկան ու դնաց։

Պարզ յերկնքում լողում էր լուսինը, իսկ բակում լուսնի լույսի տակ հրացանը ձեռին հետ ու առաջ էր քայլում պահակը։

Գիշերվա մեղմ հովը շոյեց Չուլիդովի դեմքը և ախորժակի թարմություն հաղորդեց նրան։ Նա բարձրացավ վերևի հարկը և մտավ պահակատուն։ Պահակապետ Տարախվածն նստած էր սեղանի մոտ յեյ ինչ վոր գիր էր գրում։ Պետի ներս մոտենլուն պես նա կանգնեց, ձգվեց և, պատիվ տալով, հարցրեց։

— Ընկեր պետ, թույլ տվեք ստուգել ձեր վկայականները։

Պետը ժպտալով հանեց գրպանից վկայականը յեյ մեկնեց Տարախվածէյին։

— Կրիլենկո՛ւ, թանգազինո՛ւ, յերզիր Չապայեվի յերպը, — կանչեց վրանից դուրս յեկող մի ուրիշ կըրտսեր հրամանատար: Դա ամենալավ չախմատիստ Չորաբն էր, վորը դեվիլիայի չախմատիստների տուրնիրում առաջնակարգ տեղն էր գրավել: Այժմ նա գընում էր մասնակցելու իրենց գործատու անկյունում տեղի ունեցող չախմատի տուրնիրին:

— Ընկեր հրամանատար, — կանչեց ճամբարի այդ որվա հերթապահ Միքաելը յեվ մտանալով ու պատիվ տալով ասաց. — ձեզ գինկոմը կանչում է:

Չորաբը թեքեց իր ճանապարհը և մտավ գինկոմի վրանը:

— Ընկեր գինկոմ՛, յեկել եմ ձեր հրամանով:

Չինկոմը, վոր նստած էր սեղանի մոտ և խորասուզված՝ թղթի վրա գրված թվերի ընթերցանության մեջ, Չորաբի ներս մտնելուն պես իսկույն վոտքի կանգնեց, ասաց.

— Նստեցե՛ք, ընկեր Չորաբ:

Չորաբը նստեց գինկոմի դեմ ու դեմ:

— Յես ձեզ կանչել եմ հետեվյալ խնդրով: Այս գիշեր ռազիտ ընդունիչի մոտ հերթափոխ մեր տղաներից մեկը բռնել է հետեվյալ գաղտնագիրը: Այս գաղտնագիրը ինչպես յերեվում է, հաղորդում են մեր յերկրից ոտար յերկիր: Դուք պետք է այս գիշեր հերթափոխություն անեք յեվ գտնեք այս ռազիտագործիչի ուղղությունն ու տեղը: Լսո՞ւմ եք: Վոչ մի հեռագիր բաց չթողնել:

Չինկոմը վերկացավ տեղից, պերկացավ նայել կրտսեր հրամանատար Չորաբը:

— Յեվ յերբ ձեզ կհաջողվի կատարել այդ առաջադրանքը, իսկույն վագեցեք ինձ մոտ կամ շտաբի պետի մոտ, հասկացա՞ք:

— Հասկանալի յե:

— Կարող եք դնալ:

• Չորաբը պատիվ տալով դուրս յեկավ գինկոմի վրանից: Արեմին արդեն մայր էր մտել: Մթության բարակ շղարը փռվել էր ծառերի, վրանների, դաշտերի վրա յեվ ամենուրեք:

Նա քայլում էր դեպի ռազիտայանը և մտածում: Յեթե գինկոմն իրեն է կանչել և պատվիրել այդ գործը, ապա ինդիրը չափազանց դժվարին է ու պատասխանատու: Ամենալավ ռազիտահագիրն ընդունողն ու ռազիտահետախույզը նա յե վողջ գործատու: Յեթե նա չկարողանա այդ գաղտնագրերի հաղորդիչի տեղը գտնել, ապա սիտի խայտառակվի բանակայինների և հրամակագրի առաջ: Այդ մտքից Չորաբը քրտնեց և գլխարկը հանեց գլխից: Ծաղկած ակացիաների թարմ բուրմունքը նրան հիշեցրեց, թե ինչպես մանյովրները ժամանակ՝ վորքան էլ ռազիտահաղորդիչ վայաններն աշխատում էյին թաղնովել, նա չարունակ գտնում էր նրանց տեղերը, վորի համար յերկու անգամ պարգեվ ստացավ յերկրային Կարմիր բանակի հրամանատարից:

Հեռվում, փոքրիկ բարձրավանդակի վրա պզզել էր թեթեվ մի շենք, վորի յերեք պատուհանից լույսը թափանցել էր դուրս: Չորաբը բաղխեց այդ շենքի դուռը: Մեկը դուրսը դուրս հանելով պատուհանից, հարցրեց:

— Ո՞վ է:

— Յես եմ, պահակապետը:

Բացվեց դուռը և Չորաբը ներս մտավ: Ռազիտընդունիչների մոտ նստել էյին յերկու հերթափոխ բանակայիններ և վորոնումներ էյին կատարում անհուն էֆիրի մեջ: Յերբեմն լավում էր ինչ վոր մեկի բարձր բարեխոնային յերդեցողությունը, մյուսի ուրախ ծիծաղի ձայնը և հետո այդ բոլորը իլանում, կորչում էյին ու նրանց տեղը դրավում էր Մորդեյի այբուբենի տկոտիցը:

— Ընկերներ, դուք ազատ եք — ասաց պահակապետը:

Հերթափոխ բանակայինները հանեցին ականջա-
կախները և հեռացան մյուս սենյակը: Մեկը դուրս
յեկավ ծխելու: Դուրս յեկավ և պահակապետը:

Չորաբը մնաց մենակ: Տիրող լուսթյան մեջ հան-
կարծ լսվեց ինչ վոր անձանոթ ռադիոհաղորդիչի
տկտկոցը:

--- Գոտո-գոտո, ժիր-ժիր:

Չորաբն իսկույն գրեց այդ յերեք սկզբնատառերը:
Նա հազավ ականջակախները, սակայն հեռավոր ու-
ղիոհաղորդիչը լռեց: Նա գրեց այլքը, վորի վրա աշ-
խատում էր հաղորդիչը և գրի առավ հաղորդման
ժամանակը:

Չորաբն սկսեց կատարել իր վորոճումները: Նա
խորացավ եֆիրի անհուն տարածությունների մեջ և
միանգամայն կլանվեց այդ աշխատանքով: Նրա ա-
կանջներին կարծես թե ծանոթ էր այդ անձանոթ հա-
ղորդիչի տկտկոցը: Նա լսել էր այդ ձայնը շատ ան-
գամ և այժմ գգում էր, վոր ձայնն անձանաչելիորեն
փոխված էր: Մի բան նա պարզ ըմբռնեց, վոր այդ
հաղորդիչն աշխատում էր քաղաքում: Դրանում վոչ
մի կասկած չկար, վորովհետեւ կողմնացույցը ցույց
տվեց ուղիղ քաղաքի ուղղությամբ: Չայնը չափազանց
բարձր էր և այդպիսի բարձր ձայնով աշխատում են
միայն քաղաքի հաղորդիչները:

Հանկարծ Չորաբը սրեց լսողությունը:

Չեւքում բռնած մատիտն ինքն իրեն սկսեց գրել:
Լսվում էր հեռավոր հաղիվ լսելի մի տկտկոց, վորը
մեծ արագությամբ հաղորդում էր տառերը:

— Ժիր, ժիր-ԳՏՏ, ԳՏՏ-5.

«Ի՞նչ է նշանակում այս, միթ՞ե նրանք պայմանա-
վորվեցին ժամը 5-ին»:

Նա նայեց ժամացույցին. արդեն ժամը 11-ն էր:
Չորաբը փոխեց բոլոր ալիքներն ու դիտարդոնները,
սակայն ել վոչինչ գտնել չկարողացավ: Նա այժմ դո-
ղում էր վողջ մարմնով: Նա չգիտեր, թե ինչ է նշա-

նակում այդ հիսոր: Արդյոք, ժամն էր ցույց տալիս,
բույ՞ն, այլե՞ք, ամասթիվը, թե մի ուրիշ բան: Նա
չոչափում էր եֆիրի բոլոր ծալքերն ու անկյունները:

Մի անգ կասազորեն մրրիկն էր վտոնում, մյուս
տեղ լսվում էր սավառնակի պրոպելլերի միալար
դոտոցը, մյուս տեղից գեղեցիկ յերաժշտության ձայն
էր գալիս: Չորաբը վոչ մի ձայնի վրա կանգ չէր
առնում: Նա շարունակ փոխում էր ալիքներն ու դիտ-
արդոնները և հանկարծ պարզ լսեց ծանոթ տկտկոցը:

Ռադիոհաղորդիչն արդեն փոխել էր իր անուն-
ները և այժմ հաղորդում էր յերկար մի գաղտնագիր
530 խոտքից բաղկացած: Չորաբը նայեց ժամացույցին:
Ժամը յերեք և կեսն էր: Կնշանակե ռադիոհաղորդիչը
մինչև ժամը 5-ը պիտի աշխատի: Նա գրի առավ այլքն
ու նրա ուղղությունը, կանչեց բանակայիններին և
հրամայեց գրի առնել բոլոր հաղորդած հեռագրերը,
լակ ինքը դուրս վաղեց:

Նա վազում էր միության մեջ, ծառերի արանքով
վորպես մի դիվանահար: Նա սրասատրոսի ներս վաղեց
գինկոմի վրանը և նրան կանչեց:

— Ընկեր գինկո՛մ, ընկեր գինկո՛մ:

Չինկոմն իսկույն վեր թռավ յեվ բնագործեն մի
ակնթարթում հազավ շարվարն ու բլուզը:

— Ի՞նչ է պատահել:

— Անձանոթ հաղորդիչն աշխատում է քաղաքում:
Մենք կարող ենք նրան բռնել: Հարկավոր է նստել մե-
քենա և հալնել զբայանի ռադիոկողմնացույց:

Վաղիր շտաբի պետի մոտ, և թող նա տա քեզ
զբայանի ռադիոկողմնացույցը, իսկ յես կհրամայեմ
տալ մեքենան:

Յերեք րոպեյից հետո ձամբարի խիտ ծառերի
միջից քաղաք սլացավ մի թեթեվ ավտոմեքենա: Մե-
քենայի մեջ նստած էին շտաբի պետ Չուլիդովը,
գինկոմը և Չորաբը: Չորաբը նստել էր չոֆերի մոտ
և նրան հրամայում էր քշել մերթ այս ուղղությամբ,

մերթ այն: Նա հաղել էր դրոպանի ուղղիտիոզմո-
ցույցի ահանջակալները: Վորքան վոր մոտենում ժյին
քաղաքին, այնքան անձանոթ ուղղիտիոզիչի ձայնն
ուժեղանում էր: Մեքենան այժմ սլանում էր քաղաքի
դատարկ փողոցներով: Հանկարծ Ձորաբը հրամայեց
չոֆերին քշել այն փողոցով, փորի վրա դռնվում էր
դորամասի շինությունը: Հասնելով շենքին, նա հրա-
մայեց չոֆերին կանգ առնել: Ձորաբն խիղույն ցած
թուով մեքենայից:

— Ընկեր զինկոմ, ել կասկած չկա: Աշխատում ե
չտաբի պետի ուղղիտիոզիչը:

Այդ լսելուն պես, շտաբի պետն իսկույն բացեց
դռնակը և ուշադրություն չբարձնելով պահակի գո-
ռոցին՝ «կանգ առ», նեափեց իր սենյակը: Նրան հե-
տեվեցին զինկոմն ու Ձորաբը: Շտաբի պետն իր լայն
ուսերով կրնկահան արավ դուռը և ներս մտավ:

Մթության մեջ լսվեց ատրճանակի կրտկոց յեյ-
մեկի ծանր տնքոցը:

Չինկոմն ու Ձորաբը ներս վազեցին:

Մոմի աղոտ լույսի տակ նրանք տեսան անձանոթ
մարդու մարմինն անշունչ փոված հատակին, իսկ հա-
ղորդիչի մոտ Ձուլիղովը ամուր բռնել էր ծանոթ ազ-
լըկան:

Աղջիկը չոն էր աչքերը և բերանը լայն բացել:
Նա մի հայացք դեց քիչ առաջ գնդակահարված իր
ընկերոջ վրա և ավելի դունատվեց:

— Դա ձեր ծանոթ կլինն, ե, ընկեր Ձուլիղով —
հարցրեց զինկոմը:

— Դրա հետ յես ծանոթացա պատահամբ, այն
եւ տարրինակի հանգամանքներում:

— Իսկ աղջիկն էլ պատահամբ թե՞ ծանոթացել
քեզ հետ... կասկածում եմ:

— Այդ մասին յես հետո կպատմեմ, — իր հան-
ցանքի ծանրությունն ավելի խորն զգալով, ասաց
Ձուլիղովը և սկսեց հավաքել գետնին թափթված

թղթերը. նրան ոգնում էր Ձորաբը, իսկ զինկոմն ինչ
վոր բան էր գրում իր բլոկնոտում:

Հանկարծ աղջիկը վեր թռավ տեղից և նեափեց
հաղորդիչի վրա: Նա իր ձեռքը վերցրեց մուրճիկը և
կամեցավ հաղորդել մի քանի խոսք յեյս: Բայց Ձու-
լիղովն այնքան արագորեն և այնպիսի ուժով բռնեց
նրա թևից, վոր նա ցավից ճչաց: Ապա ինքն ի-
րեն տիրելով նա սեփեռելով հայացքն ուղղակի՝ Ձու-
լիղովի վրա, ասաց.

— Ախտո՛ս, միայն յերկու բառ մնաց, վորը
չհաղորդեցի...

— Յերկու բա՛ռ — ջղայնորեն արտասանեց Ձու-
լիղովը:

— Այս, յերկու բառ, ատանց այդ բառերի իմ
հաղորդումը, նրանց համար անհասկանալի կմնա...
Իսկ այժմ ամեն ինչ կորավ, կորա և յես...

— Ձեք սխալվում — հանդիսա հաստատեց զին-
կոմը:

ՀԱՆԴԻՊՈՒՄ

Աշուն եր:

Մենք դուրս յերանք գրոսներու:

Ընկերս Ն. քաղաքի № գործատարի մայր Վահան Մարկելիչը քառասունին մոտ, սակայն յերիտասարդական ատող մարմնով մի մարդ եր: Նրա հետ ծանոթացել էյի 1920 թվականին, յերթ թշնամին ողակել եր Մ. քաղաքը և սպանում եր գրովել այն: Վահան Մարկելիչն այն ժամանակ վաչակի հրամանատար եր, իսկ յես նրա շարքային, առաջավոր բանակայիններինցն էյի: Նրա հմուտ հրամանատարութեան տակ, մենք կարողացանք ղեկավարել թշնամու գրոհին տասներ հինգ որ, մինչև վրա հասան ողնական ուժեր և թշնամին ջարդ կրելով, ցաք ու ցրով յեղավ: Հաղթանակից հետո Վահան Մարկելիչն ինձ ուղարկեց սազմական ղեկը սովորելու: Այն սովանից անցել էյին 16 տարիներ, ինչ յես չէյի տեսել իմ նախկին հրամանատարին և ընկերոջը: Յեկ ահա յերկար տարիների անջատումից հետո մենք առաջին անգամ բախտ ունեցանք իրար ձեռք սեղմելու: Մենք դանդաղ, գրուցելով անցնում էյինք փոփոցով: Աշնան քամին մեր յերեսին եր շարժում ծառերից թափվող զեղին տերեւները:

Վահան Մարկելիչը պատմում եր ղեկը յի գուժարտակի կյանքից և յես մեծ հետաքրքրութեամբ լսում էյի նրան: Նա պատմում եր և միյեմնույն ժամանակ գմայլանքով նայում բարձր, նորակառույց զեղեցիկ շենքերին, վազող երկարաբարչին և այս ու այն կողմ սլացող կորհրդային գործարանների տվաններին:

— Վորքա՛ն և փոխվել քաղաքը, — ասում եր նա թողնելով կիսատ իր պատմութեանը: — Առաջ փոչուց բացի, վոչինչ չկար: Այժմ փոչի ել չկա:

— Այս նոր անկամ ծառերը և կանաչները կլանել, վերացրել են փոչին:

Մենք մոտեցանք քաղաքային այգուն:

— Ներս մտնենք այգին, — հանկարծ ձայնը փոխելով ասաց Վահան Մարկելիչը:

Այլին դատարկ եր: Չկար վոչ մի գրոսնող: Միայն մանկապարտեղի յերեխաներն էյին, վոր այս ու այնտեղ խաղում էյին միմիանց հետ:

Ընկերս, վոր մի քանի բույե առաջ ասանց դադար աննելու պատմում եր իր գուժարտակի մասին, այժմ լսել եր: Լուել էյի նայել յես:

Կոխ տալով զեղին տերեւները, առաջ էյինք քայլում:

Մանկապարտեղի յերեխաներն ուրախ բացականչութեաններով այս ու այն կողմ էյին թուփում:

Դեպի մեզ եր գալիս կեղտոտ շորերի մեջ կուլոված մի ձերուկ: Մերուկը ուներ յերկար մի դափազան: Նա գողում եր ամբողջ մարմնով և անհամարձակ մեղ նայում: Ընկերս ակնապիչ հաշացքով սկսեց նայել մոտեցող ձերուկուն: Իսկ ձերուկին մոտենալով՝ դարձանից մետաքսի գուլպաներ հանելով, անհամարձակ ձայնով ասաց.

— Մի գուցե անեք, յես ամաչում եմ բազար զնալուց, եժան կտամ...

Ընկերս կանգ առավ: Կանգնել եր նայել ձերուկին: Մերուկու քիթը ջարդված եր և այն խորացել եր զեմքի մեջ: Ընկերս ու ձերուկին նայում էյին իրար: Հանկարծ ընկերս ցնցվեց յեկ ձեռքով մի շարժում արավ:

— Ա՛խ, — դուրս թառվ նրա բերնից: Մերուկին չտայ թողեց հետացավ:

Յես նայեցի ընկերոջս:

— Ի՞նչ պատահեց:

— Միթե՞ այդ նա. յի, — արտասանեց նա և նստեց նստարանի վրա ու դուրսն առավ ձեռներէր մեջ: Յես նստեցի նրա կողքին:

Նա բարձրացրեց դուռը, տխուր աչքերն ուղղեց վրաս, ապա ցածր ձայնով ասաց.

— Այդ վաղը՛ւց, շատ վաղուց եր: Հայրս մահացավ այս այդու՛մ, իմ ծնկներէ վրա: Հորս մահւոյն պատճառն այդ ծերունին եր: Յես չեմ մոռացել այդ մարդու սարսափելի դեմքը, թեպետ այն որից շատ տարիներ են անցել: Իսկ այս անսպասելի հանդիպումն իմ մեջ զարթեցրեց անցյալի սիրտ խոցող սրտակերները, վերոնց կարծես թե մոռացել էյի:

Լսիր, յես քեզ պատմեմ: . . .

* *

Չորս տարի տեւող համաշխարհային սրտերազմն իր քայքայիչ հետքերը թողեց նայել մեր գլուղի վրա: Իսկ գլուղն առանց այն ել տառապում եր դաշնակների հրոսակային կողոպտիչ խմբերի ձեռքից. հրոսակային խմբերը խլում, տանում էյին գլուղացու վերջին ապրուստի չնչին մնացորդները և նրան սովի մատնում:

Չկար ապրուստի վոչ մի միջոց: Հողը վաղուց եր դադարել բեշք տալուց, վորովհետև այն չեր մշակվում: Գլուղացիների մեծ մասն ել հողագործի եր յեվ իրենց գոյութիւնը պահպանելու համար թողնում էյին գլուղերն ու ընտանիքներով հեռանում հեռավոր քաղաքները: Այնտեղ կարելի յեր դորձ գտնել յեվ մի կերպ ապրուստի միջոցներ հայթայթել:

Այդպես արեց նայել հայրս: Մի որ նա մեր ունեցած չունեցածը կապկապեց, ուսովը դցեց, մի կապոց ել դրեց իմ ուսին, ապա բռնելով մորս ու 13 տարեկան քրոջս ձեռքից—գլուղից դուրս յեկավ: Առաջին քաղաքը, վորտեղ կանց առանք լցված եր մեզ նման անտուն անտեր ընտանիքներով:

Քաղաքն առանց այն ել հյուձվում եր սովից յեվ այդ եր պատճառը, վոր տեղական բնակչութիւնը մեզ նորեկներին բնուձնեց թշնամանքով:

Ապրում էյինք բաց ողբ տակ: Կերակրվում էյինք նրանով, ինչ կարելի յեր ծամել, կամ յեփել՝ հետո ծամել: Սովը և դրա հետ միասին վարակիչ հիւսանդութիւններն այնքան էյին ուժեղացել, վոր ամեն որ աշխարհից տասնյակներով մարդկային զոհեր էյին խլում:

Դիակառքերն անընդհատ պտրւվում էյին փողոցներով և այս ու այն պատերի տակից հավաքում սովից սառած մարդկանց անչունչ դիւերը:

Իսկ ժողովուրդը դալիս եր, հա դալիս: Գալիս էյին կանայք ցնցոտիների մեջ, փոքրիկ ծծկեր յերեխաները սեղմած կեղտոտ ու մերկ կրճքներին: Գալիս էյին ծերունիներ, կմախքի նմանվող թոռների ձեռներից բռնած: Գալիս էյին և քաղցած սկսում թափառումներ կատարել այդ ավերակին նմանվող քաղաքի փողոցներում: Նրանք քաղցած էյին և կեր էյին փնտռում: Սակայն ով կտար նրանց հաց, կամ տուք մսի փոքրիկ մի կտոր, կամ ել չե՛ վոտկորի մնացորդ: Չկար ուտելու վոչ մի բան: Ծներն ու կատուներն անգամ չքացել էյին: Պարզ եր, վոր ամբոխն յերկար մնայ այդ քաղաքում չեր կարող: Նա սկսեց բռնել դեպ հեռավոր քաղաքները տանող ճանապարհները:

Ահա քաղաքի կայարանը: Չորս կողմ հիւսանդութիւնից, քաղցից հյուձված տենդոտ աչքերով մարդիկ:

Այն ժամանակ դնացքները շափապանց ուչ էյին դալիս յեվ ուչ ել հեռանում: Բայց ամեն որ, նույնիսկ ապրանքատար գնացք, վորը դուրս եր դալիս այդ քաղաքից, լցված եր լինում կիսակենդան մարդկանցով: Յերեք շաբաթ եր ինչ մենք սպասում էյինք դրնացին: Գնացքը չեր յերեվում:

Մայրս ծանրացել եր և հապիվ հոգ եր շարժվում:

Հի լինելուց բացի նա տպառայում եր նայել տե՛ս դով:

Հայրս ամեն առափսռ ինձ թողնում եր մորս ու քրոջս նայելու, իսկ ինքը դնում եր քաղաք փող վառ-տակելու և ուտելեղեն բերելու: Ամեն յերեկո նա բե-րում եր սեւ Հացի կտորտանքներ յեւ կենդանիների լյարդացած արյուն:

Մի որ հեռվում լավեց շոգեմեքենայի կարճ սուր-դըն ու քիչ հետո յերեվաց գնացքի յերկար իրանը: Կայարանի չորս կողմում պատկած մեռնող մարդիկ հանկարծակի կենդանություն առան:

Գնացքը կամաց-կամաց մոտենում եր կայարանին: Մարդիկ իրար տրորելով սկսեցին խոնջել յերկաթ-զծերի մոտ, մեքթ մի կողմ վազելով, մերթ մյուս կողմ: Լավում եր յերեսխաների վախեցած ճիչերն ու հիվանդ պառափներ ծանր անքոցները, վորոնք աշ-խատում էյին հետ չմնալ ու աչքից չկորցնել վորդի-ներին: Մեկն ասում եր, թե գնացքը պետք է կանդ աննի աչխինչ գծերի վրա և ամբոխը խելահորեն վա-զում եր գեկ պն գծերնն իր հետեվից քարչ տալով նայել մեզ: Մյուսը դեկ հակառակ գծերն եր ցույց տալիս և բորբը նորից հետ էյին վազում ու այդպես կրկնվեց մի քանի անգամ, մինչև գնացքը մարդկանց յերկու մասի բաժանելով կանդ առավ միջին գծերի վրա: Մարդիկ առանց խմանալու, թե ուր պիտի գնա գնացքը, սկսեցին իրար գլուխ ջարդոտելով բարձրա-նալ վագոնները:

Մորս ծանր քայլվածքի շնորհիվ, մենք բավակա-նին հետ էյինք մնացել: Հայրս հայհոյում եր մորս և ձեռքից քաշելով առաջ եր տանում: Ուղե՞ մայրս ծանր անքում եր և ազաչում, վորպեսզի իրեն թողնենք ու մենք հեռանանք: Հայրս չեք լսում նրան:

Հիշում եմ... մայրս հանկարծ կանդ առավ, քիչ սրորվեց, հետո ծամճոեց գեմքն ապա սուր ճիչ արձակելով, փովեց գետին յերկու յերկաթագծերի սրանքում:

Յես սեղն ու սեկը քարացա:

Տեսնում էյի, թե ինչպես եր մայրս դալարումներ կատարում նայթից սեվացած գետնի վրա, լսում էյի նայել քրոջս սրտածմրիկ դողոցները, բայց վոչինչ հասկանալ չէյի կարողանում: Հիշում եմ՝ հայրս շվարած, գլխարաց ինչ վոր բան եր աղերսում մեզ մոտով վազող կանանցից, սակայն վոչ վոք նրանցից կանդ չառավ: Հետո հիշում եմ՝ հորս, չոքած մորս գլխավերեվում, նրա մեռելագուշն գեմքը բռնած իր ափերի մեջ:

Մորս գեմքը կապուշտ եր և աչքերն ամուր փակ-ված:

Հիշում եմ... հեռվում կանդ առավ սեւ դիա-կառքն, վորից ցած իջան յերկու աղամարդ և մորս ստամ գին դնելով պատարակի վրա, տարան...

* *

Ընկերս լուց: Նրա գեղեցիկ անառկան գեմքը պատել եր դառն հիշողությունների քողով: Տխուր էյին այլ հիշողությունները: Նստած էյինք այգում, բարձր բարդեհու ծառի տակ գրված նստարանի վրա: Այդու ծառուղիները դատարկ էյին: Մենք նայում էյինք ծառերից գետին թափվող գեղին տերեվներին: Մեր գլխավերեվում խշխշալով տերեվազուրկ ձու-ղերով, բարդենիներն որորում էյին իրենց գլուխնե-րը: Այսպես անցնում էյին րոպեներ, վորից հետո ընկերս շարունակում եր իր պատմությունը:

* *

...Գնացքը մեկ թողեց այս անձանութ քաղա-քում: Քաղցած, պատստոված շարերով ու հիվանդ գեմքերով մենք, յերեք հողիս, պատվում էյինք այս քաղաքի փոշոտ, տաք արեվից այրող փողոցներում: Հայրս կանդ եր անում այս կամ այն խանութի առաջ, այս ու այն հիմնարկության առաջ և տերերից գործ խնդրում: Սակայն վոչ վոք չեր կամենում գործ տալ: Յեւ հայրս սկսեց մուրալ: Նա պարզում եր ձեռքը անյորդներին ու դողդոջուն ձայնով աղեր-սում:

— Խղճացեք սարսնայք...

Հայրս հիվանդ եր: Հիվանդ եր նաև քույրս: Հայրս գրկել եր քրոջս, հենակէ ինձ վրա և աջըպես դանդաղ քայլերով առաջ ելինք դնում ու մտրում:

Առաւոտովանից վոչինչ չեյինք կերել յեւ աստիկ քաղցից դլուխներս պտտովում եր: Բայց ահա մեր քթներին դիպաւ յեպիած հացի անուշ հոտը: Ակամայից կանդ առանք: Մենք դանմում եյինք հացի վրան բաց դռան առջեւ: Փռսի բաց դռնից պարզ յերեւում եր, թե ինչպես ներսի աշխատավորները դարակներէ վրա դարսում եյին սպիտակ հացի վափուկ բոքոնները:

Մենք մոտեցանք այդ դռանը: Ավելի շուտ դուռն իր հացի հոտով, վորպես մագնիս, մեզ քաշեց դեպի իրեն: Մենք ակնապիչ հայացքներով նայում եյինք դարակներէ վրա դարսած հացերին: Ներսի աշխատավորները դրաղված եյին իրենց գործով և մեզ վրա վոչ մի ուշադրութիւն չեյին դարձնում:

Յես գիտեյի, վոր հայրս կամենում եր հիվանդ քրոջս համար «Թաժա հաց» խնդրել: Բայց նա չեր համարձակում ձայն հանել: Վախենում եր, վոր իր խնդիրը կմերժեն յեւ մեզ կոպտարար կհետացնեն, ինչպես հեռացրել եյին շատ տեղերից:

Մեր հետևում դղրդոցով կանդ առաւ մի կառք: Մենք վախեցած շուռ յեկանք: Գեղեցիկ կառքի միջից դուրս յեկան յերկու տղամարդիկ յեւ մի փոքրիկ աղջիկ: Մեկն, վոր բռնել եր աղջկա ձեռքից, բաժականին անուղջ մարմնով, մեծ, անքնական, սարսափելի քթով, վայելուչ հագնված մի անձնախորութիւն եր: Մյուսը կապիկ արագաշարժութեամբ պտտովում եր առաջինի չորս կողմը, պտտում ինչ վոր բան, և շարունակ ծիծաղում:

— Զափազանց սքանախոն ես Սրապիոն, — ժպտալով սոսց աղջկա ձեռքից բռնած անձնախորութեամբ:

Սրապիոնն ինչ վոր մի բան էլ սոսց և նրանք յերկուսով քահ — քահ ծիծաղեցին:

Նրանց տրամադրութիւնն ըստ յերեւոյթին չափազանց բարձր եր:

Հայրս քրոջս ամուր սեղմելով կրծքին, նրանց մոտենալով՝ քիչ խոնարհովեց, ապա խղճալի ձայնով սոսց.

— Աղա, խղճացեք անտունիս:

Աղջկա ձեռքից բռնած մարդը խոժոռեց դեմքը, ապա հարցրեց.

— Ի՞նչ ե ուզում ծերուկը:

— Քո ատողութիւնը աղա, խղճա յերեխաներիս և հացի փող տուր:

— Ամո՞թ չե, վոր հացի փող ես ուզում: Ինչի՞ չես աշխատում: Մեծ տղա ունես, դու էլ կարող ես մշակութիւն անել, գնա՛ աշխատիր:

— Գործ չկա, աղա, դորժ տուր:

— Սրապիոն, — դարձաւ հաստ պարոնը դեպի մյուսը, — ատում ես մշակներից մեկը հիվանդացել ե չե՞, սրան վերցրու նրա տեղ ատժամանակ, իսկ այս տղան կարող ե մեր բակի դոնապանի պաշտոնը կատարել: Ապրելու վայրն էլ ցույց կտաս. դե՛, դու գիտես:

Յեւ նա առանց ուշադրութիւն դարձնելու հորս շնորհակալութիւններին, աղջկա հետ միասին մտաւ փուռը:

Մնաց Սրապիոնը, վորն ընդունեց հպարտ իշխանի տեսք:

— Դո՛ւ, ծերուկ, վաղվանից կսկսես աշխատել այստեղ: Յերկու հոգու հետ կդարտակեք փուռը յեկած այլե մեշտիկներով լիքը սայլերը: Իսկ տղայ ա՛մեն առաւոտ կմաքրի բակը, վորտեղ ապրում ե այդ բարի պարոնը: Համաձա՞յն ես:

Հայրս խոնարհաբար համաձայնեց:

Վարձատրութեամբ մասին վոչինչ չխոսեց:

Այդ «բարի» պարոնի տունը գտնվում էր նույն փողոցի հեռավոր ծայրամասում: Յերեք հարկանի, բարձր գմբեթով մի տուն էր դա, մեծ ու լայն բակով:

Իմ պարտականությունն էր՝ ամեն առափոտ յեկ իրիկուն մաքրել բակն ու տան յերկարության հավասար, փողոցի վրա գտնվող հայաթը: Բացի դրանից, պարտավոր էյի շուկա կամ մի վորեվիցե տեղ գնալ, յեթե այդ հրամայելին պարոնը կամ տիկինը, կամ էլ չէ՝ նրանց տնեցիներից մեկն ու մեկը:

Մենք ապրում էյինք բակի հեռավոր անկյունում գտնվող գեանափոր նկուղներից մեկում: Նկուղը թեպետ չափազանց խոնավ էր ու մութ յեկ բնակության համար միանգամայն անպետք, մեզ անոթեմաններին համար, վոր ամիսներ շարունակ ապրել էյինք լայն յերկնքի տակ, թվում էր հրաշալի մի սենյակ:

Հայրս նկուղի մի մասում 20 ասնտրմետր բարձրությամբ քայից ու ցեխից քառակուսի մի հարթություն պատրաստեց: Հարթության վրա չոր խոտ փռեց և խոտը ծածկեց սխալստի: Այդ սխալստի վրա մենք քնում էյինք:

Յեկ այսպիսով մեզ համար սկսվեց մի նոր կյանք: Առավոտ կանուխ դեռ նոր էր լուսանում, վոր հայրս վեր էր կենում, մթության մեջ հազնում շորերը, սպա ինձ զգուշությամբ դարձեցնելով դուրս էր գրնում: Հորս հեռանալուց հետո, արագորեն հագնվում էյի, վերցնում վեզրոն, ցնցուղն ու ավելը և քրոջս թողնելով քնած, դուրս գալիս: Նախ բակի մեջ տեղում գտնվող հորից ջուր էյի հանում, հետո սկսում ավել բակն ու փողոցի մայթը:

Ամեն առավոտ, յերբ ջրում էյի մայթերը, փողոց էյին դուրս գալիս գիմնադրատների փայլուն շորեր հագած, ինձ հասակակից յերկու տղա: Նրանք արհամարհանքով անցնում էյին մոտովս, սպա մեկը

նրանցից քացով էր տալիս ջրով լիբը վեղրոյին, թափում ու հետո բացահանչում:

— Ելի՞ր ես, քրդի լամուկ, վեղրոն վտանքի տակ է գրել: Յեկ անցնում էյին առանց հետ նայելու: Յես կատաղությամբ լի հայացքով նայում էյի նրանց հետեվից և չէյի համարձակվում զայրութս բարձրածան արտահայտելու:

Նրանցից մեկը, Սերժիկը, մեր «բարի» պարոնի վորդին, իսկ մյուսը, Միշիկը նրա յեղբոր վորդին էր: Սերժը տասնըվեց տարեկան էր, իսկ Միշիկը տասնըյոթ: Չնայած այդքան յերիտասարդ, մատաղ հասակներին, նրանք արդեն բարոյապես փչացել էյին: Քանի՞ անգամ էյի տեսել նրանց վատ վարքի տեր կանանց հետ զիշերները մութ անկյուններում գրկախառնվելիս: Հայրը նույնպես գիտեր վորդու յեվ յեղբոր վորդու վատ արարների մասին, բայց և այնպես՝ նրանց չէր սաստում: Վորդուց բացի մեր տերն ուներ տասը տարեկան փոքրիկ մի աղջիկ, վորը ման էր գալիս դանդաղ, մեծ դուռնությամբ, կարծես թե գտնվում վում մեր ստուռիցի վրա: Այդ աղջիկը գրավում էր իմ ուշադրությունը և շարունակ նրան տեսնելիս, զաղտազոզի հետեյում էյի նրան, թե ո՞ւր կգնա և ում հետ կխոսի: Աղջիկը վոչ վոքի հետ չէր խոսում, չուներ նայել խաղընկեր: Լուռ ու մունջ ման գալուց հետո բարձրանում էր վերեվի հարկը, մտնում սենյակին ու այնպիս դուրս չէր գալիս: Այլ էյին նրա յեղբայրն ու հորյեղբորվորդին: Սրանք վոչ մի աղջկա բաց չէյին թողնի, մինչև ձեռք չտային նրան ու մի քանի անպարկեշտ խոսքեր չասեյին: Սերժիկի լրկատիւթյունը հասնում էր նույնիսկ մինչեվ այնտեղ, վոր նա որը ցերեկով հանկարծակի գրկում էր մի վորյեվե աղջկա և համբույրներ դրոշմում նրա յերեսին: Այդ դրոծողությունը նա կատարում էր ամեն տեղ — փողոցում, յեվ բակում յեվ այգում: Այդպիսի դեպքերում վիրավորված աղջիկը լալով վազում էր տուն, գանգատվում մորը, իսկ մայրը գնում էր մեր տիրոջ

մտտ յեւ խնդրում, վար նա հանդիմանի իր վորդին-
րին: Հայրը լսելով վորդու և յեղբոր վորդու «կա-
տակները», խնդարով ասում էր.

— Վորձ յերեսեք են, թող անեն, դրանից աղջը-
կանդ մաղից չի պահասի:

* * *

Մի անգամ, վերադառնալով ինչ վոր մի տեղից, յես տեսա թե ինչպես Սերժիկն ու Միշիկը, դարպասի միջանցքի մութ անկյունում սեղմել էյին պատին մի աղջկա և կոպտաբար արորում էյին նրա մարմինը:

Յերեկո յեր և արդեն մութ: Մի թուռցիք հայացք նետելով նրանց վրա, յես անցա: Բայց յերկու քայլ եւ չէյի արել, վոր լսեցի իմ անունը: Չայնը հարպաս էր և չախազանց նվազ ու աղերսագին: Մագերս փշաքաղվեցին: Ամբողջ մարմինս դողդողաց:

— Մո՛ւս, — սաստեց Սերժիկը և ինձ թվաց, թե նա համբուրով ծածկեց քրոջս բերանը: Ինչպես վի-
րավորված կատաղի վաղը, արյունով լի աչքերով, յես հետ դառա: Հասնելուն պես յերկու աջակիւրի ուժեղ հարված հասցրի նրանց թիմքերին, վոր նրանք վայր ընկան:

— Հոխիսիկ, այդ դո՞ւն ես...

Քույրս վոչինչ չասաց: Նա լուռ հեկեկոցով սեղմ-
վեց կրծքիս և յես զգացի, թե ինչպես էր նա ամբողջ մարմնով դողդողում:

— Շներ, յեթե դուք մեկ եւ համարձակվեք, յես ձեզ շան նման կսատկացնեմ, — ասացի յես յեմ քրոջս ապրա մեր գետնափոր նկուղը: Քույրս դեռ դողում էր և լալիս: Յես պառկեցրի նրան, ծածկեցի վերմա-
կով ու նստելով նրա գլխավերելում, գլուխս առա ձեռներեմ մեջ: Սիրտս ճմլվում էր: Կամենում էյի լալ, գոռալ, ճանկուել գետինն ու նկուղի պատերը:

— Նրանք ինձ ամեն որ են այդպես անում, — լացի միջից ասում էր քույրս:

Պայթվածի պես վեր էյի թռչում տեղիցս, կամե-
նում էյի դուրս վազել, պատժել այդ լալերը արիկանե-

րին: Բայց քույրս բռնում էր ձեռներիցս և խնդրում, վոր մնամ, իրեն մենակ չթողնեմ:

Առավոտ վաղ մայթերը ջրելիս դարձյալ դեմս դուրս յեկան Սերժիկն ու Միշիկը: Բնագլաբար ցած դրի ցնցուղն ու յերկու քայլ առաջ յեկա: Նրանք կանդ ստան, վախեցած բացականչեցին:

— Չհամարձակվես, թե չե Սողոյին կկանչենք:

Սողոն նրանց տան ծառան էր, մի դուհիկ, արջի ուժ ունեցող, վորին նոր էյին գյուղից բերել: Նրանք հեռացան ու 20 քայլից հետո հետ դառնալով սպառ-
նացին:

— Սպասիր, քրդի լամուկ, մենք վհիչեցնենք քս հարվածները:

Յեվ հիշեցրին... հիշեցրին այնպես խորը, վոր նրանց հասցրած վիրախորանքի հետքերը մինչեմ հիմա յեւ դեռ մնում են կրծքիս խորքերում:

...Սյը որը յես սովորականից շատ յերկար մնա-
ցի հացի փոխ պահեստում, վորտեղ աշխատում էր հայրս: Կեսորից բավականին անցել էր, յերբ յես վե-
րադարձա տուն, թեմիս տակ ունենալով սպիտակ, վապուկ հացի մի վտոր: Դա հայրս էր տվել քրոջս համար: Գիտեյի, վոր քույրս տանն անհամբեր ինձ էր սպասում: Գիտեյի՝ վոր նա սպիտակ հացը տեսնելիս անչափ կուրախանա:

Յերբ ներս մտա դարպասով, բազի հեռավոր ան-
կյունից, վորտեղ մեր նկուղն էր դառնում, դուրս յե-
կան Սերժիկն ու Միշիկը: Ինձ տեսնելիս, նրանք շը-
փոթվեցին, ապա գիվական ժպտը դեմքերին խաղաց-
նելով, անցան մոտովս:

Սիրտս ինչ վոր մի վատ բան նախադրաց: Կայծա-
կի արագուժյամբ ներս վազեցի նկուղը:

Նկուղում սիրող իրավարի մեջ առաջին պահ վո-
չինչ ջոկել չէյի կարողանում:

— Հոխիսիկ, — կանչեցի յես:

Վորպես պատասխան իմ կանչին, լսեցի քրոջս ծանր անքոցները: Դողդողալով սկսեցի շոշափել խոտի

վրա փռված փալատը: Իմ ձեռքը ղրկայի քրոջս մեքի սողբերին: Կայծակի արագութեամբ ձեռքս հետ քաշեցի:

— Հոխտիկ, — սարսափահար բղավեցի յես:

Նա դարձյալ չպատասխանեց և ելի ծանր տնքաց: Հետո նա ջուր խնդրեց ինձնից:

Յերբ աչքերս վարժվեցին մթութեանը նոր միայն նկատեցի, թե վորպիսի սոսկալի գրութեան էլին հասցըրել քրոջս: Նրա սողբերը արյունոտ էլին, իսկ վերի շորերը պատռոտված:

Յես ամեն ինչ հասկացա: Սոսկալի յեր գրութեանըս:

Յես չգիտեի թե ինչ անել: Մեկ կամենում էի վազել այն արկանների հետեվից, բռնել նրանց բարակ կոկորդաներից, սզմել այնքան մինչև վոր լեզուները դուրս հանեյին, փրակելին ստոամների միջից, դեմքերը սեվանային, իսկ աչքերը դուրս թռչեյին բներից: Մեկ եր կամենում էի՝ քրոջս գրկել, գնել անդաշորի վրա, փարզի բերել շորերը և սանրել ցրիվ յեկած մազերը:

Վոչ այս էի կարողանում անել յեվ վոչ էլ այն:

Յես ապուշ էի վորեւէ, յես մոտ էի ցնորվելուն:

— Հայրեկին չասես, — սուսաց քույրս ու լաց յեղավ: Ինչո՞ւ աղջիկ, նա գիտեր, վոր հայրս իրեն չատ էր սիրում և չէր կարող զխմանալ այդ մեծ անպատվութեանը:

— Կուրի չանես, նրանք քեզ կսպանեն:

— Կուրի չանել սուս ու փուս տանել այդ անպատվութեանը, միթե՞ վարող եմ յես այդ անել, քույրե՛կ: Յես սեզմեցի կրծքին անպատված քրոջս և դառն հեկեկացի: Լաց յեղավ նայել քույրս:

Արցունքոտ աչքերով յես դուրս յեկա նկողից: Ինչպես գինուց հարբած, որորվելով քայլեցի անմարդաբնակ լայն բակի միջով:

Յես դուրս յեյա փողոցը:

Յես հանդիպեցի նրանց:

Նրանք մեջքով կանգնած էլին դեպի ինձ: Ինձ չէին տեսնում:

— Բայց լավ արեցինք, հը՞...:

— Հիմա եղ քուրդը մեզ լավ կհիշի...:

Յես մինչև հիմա յեւ չեմ կարողանում հիշել, թե ինչպիսի արտողութեամբ այդ բարակ իրանով շնորին դեռին տասպալեցի: Հիշում եմ միայն, վոր նրանք թափալվելով դեռնին, բոռում էլին մորթված յեղների պես, իսկ յես հարվածում էի նրանց, հարվածում էի փոսներով, ձեռներով, քարերով, փայտով, այն ամենով, ինչ կարողութեանս բոսկեներին ձեռքս եր ընկնում: Հիշում եմ, վոր չորս կողմից վրաս թափվեցին անձանոթ մարդիկ, բռնեցին ինձ, բայց յես նորից ու նորից դուրս պրծա նրանց ձեռներից ու ելի սկսեցի հարվածել:

Հիշում եմ նայել թե ինչպես արջի չափ ուժ ունեցող մի մարդ գրկեց ինձ և յերկու ուժեղ հարված հասցրեց գլխիս: Այդ հարվածներից աչքերս մթնեցին և յես ուշաթափ վայր ընկա...:

Յերբ ուշքի յեկա, հայրս եր կողքիս նստած, իսկ աջ կողքիս քույրս եր շարունակ տենդի մեջ գառանցում:

Յես բարձրացա և նկուղի բաց դռնակից տեսա լուսինը, վորը լողում եր յերկնակամարում:

Հայրս ինձ քնքարար նորից պառկեցրեց:

Մյուս առափոտ յես ուշ դարթնեցի:

Յերբ աչքերս բացի՝ դարձյալ հորս տեսա: Նա նստել եր նույն տեղում, գլուխն առել եր ձեռների մեջ և հենց այդպես էլ քնել եր:

— Հայրե՛կ, — թափահարեցի նրան:

Նա հանկարծակի գալով, վախեցած աչքերը սևևուսեց դեմքիս:

— Հայրե՛կ, դորձից ուշացար:

Յես չգիտեի, վոր յերկու որ տենդի մեջ էի և անընդհատ գառանցում էի:

Այս անգամ ել Հայրս կարծեց, թէ էլի գառանցում
եմ: Նա քնքշաբար ասաց:

— Քնիր բալաս, քնիր...

Յես վեր հացա յեմ սկսեցի հազելել:

Հայրս կամենում էր ինձ նորից պառկեցնել:

— Հարկավոր ե բազը մաքրել հայրիկ:

— Յես արդեն մաքրել եմ, Վահան, պառկիր:

Մեր ձայներից զարթնեց քույրս և ջուր խնդրեց.
Հայրս նրան ջուր տվեց յեմ յես առիթից ոգտվելով
չտապ հազելեցի ու գուրս յեյա: Բակում ինձ կանդ-
նեցրեց Սողոն և ասաց.

— Հը, լավացա՞ր... հերդ խի չի ես յերկու որ
դործի գալիս: Աղեն ասաց, վոր եզուց ել գործի չգա
գուրս կգցեմ, ուրիշին կվերցնեմ: Գնա հորդ եղպես
ել ասա, յես են խաբարեն մտնելու հասա չունեմ:

Նա հեռացավ:

Յես հետ դատա և այլ մասին հայտնեցի հորս:
Հայրս ինձ վրչինչ չպատասխանեց: Նա լուռ եր յեմ
ձայն չեր հանում: Յես դարձացա: Հայրս ծնկներին եր
դրել քրոջս գլուխը, ամբերով ծածկել նրա գեմքը և
գլուխը խոնարհել:

— Հայրիկ...

Հայրս բարձրացրեց գլուխը, մոլոր աչքերով նա-
յեց վրաս, ապա մատը դնելով շրթունքներին շնչաց:

— Սո՛ւս, Վահան քույրդ քնել է:

Հանկարծ նա սկսեց դառնորեն հեկեկալ:

Քույրս մահացել էր:

... Հայրս կուպիս տախտակներից մի դազալ
պատրաստեց: Դազալի մեջ դրեց քրոջս յեմ, յերե-
կոյան դեմ, յերբ արեվը մայր եր մտնում դազալը
գրկեց ու տանից դուրս յեյով: Հեկեկոցը գապելով
յես հետեվեցի հորս:

Հայրս քայլում եր լուռ, գլխարաց, դազալն
ամուր սեղմած կրծքին:

Նա քայլում եր դեպի գերեզմանատուն:

Նա դազալն այնպես գրկած պահեց մինչև դե-
րեզմանախորերը փորեցին փսսը, հետո գլուխը թյամբ
վերցնելով հորեցս դազալը՝ դանդաղորեն իջեցրին
նրա մեջ:

Յերբ դազալը ծածկվեց հողով ու գոյացավ մի
թումբ, հայրս ամբողջ մարմնով թրմիաց գետին և
գրկելով հողաթումբը, սկսեց լալ: Նա հեկեկում եր
այնպես ուժգին, վոր սիրտս մաս-մաս եր լինում:
Լալիս եր հայրս, լալիս էլի և յես: Յեմ այդպես ժա-
մեր էլին անցնում, իսկ հայրս շարունակում եր լալ:
Գիչերն արդեն գրկել եր յերկինքն ու գետինը յեմ յես
վախից կպել էլի, հորս, վորը դեռ շարունակում եր
լալ, քրոջս գերեզմանաթումբը ամուր գրկած:

* * *

Հայրս հիվանդացավ:

Նա չկարողացավ մյուս որը մեր տիրոջ հրամանով
դործի գնալ: Նրա տեղն ընդունեցին մեկ ուրիշի:

Այան կատաղել եր մեզ վրա: Նրա տղան, Սերժի-
կըն իմ աված ծեծից հետո Յ որ հիվանդացել եր: Նա
դարձյալ ուղարկեց Սողոյին մեզ մոտ: Տիրոջ անունից
Սողոն ասաց, վոր մենք պետք է այսօր ադատենք
նկուղը: Հիվանդ հայրս վրչինչ չեր կարողանում
ասել: Իսկ Սողոն պատասխանի յեր սպասում:

— Հեռացիր, — ասացի յես նրան:

Յերեվի դեմքս այլ բոպեյին շատ եր սարսափելի:
Սողոն վախեցավ ինձնից: Նա շտապ հեռացավ:

Ամբողջ դիչերը հայրս տառապեց տաքության
մեջ: Նա անընդհատ լալիս եր, դառանցում, կանչում
քրոջս և հետո մաղերը վետում: Յես ամեն կերպ
հանգստացնում էլի նրան:

Վաղ առափոտյան Սողոն դարձյալ յեկավ և ավ-
րոջ անունից հրամայեց մեզ ադատել նկուղը:

Հորս դառանցանքն անցել եր: Նա կամենում եր
վեր կենալ, սակայն յես խնդրեցի նրան պառկել:

— Գնանք Վահան, դեանք, դրանք խիղճ չունեն,
— ասաց հայրս և մեծ դժվարութեամբ սկսեց շորերը
հագնել: Նա ծանր տնջում էր, որորվում և հաղիվ
հազ էր կարողանում աչքերը բանալ, յիտրոնք շարու-
նակ փակվում էին: Յես չկարողացա սառնասրտու-
թեամբ նայել հորս տանջանքներին:

— Դուրս կորիր աշտեղից, — հանկարծ գոռացի
Սողոյի վրա և մի փայտ վերցրի ձեռս:

— Վահան, — բղավեց հայրս և վայր ընկավ:

— Դուրս կորիր շուն, — գոռացի ավելի բարձր և
փայտով զարկեցի Սողոյի գլխին: Նա դուրս վաղեց
նկուղից: Յես բարձրացրի հորս:

— Ի՞նչ արիր դու, վորդիս, — անբաց նա:

Չանցած 5 րոպե՝ լսվեց տիրոջ կատաղած ձայնը:

— Դուրս գցել այդ լակոտին իր հոր հետ:

Յերեք ափշահա ներս մտան մեր նկուղը: Նրանք
մեր փալատները դուրս նետեցին և մեզ ել վերել
հրեցին: Մի ձեռքով պահելով հիվանդ հորս, մյուսով
յես սկսեցի հափաքել դետնին թափթփված փայտանե-
րը: Պատշգամբում կանգնած էր մեր գիրուկ տերը:
Նա դեռ չէր հանգստացել: Նա կատաղաբար գոռո-
ւում էր:

— Այդ չներին գործ տուր, տուն տուր, կերակ-
րիր և նրանք դեռ համարձակվեն ծեծել քո վորդուն,
ծառայիդ գլուխը փայտով ջարդել, դո՛ւրս, դո՛ւրս
վանդել դրանց:

Մենք առանց այն ել դուրս էինք դնում:

Հայրս հաղիվ-հազ էր քայլում:

Ո՞ւր պիտի գնայինք:

Յես հորս բերի այս այգին: Յես նրան պառկեցրի
այս հեռավոր անկյունում:

Սչուն էր և որերը ցրտում էին: Դեղին տերեւի-
ները, թոչկոտում էին մեր չորս կողմը:

Հայրս կորցրեց գիտակցութունը: Յես նրան
յերկու անգամ կանչեցի: Նա ձայն չհանեց: Բարձ-
րացրի գլուխը, մոտեցրի աչքերիս: Նրա աչքերն ա-
մուր փակված էին, խիղճն չնշառութունն արդեն կանգ
էր առել:

Շանթահարվածի նման վեր թռա և այդուց դուրս
վազեցի: Վազում էյի փողոցներով, վազում էյի ու
դրո՞ւմ խելագարի պես: Մարդիկ կանդ էյին առնում
և նայում վրաս:

Յես վազում էյի դեպի տիրոջ տունը:

Տան դարպասի առաջ հանդիպեցի նրան:

Նա պատրաստվում էր կառք նստել:

— Ա՛, հրե՛չ, — գոռացի յես և մի մեծ բարի կը-
տոր վերցնելով յուղիղ դարկեցի նրա դեմքի մեջտե-
ղը: Նա ուշաթափ վայր ընկավ: Սելագարի նման վրա
պրծա և սկսեցի անխնա հարվածներ հասցնել հաստ
պարարտ մարմնին:

Հետո լսեցի չվիցներ: Հավաքվեցին ինչ-վոր
մարդիկ, թափվեցին վրաս ու սկսեցին հարվածներ
հասցնել ինձ: Յես կամաց-կամաց կորցրի գիտակ-
ցութունս: Ձգացի միայն, վոր ինձ շարժեցին կառքի
մեջ և արագորեն տարան...

* * *

Ընկերս վեր կացավ տեղից:

Ձղային շարժումով հանեց գլխարկը և շփեց մա-
զերը:

Վեր կացա նաև յես:

— Հետո՞, — հարցրի յես:

Նա ուղղեց դոտուն կապած ատրճանակը, գլու-
խարկը դրեց գլխին ու ասաց:

— Հետո մի առ ժամանակ անցկացրի բանտում:

Այնտեղ ծանոթացա մի շարք խելոք ընկերների հետ,
վորոնք ինձ սովորեցրին այլ հայացքներով նայել
կյանքի գլխավոր շարիքների վրա: Յես յերդվեցի
կռվել հարստահարիչների դեմ և այդ կովում լուծեի

հորս, մորս, անպատիւած քրոջն ու նրանց նման հազարավորների վրեժը: Յես մասնակցեցի քաղաքացիական կռիւներին: 1921 թվականի հոկտեմբերին մի կտուճը կարմիր պլարուէրականներէ հետ յես կռուում ելի Մ. քաղաքի տակ սպիտակներէ դեմ: Մնացածը քեզ հայտնի չէ: Կռվելով հարուստներէ դեմ և անխնայ վռնէպացներով այդ պարագիտ արյունախումբներին յես լուծում ելի իմ հարազատներէս միեժմանը: Յես չկարողացա այդ պայքարի յետուն տարիներին դալ այս կողմերը և ճակատ առ ճակատ հանդիպել իմ «բարի» պարոնին և նրա վորդու ու յեղբորորդու հետ: Յերկար տարիներից հետո, վերջապես, յես հնարագորութիւն ունեցա անցնել այս կողմերը: Յես մտա այս նույն այգին, վորտեղ տարիներ առաջ մահացալ հայրըս: Այդին փոխալել է, փարթամացել և յես նույնիսկ չեյի ճանաչի յեթե հորս մահը խորը չաղբեր վրաս:

Յես մտա այս այգին և այտտեղ ել յերես առ յերես հանդիպեցի իմ նախկին «բարի» տիրոջը:

Ընկերս դարձյալ ուղղեց գոտուն կապած ասորւ՝ ճանակը, ապա ասաց.

— Գնանք, յես կամենում եմ մեկ անգամ ել նայել նրա դեմքին և տեսնել իմ հարվածի հետքը:

Մենք քայլեցինք:

Այդու մի անկյունում նստել եր անձտնի փոս դնացած քիթով ծերուկը: Նա անատամ բերնով ծամում եր չոր հացի մի կտոր: Ընկերս կանգնեց նրա դիմաց և չեչտակի նայելով դեմքին ասաց.

— Այո՛, հարվածի հետքը չափազանց ուժեղ եր:

Ծերունին դարմացած նայեց նրան:

— Ո՞վ ես դու ծերուկ, — հարցրեց ընկերս.

— Մարդ եմ ելի, ժամանակս անց կացրած մարդ...

— Իսկ ո՞վ է այդպես քիթդ ջարդել:

Ծերունին դողդողալով վերկացալ և վախեցած շնչաց:

— Փոքր հասակից...

Ըստ յերևույթին հազար անգամ անիծելով իր այդ որով ճախորդութիւնները, նա մըթմըթալով հեռացալ: Իսկ ընկերս քահ-քահ ծիծաղելով ասաց.

— Ինչ լալ գլուխ պահող ե... հիմա յեղ յերևի դողացած ապրանք և տեղափորում...

Ծերունին այլևս հետ չնայեց, հեռացալ՝ գլուխը քաշ: Աչնան քամին շարունակում եր սվսվալ ու լսողալ դեղին տերեւների հետ:

ՀԱՂԹԱՆԱԿԻ ԼԵՌՈՐ

... Յերբ հիվանդը դըաց, վոյ արդեն կարող է քայլել, խնդրեց բժշկից.

— Թույլ ավելք ինձ բակ դուրս դալ:

— Արդեն ժամանակն է, սիրելիս, — ժպտալով ասաց ծերունի բժիշկը և ողնեց հիվանդին տեղից բարձրանալու:

Մի ամսից ավելի էր, ինչ նրան անպար դրու-
թյամբ բերել էլին հիվանդանոց: Նա սահմանապահ բանակային էր, կրտսեր հրամանատար: Մենակ կովի յեր բռնվել 17 սահման խախտողները հետ, յոթին սպանել, յերբեքին վիրավորել, ինքն էլ մի քանի տեղից վիրավորված, այնքան էր պահել մնացած թշնամիներին, մինչև ողնութուն էլին հասել ուղեկալի բանակայինները:

Ծեր բժիշկը լսել էր կրտսեր հրամանատարի կատարած սխրագործությունը: Նա առաջին որը մեծ գրուշությամբ յերկու գնդակ հանեց սահմանապահի մարմնից: Այդ ծանր ոսկերացիան սահմանապահը տարավ առանց փոքրիկ տրտունջի: Այնուհետև նա որական յերկու անգամ անձամբ փոխում էր հիվանդի վերականգնող և խստիվ հետեւում նրան: Յերբ հիվանդը յերբեմն բացում էր աչքերը և թեթեմ տրնբում, բժիշկը շփում էր նրա ճակատը և ասում:

— Վոչինչ տղաս, ամեն ինչ դեպի լավն և դրնում:

Այդ խոսքերի վրա հիվանդը ժպտում էր:

— Այ, դու արդեն ժպտում ես, իսկ յերկու որից հետո ման կդաս այգում:

Հիվանդը չափազանց զգացված էր բժշկի այդչափ հոգատար խոսքերից: Բժիշկը պալատի հիվանդներին

նայելուց հետո, հաճախ յերկար նստում էր սահմանապահ հիվանդի մոտ և ուղղում նրա վրայի շորերն ու վիրակապերը: Հիվանդը բացում էր կոպերը յեվ շնջում:

— Բժիշկ, յես ինձ լավ եմ զգում, գնացեք... Բժիշկը բարձրանում էր տեղից և մատը դնելով բերանին, ասում:

— Սուս, խոսել չի կարելի, դուք պետք է լիովին հանդիստ պահեք ձեզ:

Յեմ նա ինամբով հիվանդի ձեռքը գնում էր վերմակի տակ: Այսոր բժիշկը նրան թույլ ավեց վեր կենալ և փոքրիկ շրջապալություններ կատարել: Հիվանդը հապավ սպիտակ անդրապարտիկը. խալաթն տսերին դեցեց և ձեռնափայտի ողնությամբ պալատից դուրս յեկավ:

Յերեկոյանում էր: Հեռու հորիցոնը վտակեղոճվել էր մայր մտնող արևիլի ճառագայթներից:

Ողում բզղալով այս ու այն կողմ էլին պանում բղեղները: Ծառերի ճյուղերի վրայից, ճնճողկների ծլվուցը տարածվում էր ամենուրեք:

Հիվանդը դանդաղորեն քայլում էր ծառուղիով և ազահորեն շնչում: Նա կանգ առավ մի նստարանի մոտ և հետ նայեց: Քսան քայլ հեռու կանդած էր բժիշկը և իրեն էր նայում: Նա յերբեք չէր նստեց: Այդ վարկյանին անպասելի արագությամբ մոտ գնացեց բժիշկը:

— Ի՞նչ պատահեց ձեզ, — հարցրեց նա:

Նա նայեց բժշկին և ասաց.

— Վոչինչ...

Բժիշկը բռնեց նրա դարկերակը և այն նորմալ գտնելով, հանգստացավ:

Մի շաբաթիա ընթացքում հիվանդը տեսել էր, թե ինչախիս մեծ ինամբով, հողացողությամբ, առանց հանդիստ առնելու, բժիշկը խնամում և հետեւում է հիվանդ մարտիկներին: Այժմ յերբ բժիշկը նստել էր նրա կողքին, նա կամենում էր խոսել, հարցեր տալ

նրան: Սակայն հիվանդին համակել եր դուրալի մի ծուլութուն և նա խորասուզվեց եր իր մաքերի մեջ:

— Այնտեղ սահմանը հաճախակի՞ յեն խախտում, — հարցրեց բժիշկը:

Հիվանդը ուշադրութեամբ նայեց բժիշկին և ասաց:

— Այո, բայց նրանցից և վոչ մեկը չի անցնի մեր յերկրի խորքը, բժիշկ:

— Յես այդ դիտեմ: Դուք ձեր սրբազան պարտականութիւնը կատարում եք չափազանց բարեխիղճ: Յես ձեզ նախանձում եմ... ամոսոսում եմ, վոր իմ տարիքը թույլ չի տալիս լինել մարտական դիրքերում...

Բժիշկը դրկեց սահմանապահին ու լուռ խանդավատանքով նայեց նրա աչքերին:

Հիվանդանոցի այգում, սողալթախիտ ծառի տակ, իրար կողքի նստել էյին հզիվանդանոցի բժիշկին ու հիվանդ սահմանապահը: Հետևում, նրանց վտանքի տակ փոփել եր նորակառույց սիրուն քաղաքը, վորի մեջտեղով հոսում եր վոլորասպտույտ գետը:

Բժիշկը հայացքը հռոեց քաղաքին և թերթեց իր հուշերը:

— 1920 թվականի դարնան վերջին ամիսն եր: Թշնամին ջարդ կրելով փախչում եր, թողնելով իր հետեւից ավերված քաղաքներ և դուռեր: Կարմիր բանակի զորամասերն առանց կանգ ստնելու անխնա հարածում էյին թշնամուն:

Անկատելի կերպով որ-որի նստրանում եր մեր գումարտակը: Այդ մենք առանձնապես զգացինք մի անգամ, յերբ անտառից բացատ դուրս դալիս թշնամու գնդացիքը մեզ նեղելով, նորից հետ քաշեց անտառը: Ահա այդ ժամանակ եր, վոր ամեն մի բանակային նկատեց մեր ընկերների շատերի բացակայութիւնը: Նրանք ընկել էյին անցած հեռավոր դաշտերում, ճահճուտներում: Գումարտակի հրամանատար Պախրոմենկոն նայեց հոգնած, վոտքից գլուխ ցեխոտ-

ված բանակայիններին և ասաց իր մոտ կանոնած զինկոմ Շչուրովին:

— Տղերքը հոգնել են: Ձինկոմ Շչուրովը մի հայացք նետեց հրամանատարի նիհար, փոշոտված դեմքին և ասաց:

— Անհրաժեշտ ե դադար առնել...

Հրամանատարը բարձրացավ սիռքովի թմբի վրա և զրնդույն ձայնով կանչեց:

— Ընկեր Շչեկանով, փնձ մոտ:

Գումարտակի հրամանատարի ողնական Շչեկանովը մոտ վազելով, արատիվ ավեց:

— Ընկեր Շչեկանով, պահակներ դրեք: Բանակայինները թող իրենց կարգի բերեն, հանգստանան և պատրաստ լինեն...

Կես ժամից հետո գումարտակի մարտիկները տեղավորվելով ծառերի տակ, մաքրում էյին հրացանները, կարգի բերում փամփուռները և կարկատում պատռոտված շորերն ու կոշիկները:

Անտառի յեզրերին, վորից դենը սկսվում եր բացատը, հրացաններն ամուր սեղմած, չըջում էյին մեր պահակները:

Գիշերը վրա հասավ: Յերկնքում պսպղացին բազմաթիվ աստղեր:

Յես ու ընկերս — Սավելյին, մեջքի վրա պսուկել էյինք հաստարուն ծառի տակ: Մենք դռնովում էյինք գումարտակից բաժանանին հեռու: Հրամանատարի ողնական Շչեկանովը հրամայել եր:

— Աչալուրջ յեղեք, անտառը մեծ ե, վայրն անծանոթ:

Մեզից դենն անտառը քանի գնում՝ խորանում եր: Մթութեան մեջ, բացի մոտիկ ծառերի սեվ ըստ-վերներից վոչինչ չեր յերեվում:

Փչում եր մեղմ, դուրալի քամին: Սակայն քունք չեր լեջնում իմ աչքերին: Մեր գլխավերելում, փոսերի մեջ, իրենց մխալաղաղ յերգն էյին սկսել ճոռիկները:

— Այս աներախնայի կարծես հարսանիք են ա-
նում, — դժգոհ մըթմըթում եր Սալեյլին և անդա-
դար շուռ դալիս: Ըստ յերեմիայի նրա աչքերին
յեղև քուն չեր իջնում: Սալեյլին քիչ բարձրացավ,
աչքերը կկոցելով նայեց անթափանց հեռուն:

— Լսիր, չճնջաց նա, — դու քնած ես:

— Վոչ, քնած չեմ, — ի՞նչ կա:

— Լսիր, այս արդեն ճոռիկները չեն ճոռում,
յես մարդկանց ձայն լսեցի:

Մի քանի վարկյան շնչառություններս պահած,
մենք ականջ ելինք դնում, սակայն շուրջն ամեն ինչ
խաղաղ եր:

— Քնիր, ասացի յես, — քեզ թվացել է: Յեվ
նորեց փաթաթվելով շինելի մեջ պառկեցի:

Չանցած կես րոպե, Սալեյլին բոթեց կողքս և
հրացանը վերցնելով բարձրացավ տեղից:

— Վեր կաց, այտակ ինչ վոր բան է կատար-
վում:

Նրա հաստատուն ձայնն ու մճռական պահանջն
ստիպեցին ինձ լակույն վեր ցատկել: Մենք կրկին
լարեցինք մեր լսողությունը: Այս անդամ լսեցինք
ինչ վոր անքոց ու մեկի խրախուսական խոսքերը:

Մենք փորձող տալով շարժվեցինք դեպի ձայնը:
Վոչինչ չեյինք տեսնում, սակայն վորքան հեռանում
եյինք պտուկած տեղից, այնքան տնքոցը մոտիկից եր
լսվում: Քիչ հեռո պարզորեն լսեցինք հետևյալ
խոսքերը.

— Քիչ ել դիմացիր Ավազ, հասանք հա՛... .

Յես ու Սալեյլին պարզեցինք տերեխախտ մի
ճառի յետևիք:

Մի անձեվ ստիպեք դանդաղորեն մեր կողմն եր
գալիս: Յերբ նա բավականին մոտեցավ, մենք հան-
կարծակի բարձրանալով և հրացաններն ուղղելով մի-
րերան դռնեցինք:

— Կանդ առ, ո՞վ էս:

— Մենք, մենք — կմկմաց անձանոթն ու ձեռքի-
նը վայր դրեց:

— Ձեռներդ վեր, — դոտաց Սալեյլին և յերբ
անձանոթը ձեռները վեր բարձրացրեց, նա փոսեցավ
ընդհուպ և հարցրեց:

— Ո՞վքեր եք, ո՞ւր եք գնում:

— Մենք գնում ենք... — կոտրատված ուռու-
րենով ասաց անձանոթ յերիտասարդը: — Դու կար-
միր զինվոր, դու բալչեվիկ... Ավազ, կարմիրներ
են... ուրախացած բացականչեց յերիտասարդը յեվ
կամեցավ բարձրացնել պարկածին: — Ավազ, — ծրվ-
վաց նա և կրծքին սեղմելով անչնչացածի գլուխը,
սկսեց դառնորեն հեկեկալ:

— Ավազ, Ավազ — անդադար կրկնում եր ան-
ձանոթը և համբուրում մեռածին:

Ծառերի արանքից նայող լուսինը լուսավորում եր
մեռածի դեղնած դեմքը:

Մենք մի վարկյան մնացել եյինք շվարված, չլի-
տեյինք ինչ անել: Հաճախ է պատահել, յերբ թշնա-
մու բանակից մեր կողմն են անցել մեռակ ու խմբե-
րով մարդիկ: Նրանք միացել են մեզ հետ և կովել
սպիտակների դեմ: Բայց յերբեք չեր պատահել, վոր
փախչողն իր հետ բերեր նայել մեռած մարդու:

Յես ու Սալեյլին կանգնել եյինք գլխիկոր:

Մեր դիտարկերվում ճառերն եյին սոսափում:
Յերիտասարդը գրկել եր մեռելին ու դառնազին հեկե-
կում եր: Հանկարծ նա բարձրացավ տեղից, հայացրն
հատեց յետն հետևվում սրսլացող լույսերին, ձեռքը
թափահարելով սղում, բացականչեց.

— Նրանք մարդիկ չեն, հրեաներ են: Նրանք սպա-
նեցին Ավազին: Ավազը չկարողացավ տանել խմբա-
պետի յլախությունը: Խմբապետը կամեցավ բռնաբա-
րել Ավազի կնոջը: Ավազը խիեց նրան և անհ կատա-
ղած խմբապետը հրամայեց ծեծել Ավազին, սվիներով
ծակոտել նրա մարմինը: Տեսեք, տեսեք, Ավազի մար-
մինն ամբողջովին ծակոտված է... Հեռո խմբապետը

նորեց յեկավ և կամեցավ իր գրվելի դործը կրատարել անպաշտպան կնոջ հետ: Սակայն յես դաշուչնը խրեցի խմբակաւ սիրտը: Ավաղին փայցրի... Կարծում էյի նրա կյանքը կիրկեմ, բայց նա մեռավ... Նա կուսցավ, նորեց համբուրեց մեռածին, ապա բարձրանալով՝ ասաց:

— Տարեք ինձ ձեր հրամանատարի մոտ... Թող նա ինձ յեմս գենք տա...

Նա իր գլխին առավ մեռածին և սկսեց քայլել: Հրամանատարի վրանի մոտ կանդնած եր պահակը: Յերբ մենք մոտեցանք, նա հրացանը պարզելով, կանդնեցրեց մեզ: Սալելին մոտեցավ և գեկուցեց յեղելութունը: Նա մտավ վրանը, խկ քիչ հետո հրամանատար Պախրոմենկոն գինկոմի հետ դուրս յեկան:

Յերիտասարդը մեռելին զգուշությամբ գեանին գնելով հրամանատարին պատմեց:

— Տանջում են մեզ, մեր կանանց բռնարարում, յերեխաների ուտելու վերջին պաշարը խրում: Յերկուս մասից ավել է, ինչ դաշնակցականների խմբերը թաւանում են մեր գյուղերը: Անդեն ժողովրդին ծեծում, գլխատում են... Տվեք, ինձ գենք տվեք ձեզ հետ միասին յես ել նրանց դեմ դուրս կգամ:

Զինկոմը յերիտասարդին տարավ իր վրանը: Հրամանատար Պախրոմենկոն աչքերը փայլեցնելով ասաց բանակայիններին:

— Վազն ինչ գնով ել լինի, պետք է գյուղը գրավել:

Արեւը դեռ նոր եր բարձրանում գլխացի լեռան հեռավից յերբ բանակայինները կազմ ու պատրաստ շարժվեցին:

Գյուղը գրավելու համար, մենք պետք է անցնեյինք բացատը, ապա գրոհեյինք լեռան ստորոտով:

Այս արգեն 2-րդ անգամն եր, ինչ արտարանովում էյինք գրոհի: Առաջին անգամ թշնամու գնդացիքը մեզ խանգարել եր: Լեռան գագաթին գրված թշնա-

մու գնդացիքն առաջին անգամ շատ զոհեր խլեց մեզնից: Ա՛խ, յեթե թնդանոթ ունենայինք, այդ անկոծյալ լեռան գագաթն ուղը կցնդեցնեյինք: Բայց մենք թնդանոթ չունեյինք:

Այս անգամ ել լավեց հրամանատարի ձայնը...

— Առաջ, ընկերներ... .

Միահամուռ ձայնով, ուռուս գոռալով, հրացաններն ողում ճոճելով առաջ նետվեցինք:

Թփից-թուփ, թմբից-թումբ ցատկոտելով, ընկնելով ու վեր կենալով առաջ էյինք սլանում:

Գնդացիքը լուռ եր: Այդ ավելի յեր սիրտ տալիս մեզ:

Բայց յերբ բավականին խորացանք դեպ բացատը, գնդացիքն սկսեց կապարե կարկուտ մաղել վերեվից: Մի ակնթարթում բոլորս ել պառկեցինք:

Կրակեն անատություն եր: Մենք դեռ թշնամուն չեյինք տեսնում: Մեր գլխափոր թշնամին առայժմ գնդացիքն եր: Հրացանների կրակով նրան լռեցնել անհնարին եր: Մենք նորեց հետ սողացինք դեպի անտառը:

Հրամանատար Պախրոմենկոն ձախ թեվից վերբ եր ստացել: Նա զայրացած եր նայել անհաջող գրոհից: Մերթ ընդ մերթ վաղում եր անտառի պուռնկը, յերկար նայում լեռան գագաթին ու հետո բացականում:

— Եխ, անիծված լեռ:

Զինկոմ Շչուրովը քաղզկեի հետ միասին հաստարուն ծառի տակ ուշադրությամբ տուպոզրաֆիկական բարտեզներն էյին ուսումնասիրում:

Քիչ անց, գինկոմը բարձրացավ տեղից, կանչեց հրամանատար Պախրոմենկոյին:

— Մեր գրոհումներն անողուտ են: Գյուղը վերցրնելու համար, պետք է դիմենք այլ մեթոդի:

Հրամանատարը խեթ նայեց գինկոմին, ապա հարցրեց:

— Ի՞նչ եք առաջարկում:

— Նախ, լսեցեք ինձ: Աշխարհադրական դերքով
դյուռն անառիկ է: Նայեցեք այստեղ: Ահա ձեզ հյու-
սիսային մասը: Հոսում է լաշն ու վարար գետը: Լո-
ղալով անցնել գետը նույնպիսի՞ սխալ կլինի, ինչպես
բացատրով գրոհելը: Հարավային մասը չըջապատված
է լեռներով: Արևմտյան մասը գտնվում է դյուղի հա-
կառակ կողմը: Մեծում է արեվելյան մասը, մորով
անցնել զնդացիքը թույլ չի տալիս:

Զինկոմը մի պահ լռեց և նայեց հրամանատարին:
Քաղղեկը ծոծրակը քորելով ասաց:

— Այո, դրուժյունը չափազանց կրիտիքական է:

Հրամանատարը լուռ եր: Նա չըթուներներն եր
կրծոտում:

— Ընկեր հրամանատար, կարծում եմ այժմ հաս-
կանալի յե, թե մորն է մեր սխալը:

Հրամանատարը բարձրացավ տեղից:

— Այս դրուժյունից փրկվելու միակ յեղը ընկեր
հրամանատար, յեռան գաղաթին դրված զնդացիքը
վերցնելն է:

Հրամանատարը մի շարժում գործեց, իսկ հետո
բացահանեց:

— Այո, դուք ճիշտ եք ասում, մինչև զնդացիքը
չվերցնենք, դյուղը չենք կարող գրավել: Յես կգնամ
զնդացիքը վերցնելու:

Զինկոմը ծալեց քարտեզը, դրեց պայուսակում,
ապա ավելացրեց:

— Դուք, իհարկե, կատակ եք անում:

— Ամենավին:

Զինկոմը ծիծաղեց:

— Հրամայեցեք հավաքել գումարտակի մարտիկ-ներին: Նրանք պետք է իմանան մեր դրուժյունը:

Քիչ անց գումարտակի մարտիկները մեծ ուշա-
դրուժյամբ լսում էին զինկոմին:

— Ընկերներ, — վերջացրեց նա իր խոսքը, — մեզ
մտնում է իսկ զնդացիքը և այն ուղղել թշնամու կող-

մը: Դրանումն է մեր բոլորիս փրկությունը: Ձեզնից
ո՞վ հանձն կտանի լուծել այդ խնդիրը: Այդ խոսքերի
վրա բոլոր մարտիկներն ինչպես մեկ հոգի բարձրա-
նայով տեղերից, բացահանեցին:

— Յես...

— Յես, յես...

— Յես, ընկեր զինկոմ:

— Սպասեցեք ընկերներ, տեսնում եմ ցանկացող-
ներ շատ կան: Այն ժամանակ թույլ ավելք ինձ ընտ-
րություն կատարելու:

Ուղղիկները հանդարտվեցին: Ամեն մեկն անհամ-
բեր, սրտաբախ սպասում եր, թե ում անունը կտա
զինկոմը:

— Սավելիյ և Ոստապչուկ, ինձ մոտ, մնացած-
ները կարող են ցրվել:

Յես ու Սավելիյն մոտեցանք զինկոմին: Այդ ժա-
մանակ վաղելով զինկոմին մոտեցավ Սավաղը — գիշե-
րով դյուղից մեզ մոտ փախած յերխտասարդը:

— Ընկեր հրամանատար, թույլ ավելք ինձ յեխ
դնալ զնդացիքը վերցնելու: Այս յետը իմ հինգ մատ-
ների պես եմ ճանաչում: Ընկերներին կտանեմ ամենա-
կարճ և անվտանգ ճանապարհներով:

Զինկոմը նայեց յերխտասարդին, ապա մեզ, հետո
ասաց:

— Շատ լավ:

Մենք մտանք նրա վրանը համարստախան
ցույցմունքներ տտանալու:

* * *

Մութ գիշեր եր: Անձրեվախան քամի յեր փչում:
Առջևից փոքրոց եր տալիս Սավաղը: Նրա հետե-
վից սողում եր Սավելիյն:

Սավելիյու հետևից սողում էյի յես:

Չորս ժամից ավել կլիներ, ինչ մենք մեծ զգու-
շությամբ սողում էյինք դեպի յետը: Լեռան գաղա-
թից լուսարձակը մերթ ընդ մերթ ստիպում եր մեզ

կուչ գալ փորկեցե բարի, թփի, թմրի հետև: Յերբ լուսարձակն իր փորձումները շարունակում էր մեղ-
եից հետու, մենք կամաց-կամաց շարժվում էյինք,
ստաջ ստորում: Յերբեմն Սափաղը կանդ էր ասնում:
Յես ու Սափելյին մոտենում էյինք նրան և նա շշմ-
շում էր:

— Չգուչչ, ալստեղ փոսեր կան:

Վերջապես հասանք լեռան ստորտը: Նապաստակի
արագաշարժությամբ ու մեծ ճարակությամբ իրեն
հայտնի արահետով Սափաղը վեր էր բարձրանում:
Լարելով մեր ուժեերը, յես ու Սափելյին աշխատում
էյինք հետ չմնալ նրանից:

Բարձր յերկնքում դորշ ամպերն աստիճանորար
սպիտակում էյին: Ծուռով բացվելու յե լույսը:

Մենք լարեցինք մեր ուժեերը:

Փշտ թփերն ու ծառերի ճյուղերը գարկվում
էյին մեր յերեսներին, արլունտում, պատուտում
չորերը: Սակայն մենք աստեց ուշադրություն դարձ-
նելու բարձրանում էյինք:

Հանկարծ Սափաղը կանդ առավ: Հետո նա կա-
տարեց փոքրիկ մի թոխչք: Քիչ հետո լավեց ծանր
անքոց ու մեկն անձայն թպրտալով ընկավ մեր վտո-
ների տակ:

Դա թշնամու զնդացրի մոտերքում գրված պա-
հակն էր:

— Մենք մոտենում ենք զնդացրին, — ասաց Սա-
փաղը և առաջ անցավ:

Յես ու Սափելյին ստորճանակները պատրաստ
բռնած՝ հետեվում էյինք նրան: Մենք արդեն բարձ-
րացել էյինք լեռան գագաթը: Քիչ հետու վառվում
էր մի փոքրիկ խարուկի: Սարուկի շուրջը պառկել
էյին մի քանի հողի:

— Աշխատեցեք նրանց անաղմուկ սատկեցնել, —
չնչաջ Սափելյին:

Մեծ դրուշությամբ մոտենալով, թաղնվեցինք
նրանցից շատ մոտիկ, թմրերի հետեվ: Նրանց դըն-
դացիրի խողովակն ուղղված էր անտառի կողմը:

Մենք ազահությամբ նայում էյինք զնդացրին
և նրա մոտ պառկած մարդկանց: Ահա նրանք, վսր
այնքան դոքը խլեցին մեզից:

Յես, Սափելյին ու Սափաղն իրար նայեցինք ու
անձայն հասկացանք միմյանց:

Թշնամիներից մեկը տեղից վեր կացավ, փայտի
մի կտոր դրեց խարուկը: Հետո նստելով, հարցրեց
ընկերուջը:

— Հետաքրքիր է, քանի՞ հողուց է բաղկացած
նրանց բանակը: Հինգ ուր է, ինչ հնձում ենք, ելի
մորեխների պես անտառից դուրս են պրծնում:

— Ինչքան շատ դուրս պրծնեն մեր հունձն սուսա
կլինի, — ասաց մյուսը: Նա կամեցավ ինչ վոր բան
եւ ասել, բայց կիսախավարի մեջ փայլեց դանակը.
վորը մինչև դաստակը խրվեց նրա կոկորդը: Մյուսը
սարստիհահար բարձրանալով, ասորճանակն ուղղեց
հարձակվող Սափելյու վրա: Սակայն դանակը խրվեց
նրա մեջքը և նա խոռացնելով դեպին տապալեց:

— Գնդացրի փողն ուղղել դեպի թշնամին, —
հրամայեց Սափելյին խուստ ձայնով և յերերալով
բարձրացավ տեղից:

Նա բարձրացրեց հրացանը և յերեք անգամ կրա-
կեց: Դա մեր պայմանական նշանն էր, վորով իմաց
ավինք, թե զնդացրը մեր ձեռքումն է:

Արելը դեռ չէր ծագել, յերբ մերոնք դրոհի դի-
մեցին:

Լեռան կատարից մենք տեսանք, թե ինչպես դյու-
ղից դուրս — խրամատներում պառկած թշնամին տե-
ղից անդամ չարժվեց: Նրանք յերեմի իրենց հույսը
դրել էյին զնդացրի վրա: Յերբ մերոնք կրակելով
բավականին մոտեցան, թշնամու բանակում նոր մի-
այն խուճապ առաջացավ:

— Կրակ բացել թշնամու վրա, — թույլ ձայնով
կարգադրեց Սափելյին:

Սավաղը նախեց նրա դունաթափ դեմքին ու ճչաց :

— Դու վերաժողոված ես :

Բոպեն վճռական եր :

Սեղմեղով առամներս, յես կրակ բացի թչնամու վրա :

— Հաղթութունը մերն է, — բացականչեց Սավաղը և բարձրացավ սեղից :

— Այո, մերն է հաղթանակը, — լսեցինք մի թույլ ձայն :

Յես ու Սավաղը հետ նախեցինք : Ձեռքը կրծքին սեղմած, ժպտալ դեմքին, մեզ եր նայում Սավելյին : Նրա շարերն ամբողջովին ներկված էին արյունով, դեմքը բոլորովին կապույտ էր :

— Սավելի, — ճչաց Սավաղը :

Յես նետովեցի դեպի ընկերս : Պատուհանի շարիկս : Սավաղի ողնոթյամբ հանեցի Սավելյու վերնաշապիկը : Գնդակը դիպել էր ձախ կրծքին : Յես կապեցի նրա վերքը : Բայց արդեն ուշ էր : Նա արյունաքամ էր լինում :

— Սավելի, ընկեր Սավելի, ի՞նչ պատահեց քեզ, — դառնորեն լսելիս էր Սավաղը :

Սավելին բացեց աչքերը և նախեց ինձ :

— Ռատապ, Անետային նամակ կգրես, կասես թող լավ պահի Այսուչկային, — ասաց նա և աչքերը փակեց :

Յես նրան սեղմեցի իմ կրծքին :

Նա արդեն մեռած էր...

Մենք Սավելյուն թաղեցինք այդ լեռան գաղաթի վրա : Յեզ ի պատիվ նրան, այդ լեռը կոչեցինք «Հաղթանակի լեռ»...

Բժիշկը ընեց : Մահամեղապահ բանակայինը նրա աչքերում արցունքի կաթիլներ տեսավ :

— Ահա արբաբես, մեր լայնածավալ յերկրի ամեն ամեն մի թումբը, սարը, յեռը, տափաստանը, դետը, յիճը, ծովն ու ուփկիանը, ձեռք է բերվել համասկոխվներում, մեր դժբախտագրի լայնագուն մարդ-

կանց թափած արյան դնով : Այդ թափած արյունը դուր չի անցել, նա տվել է իր արդյունքները և ահա այդ պատճառով մեր ամեն մի վերջուկը թանդ է մեզ համար : Ահա թե ինչու մենք մեր աչքի յույսի պես պետք է հսկենք ու պահպանենք այդ հողի ամեն մի վերջուկը :

ՅԵՐԵՒԻ ՄԱՆԸ

Ողբ խաղաղ եր: Ձեյին շարժվում վոչ ծառերը, վոչ գորգաման դալար խոտը, վոչ ել բազմապիսի սիրուն ծաղիկները:

Լուսինը դեմ եր սունը քնքույշ, բարակ, սպիտակ ամպի կտորին և ուշի-ուշով ականջ եր դնում յերեք խիզախ ընկերների մահվան վողբերգական պատմութեանը: Ծառերն ի պատիվ ընկած ընկերներ, կախել էյին իրենց տերեւախիտ ճյուղերը: Ծաղիկները, վորոնց թարմ կոկոններ Վրա վորպես արցունքի կաթիլներ փայլում եր ցողը, նույնպես թեքել էյին իրենց գլխիկները:

Կարմիր մարտիկները խորին ուշադրութեամբ յիվ շարժվածութեամբ ուկնդրում էյին դադանային վոճրագործութեան պատմութեանը: Նրանք լսում են Գերմանիայից յեկած քաղեմի գրանտին: Նրա նիհար դեմքը, վախտ մարմինն ու չոր հազը հետեւանք են կրած հալածանքների ու զժվարին պաշարի: Գերմանական կոմունիստ ընկերները ժողովրդի ազատութեան համար տարիսող պաշարում չեն խնայում նույնիսկ կյանքերը:

Ձիմեղը մեծ սառնասրտութեամբ եր պատմում կարմիր մարտիկներին իր ընկերների մահվան մասին: Նա կենդանի վկա յե յեղել այդ յեղեռնադոճութեանը:

* * *

Բեռլինը համարյա չորս կողմից շրջապատված և բանվորական սեվ ու մրտ թաղամասերով: Գիշերներըն այդ թաղամասերում մութ խավարն է տիրում,

իսկ տներում քաղցից հյուծված յերեխաները, հիվանդ թոքախտավոր ծնողներից հաց են աղերսում:

Հա՛ց, հա՛ց, մի կտոր սեվ հա՛ց, ահա ինչի կարիք են զգում Նեկսելի, Լիխտենբերգի, Մոսբիտի, Վեդդինգի, Տեդսելի և այլ աշխատավոր թաղամասի ընտկիչները:

Յեվ այն ժամանակ, յերբ քաղաքի կենտրոնում, Քոկստրոտների, տանգոների յերաժշտութեան տակ, հզիպցած կապիտալիստներն իրենց պոռնիկ կանանց և սիրուհիներ ճետ գիշերներն անց են կացնում չվայտ քեֆերի մեջ, այդ նույն ժամանակ խեղճերի թաղամասերում, շա՛տ բանվորներ ամուր փակում են սենյակների դռներն ու պատուհանները, բացում դպի խողովակները յեվ... հալիտենական քուն մտնում: Առավորայն դեմ, ժանդարմերիան հրացանների կոթերով վիջարդի այդ դռները և սենյակներից դուրս կրերի խեղդամահ յերեխաներին, կանանց ու տղամարդկանց: Տղամարդիկ ել որվա ծանր վարիքը չեն զգա, յերեխաներն արցունքոտ աչքերով ծնողներից ուտելու բան չեն աղերսի... Պատրաստի, նոր փորված գերեզմանները նրանց կընդունեն իրենց մեջ:

Ստեֆան ել ի՞նչ գործ ունեն Փաշիտ վոստիկաններն այդ քաղցից մեռնողների թաղամասերում: Ի՞նչ են փնտում նրանք ամեն գիշեր չորս-ութ հարկանի մահվան նման մոռյլ տներում:

Ամեն գիշեր այդ թաղամասերով սողում են զինված ժանդարմներով ավտոմեքենաները: Ահա սեվ ավտոմեքենան սողում է Լիխտենբերգի թաղամասի ամենամութ փողոցով: Մեքենայի առջևի յերկու աչքերից արձակած լույսը, պարզ կերպով ցույց է տալիս կեղտոտ, ցեխոտ փողոցն իր անմաքուր մայթերով, վորոնց վրա վոչ մի անցորդ չի յերեկում:

Մեքենան սողում է չափազանց դանդաղ, մերթընդ մերթ կանդ անելով: Այդ բուպիյին ցած են ցատկուս սաղարտավոր ժանդարմներ և պոկում սրտերից

կայրած թուուցիկները: Թուուցիկները թարմ են յեւ
նրանց վրայի սոսինձը դեռ չի չորացել:

Հետո մեքենան շարունակում էր առաջ սողալ:

Հանկարծ մեքենայի լուսը հայտնաբերեց յերեք
մարդկանց սիւլուեաները, վորոնք արագութեամբ թա-
ղւնովեցին մտաիկ նրբանցքներում:

Մեքենան արագացրեց ընթացքը յեւ թիչ հետո
կանգ առաւ այնտեղ, վորտեղ յերեացին յերեք կա-
կածելի մարդիկ:

Մեքենայից կախակի արագութեամբ ցած թռան
ժանդարմներ և վաղեցին յերեք հոգու հետեւից:

Յերեք հոգի վազում էին փողոցի յերկարու-
թեամբ: Ֆակերի յերկաթե դարպասները կողտրված են
և ներս մտնելու հնարավորութիւն չկա:

Առջևից վազող յերկարահասակը կանգ առաւ և
չնչաց իր յերկու ընկերներին:

— Թուուցիկները ձեզ մո՞տ են:

— Վոչ եմիլ, մենք դեն նետեցինք, — պատաս-
խանեց ջրան տարեկան կոմյերիս Ֆելիքսը:

Նրանք առաջ վաղեցին: Նրանք չուսով պետք է
թեքիէին... հանկարծ խաչածելով փողոցից դուրս
սողաց մի ուրիշ մեքենա և իր ուժեղ լուսը նետեց
փախստականներին: Նրանք սառել կանգնել էին յեւ
այդ բախական եր, վորպետի հետեւից վազող ժան-
դարմները հտոնեցին և բռնեցին նրանց: Առանց աղ-
մուկի, քաջքշելով և հարվածելով յերեք հոգուն
նտտեցրին մոտեցող մեքենայի մեջ և քեցին հակառակ
ուղղութեամբ:

Ո՞ր եր սլանում այդպես արագ մեքենան: Վոր-
տեղ էին տանում նրանց, բռնված ընկերները դադա-
փար կազմել չեն կարողանում: Գիշատիչ աչքերով
էին նայում նրանց վրա ժանդարմները: Գայլերի նը-
ման էին չըջապատել և մի փոքրիկ շարժում նրանց
կողմից բախական եր, վորպետի կատաղի հարվածներ
տեղային:

— Ծներ, ո՞ւր են թուուցիկները, — արցրեց ժան-
դարմներից մեկը Կուրտին և պատասխան չստանա-
լով, մի ուժեղ արցի հասցրեց նրա մեջքին:

Նրանց ձեռքերը կապված էին բարակ շլթանե-
րով: Նրանց վայր էին դրել մեքենայի հատակին և
թուուցի չէին տալիս վեր կենալ:

Մի առ ժամանակ ժանդարմներն ուշադրութեամբ
դարձրին փողոցի մի անկյունում դանձող ինչ-վոր
հարայ-հրոցին: Նրանք ողավեցին առիթից և մի քա-
նի խոսք փոխանակեցին միմյանց հետ:

Կայնաթիկունք, միանուս մարմնով Կուրտը շըն-
ջաց իր ընկերներին:

— Հիմարաբար ընկանք սրանց ձեռքը: Սրանք մեզ
կտանջեն: Սակայն ինչ ել անեն տպագրական մեքե-
նայի տեղը չասեք:

Յերկարահասակ եմիլն առանց այն ել դիտեր,
վոր այն որվանից, ինչ կոմիւնան անցել է ընդհատա-
կյա աշխատանքի, ժանդարմերիան ճգնում է գտնել
տպագրական մեքենայի հետքերը: Այդ մասին դիտե-
նակ կոմյերիս Ֆելիքսը: Նրանք չեն հայտնի մեքե-
նայի տեղը:

Այստեքենան կանգ առաւ: Նրանց վտոքի բարձ-
րացրին ու մեքենայից դուրս բերին: Թարմ քամին
դարկեց արյունոտ դեմքերին և դուրալի հովն անցաւ
վողջ մարմնով:

Մտաիկից լսվում էր Ծպրե գետի վշշոցը: Գնաի
վշշոցից կոահեցին, վոր իրենք գտնվում են քաղաքից
դուրս:

Մեքենան կանգ էր առել մի մեծ շինութեան առ-
ջով: Ի՞նչ շինութիւն էր այդ, մթութեան մեջ չէր
կարելի վորոշել: Նրանց ներս տարան, լիֆտով
բարձրացրին վերելի հարկը և դցեցին կտոր, լուսա-
փորված մի սենյակ:

Սենյակի մեջ տեղում դրված էր կոպիտ, ամուր
մի սեղան: Սեղանն ուներ չորս անցք, վորոնց միջով

անց եր կացված բաժակահանին հաստութիւնն ունեցող շլթաներ:

Այդ տունն անվանվում եր «գեղին տնակ»: Այդտեղ էլին տանջում կոմունիստ ընկերներին:

Փանդարմերիայի վարչութիւնն պետք արկղից հանեց մի ավրամ, մասք մեկնեց հենց առաջին եջում կոցրած նկարին, դառնալով դեպի պատանի Ֆելիքսն ասաց.

— Ո՞վ է այս մարդը. դու ճանաչո՞ւմ ես սրան:

Ֆելիքսը նայեց Թեյմանի բարութիւնով ժպտացող լուսանկարին, ապա նայեց պետի դազանային մոտո դեմքին, առամներն ամուր սեղմեց ու վռչինչ շատաց: Նա գիտեր, վոր էր սրտատխանը պետք ե արժանանար նրա հեղնական ծիծաղին:

— Ա՛, լակոտ, դու լո՞ւմ ես, քեզ մանուկ ձեւացնում,— այս ասելով պետն էր ծանր թաթով դարկեց Ֆելիքսի դեմքին: Ֆելիքսն ամուր հարվածից դեպի պատին, իսկ հետո վողջ հասակով փռվեց դեպին: Արյունը դուրս ցայտեց քթածակերից և հոսեց դեպի բերանը:

— Գազա՛ն, — մոնչաց բարձրահասակ եմիլը և նետվեց դեպի վոստիկանապետը: Սակայն չորս ուժեղ ժանդարմներ հարձակվեցին նրա վրա և քաջքելով տարան կանգնեցրին սեղանի մոտ:

— Մերկացնել և կապել սեղանին, — հրամայեց ամբողջովին կասկարմիր կարած Փաշխտապետը:

Եմիլը համատորեն դիմադրեց: Սակայն ուժերն անհավասար էլին: Փանդարմների հարվածներն տակ, նա թուլացավ և ուժասպառ դրութիւն մեջ նրան փորի վրա կապեցին սեղանին, վոստներն ու ձեռներն անցկացնելով շլթաների մեջ:

Վոստիկանապետը մոտեցավ սեղանին, բռնեց եմիլի սեղ մազերից, բարձրացրեց նրա գլուխը, ապա ասաց.

— Լսի՛ր, այս սենյակը կարծեմ ձեզ լավ հայտնի է: Այստեղ ընկնողն յեթե ամեն ինչ պարզ խոսու-

վանի, կտանա կատարյալ աղատութիւնն. իսկ յեթե համտեց, վռչինչ շատաց, նա յերբեք վենդանի հեռ չի դառնա: Յեղիբ խոհեմ, ընտրիբ կամ մահ, կամ աղատութիւն: Ասա, կպատասխանե՞ս իմ բոլոր հարցերին:

— Յես վռչինչ չեմ ասի:

— Մենք կստիպենք քեզ ասել, — հանդարտ պատասխանեց Փաշխտապետը, ապա վերցնելով էր մոտ կանգնած ժանդարմի ձեռքից ուտինե հաստ մահազը, նրանով ուժեղ հարված հասցրեց եմիլի մերկ մեջքին:

Եմիլը թեթեւ ճշաց, ապա կրծելով շրթունքները, աչքերն ամուր փակեց: Մեջքի կաշվից դուրս ցայտեց արյունը, վորք վրա ժանդարմներից մեկը մանրացրած աղ ցանեց: Մարմինը սկսեց սարսափելի կերպով մոմոալ: Այս անգամ արդեն եմիլը չէր կարողանում իրեն դապել, շտնքալ ցափերից:

— Ասա, վորտե՞ղ ե թողցրած տպագրական մեքենան:

Եմիլը մեծ դժվարութիւնով բարձրացրեց գլուխը, կառադութիւնով լի հայացքը հտուց Փաշխտապետի դեմքին, հետո թքեց նրա մոտ յերեսին:

— Ա՛, — մոնչաց Փաշխտապետը և ինքն իրեն կորցնելով սկսեց հարվածներ իջեցնել կապվածի մեջքին: Նա այն ժամանակ դադարեց հարվածելուց, յերբ տեսավ, վոր կապվածն էլ չի շարժվում ու նրա հարվածները պատռելով ողջ, նոր-նոր արյունոտ յերկունք են թողնում եմիլի մեջքին:

— Սառը ջու՛ր, — գոռաց վոստիկանապետը: Յերկու ժանդարմ բերին սառը ջուրը յեղ լցրին կապվածի վրա:

Մի քանի րոպեից հետո եմիլն ուշքի յեկավ:

— Ասա, վորտե՞ղ ե տպագրական մեքենան:

— Չեմ ասի:

— Հարվածե՛լ...

Գարձյալ իջան ուժեղ հարվածներ եմիլի մեջքին:

նա կորցրեց զխաղցուլթյունը:

— Բախտահան ե, տանել ներքնահարկը, ուչքի բե-
րել:

Չորս դազաններ անչնչացած մարմինը քարչ տա-
լով դուրս տարան սենյակից:

— Այժմ դառնանք այս յերկուսին:

Վոստրիկանապետը հրամայեց սեղանին կապել Ֆե-
լիքսին: Ֆելիքսին մերկացրին և նույնպես փորել վրա
կապեցին սեղանին: Սեղանն արյունոտ եր. մահվան
դուղն անցավ կոմյերիտի մարմնով, յերբ մերկ մար-
մինը թաթախվեց ընկերոջ արյունով:

— Պատանի, դու տեսա՞ր թե ինչի արժանացավ
մեծ ընկերը. յես քեզ խղճում եմ. կտամ քեզ ազա-
տություն, միայն սաս՝ տպագրիչ մեքենայի տեղը:

Ֆելիքսը կայուն կոմյերիտ եր. նա շատ անգամ
եր այդ սպացուցել էր ավագ ընկերների մոտ: Նրանք
հավատացել էյին նրան, տվել էյին ամենապատու-
խանատու գործը և հայտնել բոլոր դադանիքները:
Այժմ ընկել է այդ հրեշներին ձեռքը: Սրանք կենդանի
բաց չեն թողնի: Իսկ տանն իրեն են սպասում ձեռք,
մայրը և 18 տարեկան սիրելի քույրը: Հիմա մայրն իր
թույլ փոսներով ընկել է փողոցները, հարցնում է,
ծանոթներին, չե՞ն տեսել, արդյոք, իր մինուռնար դա-
վակին: Գուցե դուռում անձրեվ է դալիս, գուցե փո-
նացող քամին պրկում է սան կոտորները, ու դուղի
ձեռք մայրն ընկել է ցեխի մեջ և մեծ գծավորությամբ
բարձրանալով շարունակում է իր անողուտ փնորում-
ները: Այս ճարպակարգած բորենու ղեմքով մարդը
խոստանում է բաց թողնել իրեն, յեթե ասի տպագրու-
կան մեքենայի տեղը: Մի խոսք և աղատ է: Բայց
ի՞նչ կատեն ընկերներն իրեն: «Դավաճան, թուլա-
մորթ», — կրտի նա ամեն անկյունից:

Ֆելիքսը բարձրացրեց դուռը: Նրա հայացքը դեմ
առավ Կուրտի սեվեռուն աչքերին: Այդ աչքերը կար-

ձեա նրան չնճացին. «Ամուր պահիր քեզ Ֆելիքս,
Եմիլի պես ամուր»:

Եմիլը: Չե՞ վոր նա քաջությամբ տարավ իր պա-
տիժն ու փոչինչ չատաց, չե՞ վոր նա տանն ունի թու-
րախտավար մի կին և չորս փոքրիկ մանկիկներ: Վո՞չ,
Ֆելիքսը փոչինչ չէ ասի այդ դազաններին: Նա չի դա-
վաճանի իր ընկերներին:

— Յես ձեզ փոչինչ չեմ ասի, — ասաց նա և դու-
րը կախելով, աչքերը վաակեց:

— Ա՛, դո՛ւ ել չես ասի: Շատ բարի, մենք քեզ
չեա այլ կերպ կվարվենք:

Փաշխտապետը մոտեցավ Կուրտին: Արձակեց նրա
ձեռքի շղթաները, ապա մտրակը մեկնելով ասաց.

— Աս, հարվածիր ընկերոջդ, դուցե դու նրան
խելքի կրերես:

Հարվածել սիրելի Ֆելիքսին, վորի համար նա
չատ անգամ է նետվել Փաշխտաների մեջ ու տուր ու
դմբոցով պատանուս ազատել ձեծից, այն Ֆելիքսին,
վորին ինքն է քաշել կոմյերիտության շարքերը,
վորին ինքն է դատարարակել հեղափոխական փողով
ու մտցրել նրա մեջ դատարարային պայքարի շուռչը:

Կուրտը շուռ տվեց դեմքը: Թող հասկանան այդ
դազանները, վոր կոմունիստները վախկոտ չեն, վոր
նրանք չեն կատարի նման ստորություն:

— Չե՞ն ուղում, յես կհարվածեմ, հաշիվը մեկ
չե՞:

Վոստրիկանապետը բարձրացրեց մտրակը, սակայն
Կուրտը շուռ դալով ասաց.

— Սպասեցեք... յես... յես կհարվածեմ:

— Ա՛, այդ արդեն այլ բան է:

Կուրտը վերցրեց մտրակը: Այդ մտրակն անչը-
չացրեց Եմիլին, այժմ էլ պիտի անչնչացնի Ֆելիքսին
հետո իրեն:

Կուրտը բարձրացրեց ձեռքը: Ֆելիքսն անթարթ
նայում էր նրա աչքերին: Հանկարծ մտրակը փոռալեն
ճեղքեց ողբ և ամբողջ թափով իջավ վոստրիկանապե-

ւի ղեմքին: Անսպասելի հարվածից հետ գնաց. արա ստացավ յերկրորդ, յերրորդ հարվածը և անշունչ փովեց գետին: Յերբ ժանդարմների պետն անոգա փովեց գետին և Կոչարը կատաղի ինքնամոռացման մեջ շարունակում էր հարվածել, այլ օսամանակ ժանդարմներն ուշքի յեկան: Սարսափելի մանչոցներ արձակելով, նրանք հասնեցին ատրճանակները յեվ նրանց կոթերով ջարդ ու փշուր արին Կուրտի գլուխը:

Ընկավ Կուրտը ջարդված դանգով:

— Կո՛ւրտ, — գոռաց Ֆելիքսը և ուշքը կորցրեց:

* * *

Այդպես տանջեցին յերեք ընկերներին առաջին գիշերը: Փաշխտ ժանդարմները չկարողացան իմանալ սպագորիչ մեքենայի տեղը: Մակայն յերկրորդ գիշերն ավելի դաժան էր, քան առաջին գիշերը:

Փաշխտական ժանդարմների այ վարչության պետը, վորի ղեմքն ամբողջովին փաթաթված էր սպիտակ փաթաթանով, նման էր մարմնացած հրեշի: Նա նստած էր փափուկ աթոռի մեջ. նրա դեմը կանգնած էին տանջված ղեմքերով, պատուոտած շորերով Եմիլըն ու Ֆելիքսը: Չկար միայն Կուրտը: Ո՞վ գիտե, թե վորտեղ էր չարտեղ նրա մարմինը Շպրե գետի հոսանքը:

Կլոր սենյակի բարձր առաստաղի միջեց կախված էլեքարեղամպի լույսը կուրացնում էր մութ նկուղեց հարցաքննության հանած կայանավորներին. Փաշխտապետը գիմում էր վերջին ամենաբարբարոս միջոցին:

— Վերջապես, կատե՞ք սպագորիչ մեքենայի տեղը:

Նա չատացավ իր գոռոցի պատասխանը: Կախնավորները նույնիսկ նրա վրա չնայեցին:

— Դուք լո՞ւմ եք, այժմ ինքներդ կրո՞ռաք: Բեբել այն կանանց:

Եմիլն ու Ֆելիքսը ցնցվեցին:

Ներս բերին մի պառավ ու յերկու յերիտասարդ կանանց:

Եմիլն ու Ֆելիքսն ավելի սեղմվեցին սկառին, սպա... .

— Մամա՛, Եմմա՛:

— Լյուսի՛. — ճշարով նրանք առաջ նետվեցին:

Գլղղղղված մազերով կանայք, տեսնելով իրենց սիրելիներին այլ վողողմելի դրուժյան մեջ, նույնպես վայնասուն բարձրացրին: Նրանք դեպ միմյանց նետվեցին: Սակայն ժանդարմների ամուր ձեռքերը թույլ չսովին նրանց իրար գրկելու:

Վոստիկանապետը բարձրացավ տեղից: Մի բոպի կլոր սենյակում տիրեց խորհրդավոր լուռություն:

— Այս պառավը քո մա՞յրն է, պատանի, — դիմեց վոստիկանապետը կախնավորներին — այս 18 տարեկան աղջիկն էլ քո՞ւյրդ է, իսկ այս դեղեցիկ կինը ձեր կե՞նն է, հարգելի Եմիլ: Նրանք բոլորը կենթարկվեն սարսափելի տանջանքների և բռնաբարության, յեթե դուք չասեք սպագորիչ մեքենայի տեղը:

Նա նստեց, սենյակում դարձյալ տիրեց խորը ձնշիչ լուռությունը:

Ամեն ինչ, ամեն ինչ կարելի յեր սպասել Փաշխտաներից: Սակայն այդպիսի մի բարբարոսության դեռ չէր գիմել վոչ մի վայրենի, մարդկության պատմության մեջ: Սարսափելի կոշմարային ծանր բոպներ: Ինչպիսի քարե սիրտ է հարկավոր ունենալ, վորպեսզի տեսնել սիրելի կնոջը, հարագատ ջրոջն ու թանկազին ծեր մորը տանջվելիս և չասել հարկավոր խոսքը նրանց փրկելու համար:

— Ֆելի՛քս, վոչինչ չասես, վոչինչ չասես այդ հրեշներին: Թող անեն ինչ կթելադրե նրանց հրեշաշին ուղեղը: Այսօր ուժը նրանց ձեռքին է, իսկ վաղը, յին Գերմանիայի պրոլետարիատը վոտքի կելնի, այն յերբ Գերմանիայի պրոլետարիատը վոտքի կելնի, այն յամանակ հալոտացած յեղիք, վոր սրանք անպատիժ

չեն մնա. — դողողացող ճանով շնչում եր ավազ
ընկերը հեղեղեալ թուլացող կոմյերթին:

— Սպասում եմ ձեր պատասխանին, — ասաց վա-
սիկանապետը:

— Արեք ինչ կամենում եք. դուք վոչինչ չեք իմա-
նա, շնե՛ր, — գոռաց Եմիլը և դեմքը շրջելով դեպի
պատն առուր սեղմեց պատանու դրուխն իր թեյերի
մեջ, փակեց նրա ականջներն ու աչքերը, փորպեղի
նա վոչինչ չլսի ու չտեսնի:

— Հե՛յ, Պիլեր, Ժան, կատարեցեք ձեր գործը.
այս պատավը բանի պետք չէ, դուրս տարեք սրան,
իսկ մնացածներին հարեան սենյակը տարեք...

Յերկու ժանդարմներ դիմական ժպիտներով,
զաղբելի, մոլի, կրքոտ հայացքներով վրա պրծան,
դեպ իրենց քաշեցին յերիտասարդ կանանց, պատուե-
ցին նրանց շորերը և դետին տապալեցին: Ծեր մայրը
ճշալով հետ դառավ ու նետվեց փրկելու իր անմեղ
աղջկան հրեշներին ձեռքից, սակայն ստանալով ուժեղ
մի աքացի ուշաթափ փոխեց դետին: Յեվ նա չլսեց,
թե ինչպես վերջին անգամ թույլ ճչաց իր անմեղ
աղջիկը...

Լյուսին, Եմիլի վիենը, յերկար դիմադրում եր:
Նա մի քանի անգամ գետին տապալեց իր վրա հար-
ձակող ժանդարմին, վորը մեծ քրքիջ աղաջացրեց
մնացածների մեջ:

— Ե՛ի, Ժան, մի կնոջ ել չկարողացար թեյ յե-
թարկել:

Յուրի մարմին ունեցող Ժանը, բարձրացավ տե-
ղից, ապա ամբողջ թափով հարձակվեց կնոջ վրա,
սղմեց նրա մեջքը, թուլացրեց մարմինը մինչև Լյու-
սին կորցրեց իր վերջին ուժը: Նա կամաց-կամաց
ընկավ գետին:

Հետո, մի քանի րոպե անընդհատ հարեան սեն-
յակից լսվում էին հեվոցներ և ծանր տնքոցներ...

Եմիլն առուր փակել եր աչքերը, իսկ Ֆելիքսը
կորցրել գիտակցութունը:

Յերբ ուշաթափ կանանց դուրս տարան, վաստի-
կանապետը կարգադրեց, փորպեղի յերկու կալանա-
փորներին կանգնեցնեն դեմքերով դեպի պատը:

Ֆելիքսն ու շքի գալով հաղիվ եր իրեն պահում
փողքերի վրա: Նա հենվել եր Եմիլի ուսին և յեթե
չլինեք Եմիլը՝ նա պետք է վայր ընկներ:

— Տղերք, — ասաց վոստիկանապետը — հանեցեք
ատրճանակներդ:

Տասը ժանդարմներ հանեցին ատրճանակները:

— Կրակեցեք ախպես, փորպեղի գնդակները յեր-
կու միլիոնար բարձր թուչեն ու ծակեն պատը: Ով
այդ խնդիրը կատարի դերազանցորեն, նա պարգևի
կատանա: Իսկ դուք, — դարձավ նա կալանավորնե-
րին. — կանգնեցեք ուղիղ և անշարժ, յեթե գնդակները
ձեր դուրսները չծակեն, ապա ազատութուն կտա-
նաք:

Նրանց համար քիչեմնույն եր մահ, կամ ազատու-
թյուն: Նրանց ջղերը տանջանքներից ու սարսափե-
լի պատկերներից դառել էին անտարբեր, թվում եր,
թե նրանք ել վոչինչ չէին զգում, վոչինչ չէին տես-
նում:

Գնդակները մըզալով թուչում էլին նրանց գլխա-
վերևում յեվ ծակում պատը:

Ինչպես յերեվում եր, առաջին անգամը չեք, վոր
Փաշխտները կատարում էլին այդպիսի վարժու-
թյուն:

Յերբ Փաշխտապետին ճանճրացրեց այդ խաղը,
նա հրամայեց կալանավորներին ձեռքերն ազատել
չլթաներից: Նրա հրամանն իսկույն կատարեցին: Բա-
ցին սենյակի միակ պատուհանը: Չոյ հոյը ներս մը-
տավ և կալանավորներին հանեց անտարբերությու-
նից: Նրանք նույնիսկ լսեցին Շպրե գետի ծանր
վշտոց: Ինչո՞ւ արձակեցին չլթաները:

— Ներքեմում հոսում է գետը, նա չափազանց
խորն է. րաց պատուհանից ցած թուք և յողալով արի
հասեր:

Հեղինակն եր հնչում դահճապետի ձայնի մէջ,
թե լըջաւթյունը: Նրանք վորոշել չկարողացան: Նը-
բանց դատողութիւնը չէր աշխատում: Նրանք միայն
մի բան հասկացան «կարող եք լողալով ափ հասնել»: Իրա համար բացին պատուհանը, դրա համար ար-
ձակեցին շղթաները: Մտում է միայն ցած ցատկել,
լողալ և ափ դուրս գալ:

Նրանք նայեցին միմյանց: Յերկուսն էլ հրաշայի
լողալ գիտէին: Նրանք իրար ձեռքերից բռնած բար-
ձրացան պատուհանը և այն է պատրաստվում էլին
ցած նետվել, յերբ... լավեց գնդակների համազարկ
և յերկու մարմին անշունչ ներքեվ ընկան:

Վըջաց Շպրե գետը և իր ստոր գիբին ընդունեց
յերկու մեռած մարմին:

* * *

Զիմմելը լուեց:

Նա կախեց գլուխը:

Վերեջում դեռ ստոած կանգնել եր լուսինը: Զե-
լին շարժվում վոչ ծառերը, վոչ էլ ծաղիկները:

Լուռ էլին նայել կարմիր բանակայինները:

Հետո Զիմմելը հանդիստ ձայնով շարունակեց.

— Յերբ հեռանում էլի Գերմանիայից, մեզ ձամ-
պա գցող խորին տարիքին հասած մի բանվոր ստաց.

— Զիմմել, յերբ կգնաս Խորհուրդների յերկիրը,
կասես նրանց, մեր յեղբայրներին, վոր թող պառ-
րաստվեն գալիք պատերազմին: Մենք կվերցնենք
հրացաններն ու կովի կզնանք: Իսկ յերբ կհասնենք
խորհրդային սահմանին, յերբ կաեսները կարմիր գին-
վորների կամուսնարկաներն ու նրանց վրա ամբարձր
հնդաթեղ ասողը՝ այն ժամանակ մեր հրացանների
ալիները կուղղենք դեպի առելի Փաշխտները:

Զիմմելը դարձյալ լուեց:

Կարմիր բանակայինները վեր կացան տեղերից,
մոտեցան նրան և ամեն մեկն ամուր, շատ ամուր
սեղմեց Զիմմելի ձեռքը: Նրանք լցված էլին վրեժ-
խնդրութեան անսահման ցատումով:

Թեթեւի քամին շարժեց ծառերը, ծաղիկները,
շարժեց յերկնքում բարակ ու սպիտակ ամպերը, յե՛վ
լուսինը կարծես նույնպէս սեղմելով Զիմմելի ձեռքը
սկսեց շարունակել իր ձանապարհը, լողալ յերկրակա-
մարով: Նա յե՛վ ամբողջ աշխարհին կպատմի Փա-
շխտական Գերմանիայում կատարվող այդ սոսկալի
վոճրազորմութիւններէ մասին...

ԳԱՐՄՈՆ

Գյուղը թառել է սարի լանջին, իսկ սարը վարձան գնում՝ այնքան բարձրանում է: Յեթե վրվի սարի գագաթը՝ անշուշտ փոքրիկ գյուղը հիմնովին կը ծածկվի հողի տակ:

Գյուղից ձգվում եր մի լայն ճանապարհ, վարն ահագին տարածութեամբ դեպի ներքեվ է գնում, ապա հեռզհեռ բարձրանալով վեր, հարթվում է: Ահա այդ հարթութեան վրա յեն գտնվում գյուղի կոլտնտեսութեան արտերը: Այդտեղ են կոլտնտեսականները ցանում ցանքը, այդտեղ հնձում, այդտեղ էլ կալտում:

* * *

Ամեն անգամ, յերբ գիշերն իր սե թեվերով գլրկում է աշխարհը յեվ գյուղի խրճիթներում սկսում են վառվել լույսերը, ճանապարհի յեզրին գտնվող ահումբը լցվում է կոլտնտեսականներով: Ամենից առաջ գալիս է կոլտնտեսութեան նախագահ՝ Վազգենը՝ յեվ կոլտնտեսականները համախմբվելով նրա շուրջը՝ պատմում են որվա կատարած աշխատանքների մասին, հարցեր են տալիս, յերբեմն էլ վիճում են այս կամ այն խնդրի մասին: Յեվ յերբ վերջանում են կոլտնտեսութեան արտադրութեան վերաբերվող հարցերը, նրանք խոսում են քաղաքական և միջազգային գրությունից:

Այդպիսի յերեկոներից է վոչ մեկը բաց չի թողնում Հանեսը: Նա շարունակ լինում է վիճողների մեջ, մեծ ուշադրութեամբ լսում նրանց, ինքը վոչինչ չի

ասում, միայն յերբեմն զարմանքից բացահանչություններ է արձակում:

Վաղո՛ւց, դեռ վաղ մանկությունից քաշում է իր ջլուտ ուսին դրած չքափորութեան ծանր լուծն ու այդ յերկար տարիների ընթացքում չգտնվեց մեկը, վոր իր սպնոզ ձեռքը մեկներ Հանեսին, թեթեփացներ նրա սուսին դրած ծանրությունը: Չէ, չգտնվեց: Վորքան արցունքներ է թափել ծածուկ, կնոջից, յերեխաներից և մարդկանցից, անխնայ իր բախտը, աղաչել աստծուն, յերբեմն էլ թունդ հայհոյել նրան և այդ բոլորն անցել են զուր, չեն թեթեփացրել նրա ծանր գրությունը: Տարիներ շարունակ նա յերազել է գալիք լավ որվա մասին, յերբ ինքն այլևս սողած չի մնա, յերեխաները չեն հագնի կարկաստաններով ճղճղված շորեր ու կինը ձմեռները վոտաբոբիկ չի վազի գետից ջուր բերելու: Այժմ յեկել է այդ յերազած որը: Նրա պես հարյուրավոր գյուղացիներ էլ հացի կարիքը չեն գլղում, նրանց ընտանիքները կարկաստաններով շորեր չեն հագնում ու վոտաբոբիկ չեն մնում:

Ո՞վ լավացրեց նրանց գրությունը:

Կոլտնտեսութեան:

Բայց Հանեսը կոլտնտեսութեան անդամ չէ: Կոլտնտեսականները նրան շատ են համոզել, վոր թողնի իր խեղճ մենակյաց ապրուստն ու մտնի կոլտնտեսութեան մեջ: Բայց նա շարունակ լռել է, կամ թողել հեռացել:

— Հանես, դու խի՞ չես կոլխոզ մտնում, վախնում ես կովերը խլե՞նք, — հարցնում է Վազգենը յեվ աչքով անում ժպտաջրջ կոլտնտեսականներին:

Ինչպես միշտ, այս անգամ էլ Հանեսը կարմրում է, ձեռքից վայր դնում հաստ ծխախոտը և չնթփված այս ու այն կողմը նայում: Նա շատ լավ է հասկանում, վոր կոլտնտեսութեան նախագահը ծիծաղում է իր վրա, վոր ինքը յերկու բոստ հավերից բացի վոչինչ չունի տանը:

— Թե՞ վախենում ես հարստանալ, հը՛, Հանես, սաա ի՞նչու չես մտնում մեր շարքերը, — ավելացնում է մի ուրիշ կողմնատեսական:

— Տեսնեմ, հալա դուք վրոնց եք յուր գնում, իսկ հետո... հետո յես ել կմտնեմ. — կըմկմաց Հանեսը:

— Ես ա յերկու տարի ա, ինչ մենք մտել ենք կողմնատեսության մեջ ու ալք ժամանակամեծոցում վոչ մի կոլտոյնիկ այս կամ այն պահատեսությունը չի գգացել ու քեզ պես չի վազել կուլակ Ավետենց Ավետից ոգնություն խնդրել: Յերկու տարիա ընթացքում դու չկարողացա՞ր տեսնել, թե մենք վրոնց ենք յուր գնում:

Հանեսը լուռ է: Մարդկանց միջից նա նայում է դուրս:

— Բանի ուչ չե, մտիր կոլխոզ Հանես, — շարունակում է Վաղդենը. — կոլխոզը քեզ մարդ կգարձնի, կոլխոզը չի թողնի, վոր քո յերեխան մերկ ու սոված մնա: Տալարած Դարմոյին խոմ լա՞վ էս ճանաչում, միասին եք մեծացել, իրար հարեվաններ եք: Ի՞նչ հալի մեջ եր նա մինչ կոլխոզ մտնելը, և ի՞նչ հալի մեջ է նա հիմա: Նրա կինը տուֆլինեք հագած, քեֆը քյոք որոր-չորոր ա անում, իսկ ինքը սեփական ձիռ վրա՛ յե ման գալիս: Նա ել քեզ պես չեք ուղում մտնել կոլխոզ: Իսկ հիմա անհնար է նրան կոլխոզից դուրս հանել: Յեռանդուն ու աղնիս աշխատում է, կարծես ինքն է կոլխոզի տերը:

Վաղդենը կամաց-կամաց դուրս է գնում ու կանչում դռան մոտ:

— Եհե՛, տղերք, Դարմոն կրակ է արել, — բացականչեց 60 ամյա ծերուկ Սահակը նայելով հեռվում յերեվացող աղոտ խարույկին:

— Չե ջանըմ, Դարմոն կրակ անողը չի, նա ենքան գգույշ է, վոր կվախենա կրակ անի, չլինի՞ թե հանկարծ արտերը վառվեն: Են որը պատկերոսը իսկ ձեռքիցս ու հանգցրեց: Ասում ա, մի ծխի հասած

արտի մեջ, արալ կվառվի: — Առարկեց Սահակին մի ուրիշ ծերուկ:

* * *

Յերբ վրում է ամառային թեթեև մեղմ քամին՝ ցորենի բարձր հասած հասկերը, դեղեցիկ կերպով են շարժում իրենց սիրունիկ վրակեզունյն գլխիկները: Չկա մի մարդ, վոր նայի իշխշացող հասկերին ու նրա սիրտը հուզմունքից ավելի արագ չբարախի:

Շատ անգամ է հուզվել Դարմոն, շատ անգամ է համբուրել ցորենի հասկերը, յերբ փչեց է դեփյունն ու սրորել նրանց գլխիկները: Սիրում է Դարմոն բարձր հասուն հասկերը: Գիչեր ու ցերեկ հրացանն ուսով: զցած, սև ձին տակին՝ պահապան հրեշտակի պես անդադար պտտվում է ահագին տարածությամբ ձգված հասուն արտերի շուրջը: Պտտվում է ինչպես արժիկի իր ձագերի շուրջն ու թույլ չի տալիս, վոր հավքն իր թևով անցնի արտերի մոտով: Նույնիսկ ցերեկները Դարմոն տուն չի կամենում գնալ: Կինն արդեն սկսել է տրանջալ, թե չի կարող ինքն ամեն ոք չորս - հինգ վերստ ճանապարհ կտրի, նրա համար ուտելիք բերի:

— Մի քիչ էլ դիմացիր կնիկ ջան, շուտով արտերը կհնձենք: Արտերն անտեր չեմ կարող թողնել, վրանան էլ ամենքիս ա:

— Այ մարդ, դու հո պարտական չե՞ս ցերեկն էլ նայելու:

— Բա ցերեկն ո՞վ հսկի:

— Բա գյուղում էլ ուրիշ մարդ չկա՞:

— Ե՛, ասում ես ելի...:

Են որվանից, յերբ կողմնատեսության արտերի պահակի դերը ստանձնեց Դարմոն, կողմնատեսականներից վոչ վոք չի տեսել նրան քնած, կամ արտերից հեռացած: Դրա փոխարեն ամեն մի կողմնատեսական ուրախությամբ կպատմի այն բոլոր մարդկանց մասին, վորոնց բռնել է Դարմոն և ստաջը զցած բերել կոլխոզի

գրասենյակը: Մոտակա գյուղերի բնակիչներն ակնա-
ձանքով էլին անցնում կոլտնտեսութեան արտերի մո-
տով: Չիխնի՞ Դարմոն ընդունի նրանց «չար մարդկանց»
անդ ու քարչ տա դեպի գյուղը, իսկ «չար մարդկանց»
անդ Դարմոն ընդունում էր նրանց, վորոնք շատ էլին
մոտենում արտերին: Այդպիսինին նկատելով քշում էր
սև ձին ամբողջ թափով հարցնում.

— Ե՛լ, ի՞նչ մարդ ես, ո՞ւր ես գնում:

— Յես եմ Դարմոն, Հանեսը, գյուղ եմ գնում,
վազալից եմ գալիս:

— Բա խի՞ ես արտերի մոտով գնում, ճանապարհ-
ընկնես հա՞:

— Պա քո տունը չձակվի՞, հենց ես հետս խոտում,
կարծես իրար առաջին անգամն ենք հանդիպել: Ճանա-
պարհն ետեղով ա անց կենում, ետեղով ել գնում
եմ. քո տունը շինվի, արտերը բարութի պահեստ ա՞:

— Մի նեղանա, Հանես ջան, բան ա ելի, հարց-
նում եմ... զատում ի՞նչ խաբար կա,—խորամանկու-
թեամբ խոսքը փոխեց նա, գրուցելով հետը գետնի
մինչև արտի ծայրը: Դարմոն բոլորի հետ էր այդպես
վարվում:

* * *

Մանուկ հասակից մինչև կոլտնտեսութուն մտնե-
լը, Դարմոն յեղել է գյուղի տավարածը: Ամեն առա-
վոտ գեղացիք գյուղամեջ են քշել իրենց անասուննե-
րը: Ճղճղված շորերը հագին, մոթալե մեծ փափախը
գլխին, յերկար փայտը ձեռին գյուղամիջում կանգնած՝
Դարմոն համբերատար ու գլխիկոր սպասել է ապրան-
քին: Տխուր ունքերի տակից խեղճ — խեղճ նայել է,
թե ինչպիսի հողացողութեամբ են քշել տերերն. իրենց
անասուններին ու խառնել հետոհետ մեծացող նախ-
որին: Հետո ասել են նրան.

— Լավ նայի, չկորչի, չվնասվի, թե չէ՝ կոչի
քերթելով անասունի գինը կհանենք:

Ամբողջ սրերով նա իր աչքի լույսի պես վայրի
գաղաններից, գողերից պահել ու պահպանել է ու-
րիչների սեփականութունը: Յեղ վորպես վարձաար-
լութուն՝ տարվա վերջերին տերերը նրան ավել են
ով կես փութ ալյուր, ով մի քանի տասնյակ ձու, ով
հավի մի ձուռ, ով վոչինչ չի ավել: Լուռ, վերցրել է
Դարմոն այդ բոլորն, առանց բողբոջի, առանց տրտու-
նի: Եղպես են անցել կտր տարիներ, անգութ տարի-
ներ Դարմոնի համար:

Գիշերը յուր սև թևերը փոխեց նաև կոլտնտեսու-
թեան արտերի վրա: Գիշերն ամպամած է, մութ ու
սեղ ամպերով: Չկա լուսին: Այդպիսի գիշերներին
Դարմոն ավելի աչալուրջ է լինում. իր սև ձին, ինչ-
պես սև գիշեր, անդադար քշում է արտերի շուրջը,
սրտես աչքերով խուղարկում ամենակատկածի տե-
ղամասերը: Վոչ մի շարժում, վոչ մի իր Դարմոնին
խորել չի կարող: Գողը վորքան էլ խորամանկ ու
զգուշ լինի, դարձյալ խույս տալ Դարմոնից չի կա-
րող: Դա անհնարին բան է: Այդ գիտեն կոլտնտեսա-
կանները, այդ գիտեն մոտակա գյուղերի բնակիչները,
այդ գիտեն նաև իրանք գողերը: Դարմոն միշտ էլ յե-
ղել է աչալուրջ ու վոչ մի սարսակեցի գիշեր չի
փախեցել: Ինչո՞ւ այն գիշեր Դարմոն անհանգիստ է:
Հրացանն ուսին, ինքն էլ ամուր կզած ձիու թամ-
բին, դուրսը կախ, մտածում է. յերբեմն բազմաք-
նում է գլուխը և նայում գյուղի պլպլացող լույսե-
րին:

Չին արոտ անելով, դանդաղորեն սրտովում է ար-
տերի շուրջը:

... Այնտեղ, հետվում, օարի լանջին կզած գյուղի
աներից ամենաբարձր տեղումն է գտնվում փոքրիկ
անակը, վորի դռան սջ և ձախ կողմերին բուսել ու
մեծացել են յերկու բարդենիներ: Ինքն է տնկել այդ
բարդենիները մանուկ հասակում, յերբ տնակի տերն
ինքը չէր, այլ ծերացած հայրը: Ո՞ր, ինչպես էր նա
խնամում այդ ջուխտ մասաղ ծառերը: Տարիների ըն-

Թացքում նրանք մեծացել են ու հսկայական բոյ բա-
շել: Յերեկները նրանց միջոցով Դարձոն ճանաչում է
իր անակը: Այժմ սև գիշեր է, տեսնել նրանց Դարձոն
չի կարող:

...Ու այն փոքրիկ տնակում իր աղոտ լույսն է
տիտել իրերի վրա փոքրիկ ճրագը: Ճրագի լույսի տակ
կինը կար է անում: Կնոջ կողքին պառկած փոքրիկ
անջիկը գլուխը հանում է վերձայն տակից, յուր սե-
վուկ ու խոչոր աչիկները հասում մոր դեմքին, ապա
հարցնում.

— Մայրիկ, ինչո՞ւ հայրիկը գիշերները տուն չի
գալիս:

— Կոլտոզի արտերն է սրահում, բարիկս:

— Ինչո՞ւ, մայրիկ...

— Վորպեսզի չար մարդիկ չայրեն:

— Իսկ ինչո՞ւ յեն այլում:

— Դե՛, քնիք, բարիկս, եղպես բաներ մի հարցնի:

Հետո այդ փոքրիկ, հարցասեր գլուխը իջնում է
բարձի վրա ու ջուն մտնում: Ծաբաթ ու կես է, ինչ
Դարձոն չի տեսել իր փոքրիկ աղջկան: Կինն անցյալ
անգամ ասաց, վոր աղջիկը հիվանդ է: Յե՛վ նա այսօր
առաջին անգամ աղջկա կարտան աչքպես ուժդին դգաց:
Փչող քամին խփում է Դարձոյի դեմքին ու հանու-
նրան մտածմունքներից: Ձին արձակուրդ է թեթև մի
իրխինջ ու ասած մտածում: Յորենի հասկերն իրար են
քսվում ու հանում միապաղաղ, դուրեկան խշխշոց:
Նայելով մթուժթան մեջ խշխշացող հասկերին, Դար-
ձոն մտածանում է ամեն ինչ:

Վորքա՞ն շատ են, վորքա՞ն լավ են...

Հանկարծ, դարձուրանքը դեմքին՝ Դարձոն կանգ-
նեցնում է վաղող ձիուն:

Մարի դուշին կպած գլուխի ամենաբարձր մասում,
նա կրակե լեզվակներ տեսավ:

— Ի՞նչ խարույկ է դա:

Նա անթարթ նայում է դեպի գլուխը, դեպի յերե-
վացող կրակե լեզուները: Վո՛չ, դա խարույկ չէ, այլ

տուն է այրվում: Բայց ո՞ւմ տունն է այդ: Ահա այժ
հարցի պատասխանն էր, վոր Դարձոյին դցել էր զար-
հարանքի մեջ: Բայց ահա կրակե լեզուները մեծա-
ցան, առաա լույսը սփռվեց չորս կողմը, ու այդ լույ-
սը հանդես բերեց յերկու բարձր բարդենինների սիլու-
ետներ:

Դարձոն սարտեց: Այրվում է իր տունը: Դրանում
վոչ մի կասկած չկար: Նա կտտաղարար ասպանդակեց
ձիուն: Ձին խելազարի պես սկսեց առաջ վազել:

Յորենի հասած հասկերն ավելի բարձր խշխա-
ցին:

— Բա մեկ ո՞ւր էս թողնում...

— Դարձո, արտերը հասել են հա՞, լավ նայիր,
կատաղած թշնամին ամեն միջոցի վրեժի նրանց վոչըն-
չացնելու, — կատեր յերբեմն ընկեր Վաղդենը:

— Արխային կաց, ընկեր նախագահ, վոչ վոք չի
համարձակվի նրանց ձեռք տալ, — կպատասխաներ
Դարձոն:

Այժմ Դարձոն անտեր է թողնում արտերն ու դեպի
գլուխ սլանում: Բայց չէ՞ վոր գլուխում այրվում է իր
տունը: Այդ տնակում քնած են կինն ու հիվանդ յերե-
խան: Գուցե տան հետ միասին այրվում է նաև իր
ընտանիքը: Մի՞թե ինքն իրավունք չունի նրանց ող-
նության հասնելու:

Նա անընդհատ վոտքերով հարվածում է ձիու կող-
բերին: Ձին ամբողջովին կորել է փրփուրի մեջ:

Հանկարծ Դարձոն դդաց, վոր ինքը հեռացել է
արտերից, վոր շուտով ճանապարհը պետք է թեքվի
նեքի:

— Բա արտե՞րը, — դուռաց նա ու ձին կանոնեցրեց:

Այնտեղ, գլուխում, իր տան դիմաց ասրում է
հարեան Հանեսը: Նա ողնության կհասնի իր ընտանի-
քի անդամներին: Անընչա ողնության կվաղեն նաև
Վաղդենն ու մնացած կոլտտեստիանները: Իսկ այժ-
տեղ նա արտերն է թողնում անպաշտպան...

Նա չըջեց ձևու գլուխը և մեծ արողությամբ հետ
բչեց: Այդ առաջին անգամն էր, վոր նա ալքքան հե-
ռացավ արտերից: Մի չար նախազգուշացում սկսեց
տանջել Դարձոյին: Նա կսահեց, վոր ալստեղ մի սա-
տանայություն կա:

Ահա արտերը:

Նա կատարարար այս ու այն կողմն է նայում:
Մթության մեջ նրա աչքերը փայլելում են դայլի աչ-
քերի պես: Յեթե կա մի կասկածելի բան, ապա այդ
իրենից չի խուսափի:

Սրբնթաց գնալիս իրենից քիչ հեռու, նա տեսավ
մի լույս, վորն իսկույն հանգավ. յերեկ քամին հանդ-
բեց:

Հրացանն ուսից հանելով, Դարձոն կատարարար
գոռաց.

— Ե՛յ, կանգնիր, թե չե՛ կխիւմ:

Ի՞նչ, — վորպէս պատասխան պայթեց ատրճանա-
կի կրակոցը, վորի վեղակն անցավ Դարձոյի ականջ-
ները մոտով:

— Ա՛, դու, դեռ կրակում ես, չուն, — գոռաց նա
ու առանց նշան բոնելու կրակեց: Լսից մարդկային
մի ճիչ:

— Աման, Դարձո, յես եմ, ել չկրակես:

Դարձոն հազիտ կարողացավ գոպել տարացած ձի-
ուն:

— Մոտ յեկ, չուն, ո՞վ էս դու:

— Յես եմ, Դարձո ջան, ձեռքիցս արշուն և գնում,
չկրակես:

— Մոտ յեկ ասում եմ:

Ինչ—վոր մի էքակ, գողգողարով մոտեցավ նը-
բան:

— Ո՞վ էս:

— Հանեսը. բա չե՞ս ճանաչում:

— Հանե՞սը:

Տար քրտինքը սրտեց Դարձոյի մարմինը: Նա
եւ վրա իր ընտանիքի աղատման հույսն էր պրել,
դանդում էր այտեղ, բաց դաշտում:

Դարձոն սկսեց հետ նայել:

— Ինձ՝ դու ներիր, յես Ավետի խրատանքով ես
բանն արի: Դարձո, աղաչում եմ, ներիր...

Ի՞նչ դժոխային դեպքեր են կատարվում իր հետ,
Դարձոն միանգամից դժվարացավ հոսկանալ: Եվո-
թության մեջ, նա մարծում էր, թե իրեն ամեն կող-
մից շրջապատել են և ահա, ուր վոր է, պետք է կրա-
կեն: Յեղավ մի բոպե, յերբ մշուշից նրա գիտակ-
ցությունը և նա կարծես չէր հասկանում, թե ինչ է
կատարվում իր շուրջը: Այնտեղ — դժուրում այրվող
տունը, այտեղ ստրճանակի կրակոցը... Ի՞նչ է սա,
յերազ չե՞: Բաց Հանեսի ձայնը նրան սթափեցրեց.

— Դարձո, մենք միասին ենք մեծացել, միմյանց
չատ ենք ողնել, յերկար տարիների հարեաններ ենք,
այժմ ի սեր այդ բոլորին, աղաչում եմ, բաց թող ինձ:
Թող զեղը չիմանա, թե ինչ էլի ուզում անել յես,
ամոթ է, կին, յերեխա ունեմ, կկորչեմ, մեղք են:
Բաց թող, Դարձո, կուզես վրտներդ պաչեմ, միայն
բաց թող ինձ:

— Թեքլ եմ քեզ պես հարեանի վրա: Յես պետք է
բեղ տանեմ զեղը, ցույց տամ բոլորին և ասեմ, թե
տեսեր, խեղճ ու կրակ Հանեսը, վորին ուզում էլեր
պղնել, մարդ գարձնել՝ կուլակ Ավետի տխած մի քա-
նի տանայակ մանեթի համար ուղեց վատել մեր ար-
տերը, սովի մատնել սաղ գլուխը:

— Դարձո՞...

— Ձենդ, չուն...

Դարձոյի տունը հիմնովին այրվեց:

Նրա կինը ժամանակին կարողացավ աղատել իրեն
և յերեխային կրակի անխնա բոցերից: Նրանց իրենց
հարկի տակ վերցրեց ծերուկ կողտնոտեսական Սահակը:

Առաջնորդան զեմ, յերբ Դարձոն վերազար Հանն-
սին առջևը պցած բերեց «կոլլոզի կանգելյարը» — յե-
րկխաներից մինչև ամենամեծերն այդտեղ վազեցին:

— Դուրս քշել կուլակ Ավետին դեղից:

— Ավետի տունը տալ Դարձոյին:

— Դատի հանձնել Հանետին:

Կավում եր ամեն կողմից այգւղիսի բացականը: —
թյուններ:

Գյուղացիք կուլակ Ավետին արտաքսեցին գյուղից:
Յէրբ նա միլիցիոների առաջն ընկած գնում եր հրնձ-
վող արտերի մոտով, հնձվորներից մեկն սասաց.

— Գնալու անդարձ լինի:

Իսկ մյուսը զընդուն ձայնով պատասխանեց.

— Նրա գնալն անվերադարձ է, Սահակ գայի, եզ
կողմից դու արխեյին կաց:

Իսկ յերեկոյան զեմ կոլանտեսության մանկա-
պարտեզի յերեխաները խմբով յերգում էին.

Գևաա լալով,

Չգաա դարով,

Այ Ավետ կուլակ:

ՔԱՐԱՎԱՆԸ

Գյուղում բոլորը ճանաչում էյին Թոփալ Հասան
անունով հարուստ վաճառականին: Այդ վաճառականը
տեք եր հարյուր հիսուն ուղտից բաղկացած մի յերկար
քարափանի: Նրա քարափանը շատ քաղաքների միջով
եր անցնում և ամեն մի քաղաքում ավերացնում եր
իր բնուր զանազան տեսակի կոտորեղենով, բաղմապիտի
անուշահոտ թեյի, չաքարի կապոցներով, նավթի,
մաղութի տակառներով և գյուղական միջավայրում
սպառվող անհրաժեշտ սպրանքներով: Այդ գործերում
Թոփալ Հասան վաճառականը մեծ փորձատուր յուն եր
ձեռք բերել: Նա շատ լավ գիտեր, թե վոր գյուղում,
ով ինչպիսի սպրանք կարող է առնել: Յեւ քաղաք-
ներում գնած մթերքներն այնպես եր դասավորում,
վոր առաջին հանդիպած գյուղում, առանց գնորդների
հարցմունքի, բացում եր հակերի բերանները ու մին-
չև բարձրահասակ ուղտերն արոճ անելով հանդիսա-
կոտային իրենց յերկար, հոգնած վոտներին, Թոփալ
Հասանն սպրանքների մեծ մասը ծախում եր և նրանց
փոխարեն գնում յուզ, պանիր, ձու, մածուն, կաշի,
բուրբ և այլ գյուղատնտեսական մթերքներ՝ քաղաք
փոխադրելու համար:

Կային գյուղեր, վորոնք սմբողջովին կախում ունե-
յին Թոփալ Հասան վաճառականից: Այդ գյուղերը նա
վոտք եր գնում մեկ դարնան սկզբներին, յերբ նոր եր
սկսվում ցանքը, բերում եր իր հեռ հարկավոր սպ-
րանքներ, սպառիկ տայիս անձար, անուցնական գյու-

ղացիներին, մեկ էլ աշնան վերջերին, յերբ վերջանում էր բերքահավաքը դաշտերում ու այգիներում: Գյուղացիք փող չունեյին, վորպեսզի իրենց պարտքերը վճարեյին: Այդ ձեռնտու յերև թոփալ Հասանին: Նա սոված պարտքի դիմաց նրանցից վերցնում էր գյուղատնտեսական մթերքներ: Բայց խեղճ գյուղացիք, վորքան էլ առատորեն էյին իրենց բերքերից բաժին հանում ագահ վաճառականին, դարձյալ պարտքերի տակից դուրս գալու վոչ մի յեղք չէյին գտնում: Ե՛րբանի տարիներ են գլորվել հա՛, ինչ թոփալ Հասանի քարավանը յեղք ու մուտք էր դորձում այդ գյուղերը, բայց նրանցից վոչ մեկը չէր կարողացել իր պարտքը լրիվ վճարել: Դեռ ընդհատակում:

Գյուղերն էլ ավելի էյին խճճվել պարտքերի ցանցի մեջ ու նրանց սարսափն էր թոփալ Հասանի յերեվալը: Յերբ գյուղացիներից մեկն ու մեկը հանդուժում աշխատելիս, հանկարծ նկատում էր հեռվից մոտեցող քարավանի դանդաղ ընթացքը, լեղապատառ վազում էր գյուղը և առաջին հանդիպած մարդուն հայտնում.

— Թոփալ Հասանը գալիս է...

Այս յերեք բառը բավական էր, վորպեսզի ամբողջ գյուղը սարսափի մեջ ընկներ: Վայ այն խեղճ ու աղքատ գյուղացուն, վորը միջոց չունենալով, չէր կարողանում ժամանակին վճարել իր պարտքը: Այդպիսիների կաշին քերթելով, կովը, այծը, սուներ կծախեր, ցնցոտիները վրաներից կհաներ յեվ դեռ ելի «մի բան» կգրեր նրա հաշիին իր պարտքերի դավթարում:

Եստ աներ քանդակեցին նրա ձեռքով, շատ անմեղ յերիտասարդներ ուղարկվեցին աքսոր նրա պահանջով, շատ աղջիկներ առեվանդվեցին և շատ ու շատ վոսկիներ դիզեց նա: Բայց վորքան շատանում էր վոսկիները սոսորակների թիվը, այնքան վախն ու յրատու-թյունն որ որի վրա մեծանում էր նրա մեջ: Յերբուհ հավատարիմ ծառա ուներ, վորոնք նրա կոչիկների տակի փոշին անգամ կլիզեյին, յեթե այդ հրամայեր

նա: Յեվ ամեն ժամնուակ, վորտեղ էլ նա գնար, այդ յերկու ծառաները՝ Մուխտարն ու Մեհտին, անբաժան հետևում էյին իրենց տիրոջը: Նույնիսկ դիչերները, յերբ թոփալ Հասանը քնում էր, կամ անապատում վրանի մեջ, կամ էլ իր շենքում, դարձյալ այդ յերկու ծառաները պահապան հրեշտակի պես հսկում էյին նրան: Մեհտու և Մուխտարից բացի նա պահում էր քսան, ինչպես ինքն էր կարծում, քաջ ու անվախ ուղտավաններ վորոնք խնամում ու քնում էյին նրա քարավանը: Նրանք բոլորը զինված էյին ու շատ անգամ էյին կովի բռնվում հարձակվող ավազակների հետ: Ուղտավաններից ամենից հանդուժն ու քաջը յերիտասարդ Կիրբալայն էր, վորը շատ անգամ էր իր անվեհերության շնորհիվ վերկեր բոլորին ավազակներից մեկը, վոր վաճառականը սիրում էր այդ ուղտավանից գնացող իր ուղտից անվեհարպես հետո:

Տարիներ առաջ Կիրբալայն հայրը, աղքատ Ռահիմը, վորոչ տոկոսով փոքրիկ դումար էր պարտք վերցրել թոփալ Հասանից ձի գնելու համար: Մտկայն յերաշտի պատճառով բերքահավաքին նա չկարողացավ վերադարձնել իր պարտքը: Տարիներ անցան, այդ փոքրիկ դումարը տոկոսների հետ մեծացավ, դասավ մի մեծ դումար ու էլ յերեք Ռահիմը պարտքերի տակից դուրս գալու միջոցը չգտավ: Թոփալ Հասանը ծախեց նրա ունեցած-չունեցածը, նրան էլ նստեցրեց բանտում, բայց պարտքի մեկ տասներորդ մասն էլ չկարողացավ հետ ստանալ: Ել վոչինչ չուներ Ռահիմը: Մի յերեկուս ուներ նա, տասներկու տարեկան, վորին վերցրեց թոփալ Հասանն իր մոտ ծառայեցնելու: Յեվ ահա տասը տարի յե, ինչ Կիրբալայն աշխատում է վաճառականի մոտ, բայց մինչև հիմա յել հոր պարտքը չի թոթափել իր ուսերից: Հայրը մեռել էր վաղուց, իսկ խորհմանիկ վաճառականն

տրտվելով Կիրբալայի միամտությունից, մուրճաշնորը նրա անունով էր դարձրել:

Յերեկոյան դեմ էր:

Արևը դեռ խաղում էր բարդիների կատարների հետ, իր ճառագայթները մեղմորեն զարկելով նրանց ամենաբարձր տերեփներին: Ուզն այնքան նոսր էր ու հըստակ, վոր պարզ կերպով յերեկում էր հեռվում լեռան տակով դամբարազ ընթացող քարավանը: Մարդ, յեթե մի վայրկյան չունչն իրեն սրահի և լսողությունը սրի, ապա նա կլսի նաև ուղտերի վզերից կախված զանգակների մեղմ զողանջը: Բայց ահա ամառային թեթև վեփյուռը քշեց բերեց մեղամաղձոտ յերգի կտորներ ու նրանց զարկելով սեպածեփ ժայռերին, արձագանքեց հեռու, շատ հեռու: Իսկ ուղտերը յերգի ու զանգակների զողանջների ներդաշնակության տակ, նեղ արահետով դանդաղորեն բարձրանում են լեռը:

— Կիրբալայ, ինչո՞ւ այդքան տխուր ե յերգը, — հարցրեց Թովալ Հասանը յերգող գեղեցկագեմ յերիտասարդին:

— Աղքատությունն է խոսում յերգիս մեջ, ապա — պատասխանեց ուղտուպահ Կիրբալայը:

— Ամեն անգամ յերբ մոտենում ենք դյուղին, դու շարունակ այդ նույն յերգն ես յերգում, ինչո՞ւ:

Յերիտասարդ Կիրբալայը լուռ է:

— Գուցե մի վեշտ ունես, ասա Կիրբալայ, յես հարուստ եմ և կարող եմ ողնել քեզ:

— Շնորհակալ եմ ապա:

«Միթե աղքատի վեշտը կարող է հատկանալ աղքատության դատնությունները չճաշակող ու վոսկիներ դիզող այդ մարդը», — անցավ Կիրբալայի մտքով:

Իսկ Կիրբալայն աղքատ է և ունի մեծ վեշտ: Յերկու ուժեղ և սուղջ բազուկներից բացի, ել վոջ մի հարբատություն չունի: Իսկ այնտեղ, հեռվում հաղիվ հաղ նշմարվող դյուղի խրճիթներից մեկում, ապրում է

վայելչահասակ գեղեցիկ Գյուլարան, վորի ձեռքը մերժել են նրան: Միրում է Գյուլարան Կիրբալային, բայց Կիրբալայն աղքատ է, չի կարող դնել աղջկան նրա ծնոգներից:

Վեշտը մեծ է Կիրբալայի, վեշտը չափ չունի:

— Ել չնրգես այդ տխուր յերգը, Կիրբալայ, լուսում ես:

Կիրբալայը բարձրացրեց դուխը, շեշտակի նայեց Թովալ Հասանի գեմքին, ապա հաղիվ թափցնելով կատաղությունը, ասաց դսպված ճայնով:

— Իմ սիրտն այդ յերգն է թեկադրում, ապա:

Թովալ Հասանը, վոր նատած էր առաջին ուղտին գեմքով գեղի Կիրբալայը յեմ ամբողջ խոսակցության ժամանակ աչքը չէր հեռացնում նրա հայացքից, նկատեց նրա թափցրած կատաղությունը:

— Գու իմ ծառան ես, Կիրբալայ յեմ պետք է կատարես, ինչ յես եմ ցանկանում և վոջ թե այն, ինչ վոր քո սիրտն է ուղում: Հակառակ դեպքում կարող ես վճարել պարտքը և հեռանալ ինձնից:

Պա՛րտքը: Ահա թե ինչն էր կատարում Կիրբալային: ասա թե ինչն էր գարձրել նրան ծառա ու զրկել սեփական կամքից:

Կիրբալայն այս անգամ վոջինչ չասաց: Նա իր մտայն գեմքը մի կողմ ուղղեց յեմ ընկալ մտածմունքների գիլիլը:

— Յես այսոք պատրաստվում եմ նշանվելու յեմ դու հանկարծ յերգում ես մի այդպիսի տխուր յերգ... Ուրախ յերգ յերգիր Կիրբալայ, ուրախ յերգ: Քո տերը բախտավորվում է, նա սուրախ է, ուրախ պետք է լինես նայելով դու, յսո՞ւմ ես:

Սթախից Կիրբալայը մտածմունքներից: Նա դիտեր արդեն, վոր Թովալ Հասանը թանկագին նվերներ է ասում իր հետ, գիտեր նաև, թե ում համար են դնվել այդ նվերները, դիտեր, բայց և այնպես հարցրեց:

— Իսկ ո՞ւմ հետ ես պատրաստվում ամուսնանալու, չե՞մ փոր դու արդեն կին և յերեխաներ ունես, այդ :

— Կինն ու յերեխաները չեն խանդարի ինձ չքնայ Գյուլարայի հետ ամուսնանալու : Այլ—Սանը խոստացել է ինձ տալ աղջկան հինգ հարյուր ոտքով : Միայն աղջիկը մի քիչ համառում է, բայց հայրը խոստացել է համոզել նրան մինչև մեր վերադարձը : Այժմ ուղիղ նրա տունը պետք է գնամ :

Հեռվում պարզորեն յերեվացին դուղի խրճիթները : Թուխլ—Հասանը մեջքը թեքեց դեպի Կիրբալայը, ուղղեց վրայի շորերը և իրեն յուրձ տեսք տարյով, սկսեց ինչ փոր ապրթքներ շնչալ :

Իսկ ուղտերը, փոր ընթանում են հարթ ու փուշտ ճանապարհով, բնադդարար զգալով հանդստության վայրի մոտիկությունը, կամաց—կամաց արագացնում են իրենց սովորական դանդաղ ընթացքը :

Արևը մայր մտավ և ամառային դով գիշերը պատեց դյուլը : Յերկնքում փայլեցին աստղերը յեմ աստղերի արանքներով սկսեց յոզալ լուսինը : Այս ու այն տեղից յերգեցին ծղրիղները և նրանց ձայներն ախա՛ս քուն և հուցնածություն են ներշնչում յտղին :

Նստոտած ուղտերը, աչքերը փակելով, դուրսի կերպով արո՞ծ են անում : Իսկ նրանց կողքերին, թե՛ ժացրած խարույկի շուրջը բոլորը ծալապատիկ նստել են ուղտապահները և հերթով հեքյաթներ են հյուսում մեկը—մյուսից հետաքրքիր, մեկը—մյուսից հրաշալի :

— ...Ու ծեր թագավորն ասաց այդ աղբատ աղջկան, — «Կտամ քեզ իմ ամբողջ գանձերը, կկատարեմք բոլոր պահանջները, միայն թե յեղիր իմ կինը : Ու պատասխանեց աղջիկը թագավորին . . .

Ու գառասխանից մեկը վերկացավ տեղից և սկսեց հեռանալ :

- Կիրբալայ, եզ սուր, — կանչեց հեքյաթ պատմողը
- Ես կգամ :
- Պատմիր, պտտմիր շանրմ :

— Ու պատասխանեց աղջիկը թագավորին . . .

Թե ի՞նչ պատասխանեց աղջիկը թագավորին, այդ մասին չկարողացավ լսել Կիրբալայը : Նա իր ճանապարհը ծռելով սկսեց քայլել մի մութ ու բավակալին նեղ փողոցով, փորը նրան դուրս բերեց մի այլ լայն փողոց : Այդ փողոցի յերկու կողմերով ձգվում են զանկապատներով իրարից բաժանված ալբիները : Այգիների ծառերի արանքներում թաղնվել են փոքրիկ սնակները, փորանց նեղ պատուհաններից նայվել ճրագները ազոտ լույսերն են թափանցել դուրս :

Քայլում է ուղտապահ Կիրբալայը լուռ, դրխահակ, առանց այս ու այն կողմը նայելու, առանց ճանապարհը տեսնելու : Այնքան էր խորացել իր մտաամուսնները մեջ, փոր բնավ չզգաց, թե ինչպես մի քանի մութ անկյուններից շնչերը հաջողներով հարձակվեցին վրան, սպա դիմադրության չհանդուրժելով, նորից ձայները կարելով հետ քաշվեցին :

«Ի՞նչ պատասխանեց աղջիկը ծեր թագավորին : Մեթե՞ նա ի սեր թանկազին գանձերի կհամաձայնի իր ջահել կյանքը կապել քաթթա ու մաշված թագավորի հետ, փորի մի փողը դերեգման է գնում» — մտածում էր Կիրբալայը առաջ քայլելով :

«Իսկ իր Գյուլարան, միթե՞ նա կցանկանա թուփայ Հասանի կինը դառնալ» — այս հարցը տարով ինքն իրեն Կիրբալայը բարձրացրեց գլուխը և նայեց չորս կողմը :

— Ե՛հ, սատանա, յես անցա նրանց բակը : Նա սկսեց հետ դառնալ : Ապա հասնելով մի ծառախիտ ու մութ այգու, կանոջ առաջ : Մեկ անգամ ել չորս կողմը դիտելուց հետո, նա ցածր զանկապատից ցատկեց այգին ու ծառերի արանքներով սկսեց առաջ գնալ :

Տեսնալով, փորի յերկու պատուհաններից այդ դիշեր յույն առատորեն թափանցել էր մոտ գանձոց ծառերի տերեխների վրա, նրան ասելի թվաց : Տեսնելի բաց պատուհաններից նա լսեց նվաղի ձայներ :

Նա կանգ առավ ու սկսեց մտածել :

Արժե՞ առաջ գնալ :

Յեթե տնակում նվազում են յերաժխաները, ուրեմն այնտեղ և թոփալ — Հասանը, այնտեղ և նայել այն գեղեցիկ արարածը, վորի համար վտաք և կոխել ու յերաժխաներ բերել այդ սուներ հարուստ վաճառահանը: Անշուշտ այդ քաղթառը բերել և իր հետ նայել քաղաքում գնամ թանկագին նվերներ: Իսկ ինքն ի՞նչ և տանում, ի՞նչ: Նրա դատարկ ձեռներում միայն դաշույնի կոթն և պատվում: Ներս և մաել ինչպես գիշերային մի գուլ: Մի՞թե իրեն կսպասի Գյուլարան բարդենու ծառի մոտ:

Արժե՞ արդյոք առաջ գնալ:

Բայց նա այնուամենայնիվ առաջ գնաց:

Լուսինը լողում էր յերկնքում դանդաղ, շատ դանդաղ և նրա արծաթագույն լույսը, վոր գրկել էր միայն բարձր կատարները, թափանցել այդ ծառերի տակ չէր կարող: Յեվ Կիրբալայն առաջին պահ չկարողացավ նշմարել այն կնոջը, վորը սպասել էր ժամեր, գուցե րոպեներն են թվացել ժամեր և վերը կորցնելով վերջին հույսը՝ գլուխն առել էր ձեռների մեջ և մեղմորեն արտասովում էր: Գյուլարան նույնպես չզգաց, թե վոնց մեկը մոտեցավ նրան ու հարկիվ դասկերով սրտի բաբախումը — յերկա՛ր դմայլից նրա խիտ ու յերկար սեվ մազերով սրտած սքանչելի դլխով: Նա ուշքի յեկավ այն ժամանակ, յերբ Կիրբալայը մեղմորեն կանչեց:

— Գյուլարա՛...

Գյուլարան վեր թռավ նստած տեղից:

— Կիրբալայ, իմ Կիրբալայ:

Յեվ ջինջ յերկնքում լողացող լուսինը չկարողացավ տեսնել, թե ինչպես նրանց շրթունքներն իրար հարկեցին ու յերկար չէլին բաժանվում միմեկանցից:

— Ի՞նչու ուշացար Կիրբալայ, յես յերկար սպասեցի:

— Չեյի կարծում, թե գու ալստեղ կլինես հող-

յախս, կարծում եյի թոփալ Հասանն արդեն գերել էր: քեղ իր թանկագին նվերներով:

— Տար ինձ ալստեղից, Կիրբալայ, յես չեմ ուզում տեսնել թոփալ Հասանի լսիլը գեմքը, վոչ էլ նրա թանկագին նվերները: Յես ուզում եմ միշտ քեղ հետ լինել, յես քեղ եմ սիրում, յես քոնն եմ, տար ինձ ալստեղից Կիրբալայ:

— Կտանեմ Գյուլարա, կտանեմ, միայն զիչ էլ սպասիր:

— Չեմ կարող, Կիրբալայ, հասկանո՞ւմ ես, չեմ կարող սպրել յես ալստեղ այնտեղ, վորտեղ հարազատ հայրն աղջկան ծախում և վոսկով: Ատում եմ այս յերկիրը, ատում եմ այս կարգերն ու աղաթները, վորտեղ կինն ստրուկ և համարվում, իսկ աղամարդը նրա տերը: Հայրս, Կիրբալայ, վոր մինչև հիմա ինձ թվացել էր ամենասիրելի, ամենաթանկագին և յակն աշխարհի յերեսին, այժմ դատել և ինձ համար ամենազգայելի արարածը, վորի յերեսին մեծ հաճույքով կթքեմ ու յերբեք չեմ սխտոսա արածիս համար: Դու զո՞ւմ ես, դու հասկանո՞ւմ ես, թե ինչ և կատարվում իմ կրճքում Կիրբալայ: Տարիներ շարունակ ամեն ստավոտ, իրիկուն կատարել եմ հորս ամենաչընչին հրամանները սրբությամբ, լվացել եմ նրա վոտները, ջուր եմ լցրել ձեռներին, կարկատել եմ նրա շորերը, փափկացրել վերմակները յեվ այդ բոլորն այն բանի համար, վոր նա իմ հայրն և: Կարծում ես լցված դեպի ինձ: Յեվ հանկարծ նա ատում և, թե «դու, Գյուլարա, շուտով թոփալ Հասանի կինը պիտի դառնաս: Նա հարուստ և յեվ վոսկիներով կրդարդարե քո այդ գեղեցիկ ճակատը»: Գլուխս պտրովեց, զիչ մնաց, վոր ուշաթափվեյի: Հարցնում եմ, իսկ դու, հայր, հարցրել ես ինձանից, համաճա՞հ եմ արդյոք կին դառնալ այն մարդուն, վորը ձեր հասակակիցն է: Նա դարձացավ, Կիրբալայ, հասկանո՞ւմ ես, գործացա՞մ: Իսկ հետո կատարած գոտաց, «Դու

ապրանք ես իմ տանը, աղջիկ, և ով թանկ կվճարե, նրան ել կծախեմ քեզ, առանց քո ցանկությանը հարցնելու: Իսկ թոփալ Հասանը հարուստ է, նա մեծ գումար է նշանակել քեզ համար... Շուտով նա կգն յեղ կղնաս նրա հարուստ սենյակների թաղուհին կղանաս»:

Այնուհետև վոչ մի աղաչանք, վոչ մի պարասանք չաղբեցին հորս վրա: Իմ թախած առատ արցունքները, վոր դադանի սիրան անդամ կշարժեյին, նրա վրա նույնպես չաղբեցին: Խեղճ մայրս ձայն ու ծրույտուն չեք կարողանում հանել: Նա յեղ չի ցանկանում, վոր իր աղջիկը կին դառնա մի ծեր մարդու, վորը կին ու յերեխաներ ունի, բայց արտահայտել իր բողոքը, բացարձակապես չի համարձակվում: Այլապես նրա զլխին ու մեջքին բուռնցքների և աքացիների տարափ կանգա:

Գյուլարան սրբեց աչքերից հոսող արցունքները, իսկ հետո լացաձայն ասաց.

— Ել չեմ կարող աղբել յես այտեղ, Կիրբալայ, տա՛ր ինձ այտեղից, հեռացրու այս յերկրից:

— Կտանեմ, Գյուլարա, կտանեմ: Մյուս վերագարձիս յես կծախեմ իմ ունեցած — չունեցածը, վոչ ձեռք կրերեմ և քեզ կփախցնեմ այտեղից:

— Միայն չո՛ւտ, չո՛ւտ, աղաչում եմ:

Բարզենին որորեց իր խիտ տերեփները յեղ լուսնի լույսը մի վայրկյան կարողացավ զրկել այդ յերկու մարդկային դուխները: Իսկ հետո մի կանացի բարակ ձայն հասավ նրանց ականջներին.

— Գյուլարա՛...:

Նրանք ցնցվեցին ու ամուր սեղմեցին միմեյանց:

— Մայրս է, Կիրբալայ:

— Գյուլարա, աղջիկ, ո՞ւր ես:

— Յես գնում եմ Կիրբալայ յեղ հայտն քեզ վրա գնում:

— Ապասիր, նախ յերգվիր, վոր կին լես դառնա այն մարդուն, վոր կարդասես ինձ:

— Յերգվում եմ...

— Յես ել յերգվում եմ այս ջինջ ու անողաղարդ յերկնքով:

Նրանք համբուրվեցին, իսկ հետո աղջիկը հաղիվ դադելով հեկեկանքը, թողեց ու հեռացավ: Կիրբալայը յերկար կանգնած մնաց իր տեղում: Յերկար իր հայացքը սրահեց այն փոքրիկ տնակի դռանը, մինչև վոր այնտեղից կատաղած դուրս յեկավ մեկը՝ դուռը հետեվից ամուր շրխկացնելով: Նրա հետեվից վոյեց մյուսը և սկսեց հասնել առաջինին:

Ճանաչեց Կիրբալայը նրանց: Մի թեթև ժպիտ անցավ նրա դեմքով: Յեղ նա սատանայի սրես աննկատելիորեն ցատկեց ցանկապատից դեպ վոտոցը, կուրավ գիչերային խավարի մեջ:

Կատաղել եր թոփալ — Հասան խանը, կատաղել ինչպես վիրավորված դադան: Կյանքը, վոր նրան մի քանի ժամ առաջ թվում եր սիրելի ու յերջանկությամբ լի, այժմ դառավ ատելի ու խարդախ: Ինչպիսի՛ մեծ հախտանքով ու ինքնախտահությամբ եր ներս մտել այդ տնակը և ինչպիսի՛ հուսախաբությամբ ու ստորությամբ եր նա փախչում այդ նույն տնակից: Գոհարն ու վոսկին, վորոնց նա պաշտել եր այնպես ջերմ, ինչպես չեք սրահակ վոչ մի սրբի, այտեղ կորցրին նրա աչքում իրենց նշանակությունը:

Տարիներ շարունակ նա գիղել եր վոսկի ու դոհար, դերել եր նրանցով, սարկացրել, ստորացրել ու գվարձության առարկա դարձրել վոչ միայն տղամարդկանց, այլև քաղաքի շատ ու շատ հայտնի գեղեցիկ կանանց, այտեղ պաղպական մի փոքրիկ կեդտտա խրճիթում նրանք գրուչի արժեք չունեցան մի հատարակ աղչկա համար: Ել վոնց շխտաղեք ու չփրփրեր փաճատականը, յերբ նրա ստալամ — դոհարն ու վոսկին կորցրին իրենց գորությունը: Ու փախչում եր թոփալ Հասանը փողոցով և չեք գրում,

չէր լսում, թե վոնց և մեկը քծնող շան պես վազում էր հետեւից :

— Ախր արժե՞ անջկա մի քանի խոսքերից այդպես բարեկանալ թոփալ Հասան խան, — ասում էր հետեւից վազողը — չե՞ վոր աղջիկն ատոց, վոր դու ծեր ես, յես քո կինը չեմ դառնա, թե յես ուրիշին եմ սիրում : Աւրիշը յե սիրում, լսո՞ւմ ես, ուրիշի : Ահա գրեալուր պատճառը, վոր աղջիկը մերժեց քեզ : Դու հարուստ ես, թոփալ Հասան խան, դու կարող ես ասպարեղից վերացնել նրա սիրածին յե՛վ ա՛յն ժամանակ՝ հար հալիտյան քոնը կլինի Գյուլարան :

Այս խոսքերը կամաց — կամաց ուշքի բերին թոփալ Հասան խանին : Նա կանդ ասավ :

Լուսինը թաղնիկ էր մուտք ամպի տակ : Անվ գիղիչերն անտեսանելի յեր դարձրել ամենամոտիկ ասորկան : Շուրջն անդորր էր : Իսկ նրանք կանդնել էլին դեմ աս դեմ ու նայում էլին միմեյանց վայլերով աչքերին : Մեկը կատաղութն ատամներն էր միմյանց սեղմել ու ձեռքերը բուռնք շինել, մյուսի դեմքին դիպահան ժպիտն էր փայլում :

— Իսկ ո՞վ է նրա սիրածը, — արտասանեց ցածր ձայնով թոփալ Հասանը :

— Կիրբալայը, ձեր ծառան . . .

— Կիրբալայը՞ . . .

— Այո, Կիրբալայը : Դուք միայն նրան այստեղից հեռացրեք, իսկ յես աղջկան այնպես կհամոզեմ, վոր նա ինքն իր սեփական վտարելով ձեր տունը գա :

— Շատ լավ, Ալի խան, յես կվիճապահեմ Կիրբալային ինչպես մեկի, բայց վա՛յ քեզ, յեթե դու յե՛լ խոստումդ չկատարես :

Թոփալ Հասանն ասանց սեղմելու Ալիխանի ձեռքը, չըմկեց ու արագ քայլերով հեռացավ :

Այնտեղ, վորտեղ հանդիստ էր ասկ քարավանը, այրվում էր խորուշիկը, վորի չուրջը թոփալ Հասանը համախմբում ականտի իր մարդկանց, նրանցից

վամանք կրակի տաքության տակ վախուկ քուրքերի վրա հանդիստ խոմիացնում էլին, իսկ վամանք էլ մեծ ուշադրութեամբ լսում էլին հեքայթ պատմողին :

Թոփալ Հասանն արագ — արագ մոտեցավ, բայց լսելով հեքայթ պատմողի վերջին խոսքերը, քարայածի պես կանդ ասավ :

— . . . Ու փախալ աղջիկը ծեր թագավորի ճոխ ապարանքից, հանեց իր վրայի թանդազինը չորերը, հագավ հասարակ պատուոված ցնցոտիներ և գնաց մտավ յերխտասարդ ձկնորսի գետնափոր խրճիթը : Ու ապրեցին նրանք միասին յերջանիկ, մինչև իրենց ծերութեան օրերը :

— Աֆարիմ աղջիկ, — բացականչեց ուղտապահներից մեկը :

— Շատ էլ լավ արեց, — ավելացրեց մյուսը :

— Կիրբալայ, — հանկարծ վրորոաց կատաղի մի ձայն խավարի մեջ, վորից բոլորի մարմնով թեթեվ սարսուռ անցավ :

— Այստեղ եմ աղա :

— Հը՛մ, այստե՞ղ ես, ճանապարհովե՛լ, լսո՞ւմ ես ճանապարհովե՛լ :

— Հիմա՞, կեսգիշերո՞վ, աղա :

— Այո, հենց հիմա : Զարթնեցնել քնածներին, կնպել ապրանքներն ուղտերի մեջքերին և ճամբա ընկնել : Լսո՞ւմ ես, դե շո՛ւտ :

Ուղտապահները դարձացած, ասանց ձայն ու ծպտուն հանելու սկսեցին պատրաստութեան տեսնել ճանապարհ ընկնելու :

Մենակ հսկա մարմնով Հեյդարը տրանջաց :

— Յնուրիկ է ծերունին, — ասաց նա :

Իսկ յերբ արևելքում հագլիվ հազ սկսեցին սպիտակին տալ ամպի մի քանի բարակ կտորներ, քարավանն արդեն վտար էր դրել անապատի ավազների մեջ :

Կես օր էր :

Արևն ինչպես շիկացած մի դունդ, այլոց կայծեր
եր թափում: Երկանում եր ափազր և դառնում ապելի
փխրուն, ալելի մանր: Կուս կը անապատը: Այդ
լուսեթյան մեջ հազիվ — հազ լսվում եր միայն գան-
գաղնեքի մեղմ դողանջը: Չանդակների գողանջների
տակտի համաձայն սրբում եյին իրենց կար մեջքե-
րն ուղտերը և փափուկ սմբակները թաղելով փրի-
րուն աղաղի մեջ, առաջ եյին ընթանում դանդաղ,
չառ դանդաղ: Նրանց մեջքերին կապած բեռները վը-
րա նստել եյին մարդիկ ու հանդիստ նիրճ մտել: Յեր-
բեմն ահամա ցնցումից նրանք դարձուրած աչքերը
բանալով նայում եյին դեպի յերկինք ու չտեսնելով
նրա սլաղը գեմքին փոթորիկ կնճիռներ, հանդատա-
ցած սրտով դարձյալ փակում եյին աչքերը: Ու վոչ
մի մարդկային ձայն, վոչ մի մարդկային բացական-
չութունն չեր լսվում անապատում:

Անցնում եր քարավանն անապատով:

Մեղմ դողանջում եյին ուղտերի վզերից կապած
գանգակները և նրանց ձայները լիզելով ափսոսի հըս-
տակ յերեսը, չվում եյին հեռո՛ւ հեռո՛ւ:

Թվում եր թե անապատը հսկայական, խորհրդա-
վոր մի դերեզմանատունն է, իսկ քարավանը մեռելնե-
րին այցի յեկող սլառով, վորը վողբալով անցնում եր
դանդաղ, առանց հետ նայելու: Դանդա՛ղ ո՛ր, վոր-
քան դանդաղ են ընթանում այդ յերկարահասակ ուղ-
տերը. յեվ տասը տարիների ընթացքում Կիրբալայն
առաջին անգամ եր զգում քարավանի մեռելային
գանդաղ ընթացքը:

«Շո՛ւտ, չո՛ւտ միայն Կիրբալայր», — հիշում եր
նա Գյուլլարայի խոսքերը և աչքերը փակում:

Յեթե չլիներ չորս կողմը տարածված մանր ու
փխրուն ափաղը, յեթե արևն այդպես խիստ չայրեր,
նա վաղուց կիջներ ուղտի մեջքից ու միայնակ կբայ-
լեր դեպի քաղաք: Նա այդպես ալելի արագ կհասա-

ներ, իրձախեր իր ունեցած—չունեցածը և յետ կդառ-
նար Գյուլլարային տանելու:

«Անդոր եմ Գյուլլարա, չեմ կարող չուտ վերա-
դառնալ» — շնչում եր Կիրբալայր, աչքերը փա-
կում և ճակատը դեմ անում արեւին:

Սակայն թուփալ Հասան վաճառականն այս
անգամ այլ մտքերով եր տարված: Ամեն անգամ ամ-
բողջ ճանապարհին նա ընկղմվում եր խորը հաշիփնե-
րի մեջ, թե վորքանով քաղաքում կծախի այսինչ
սպրանքը, ինչպիսի սպրանքներ պետք է գնի, վոր-
քանով կարելի յե շահվել դրանից, յեթե ծախի այ-
սինչ դնով: Այս անգամ շահեկան մտքերը չբացելե-
ին նրա ուղեղից և նրանց փոխարինել սարսափելի
մի միտք, վորը վորոճել եր ամբողջ ճանապարհին:

Թուփալ Հասանը յետ շարանց յերեսից սպիտակ
քողը, նայեց յերկինքին ու տեսավ, վոր արեւին աքա-
ղորեն փակչում է վրա հասնող մոռայլ ամպերից:
Գորեն փակչում վաղող ամպերը կամաց — կո-
չեովից, շատ հեռվից վաղող ամպերը կամաց — կո-
մաց ծածկեցին հստակ յերկնապամարն իրենց մոռայ-
լությամբ: Տաք ու անչարժ ողն սկսեց խոնավանալ
և թեթեվ քամին շարժելով այն, խախեց անապատային
և փխրուն ափաղին: Այլազը հանկարծակի դալով բարձ-
րացավ վեր և թափվեց ուղտերի մեջքերին նստած
մարդկանց վրա:

— Կանդնել, — ձեռքը բարձրացնելով հրամայեց
թուփալ Հասանը:

Քարավանը կանդ առավ:

— Նստեցնել ուղտերը և դարկել վրանները:

Ուղտապահները զարմանքից չուել եյին աչքերը
և անչարժացել: Նրանց թվում եր, թե դա թմրա-
ծության տեսիլ է և վոչ թե թուփալ Հասանի անհաճո
ձայնը:

— Քարացել եք ի՞նչ է, նստեցնել ուղտերը:

— Հասան արդա, փոթորիկ է սկսվում, կանդ առ-
նելը վտանգավոր է, պետք է շտապենք ժամ առաջ
հասնենք իջեվանը:

— Բո գործը չե կայան: Յեն հրամայում եմ նստեցնել ուղտերը և դարկել վրանները: Այս կլինի մեր իջեկանը:

Ուղտապահները հարվածներ տալով ուղտերի վզերին, սկսեցին նրանց նստեցնել: Ուղտերը դրժ-դոհուկաճան վրանները արձակելով, ծալեցին անջ-վի վրանները և ամբողջ մարմնով թրմփացին ավազի վրա: Մարդիկ ցած թռան նրանց մեջքերից և մեծ վրժկոտութամբ սկսեցին դարկել վրանները: Յեվ անապատի այն վայրում, վորտեղ վոչ մի քարավան սիրտ չեր ստել կանոց անեղու, դարկվեց յերկու վրան:

Որը մթնեց: Քամին հետզհետև սաստկացավ: Ավազի հաստ շերտերը բարձրանում ելին վեր: Սու-լոցներ հանելով՝ քամին ցրում էր նրանց ու անաչ վազում: Վրանները շուրջը մեկը մյուսի հետևից նստել ելին ուղտերը և մարդիկ ավազից աչքերը փա-կելով արոճ ելին անում:

Բայց ահա այն վրանում, վորտեղ իրար վրա կուչ են յեկել ուղտապահները, ինչ վոր անհանգըս-տություն էր թազավորում:

— Սա ի՞նչ է, մինչև յե՞րբ պետք է յենթարկ-վենք այդ քավթառի քմահաճույքներին, — բացա-կանչեց յերեսունամյա վիթխարի հասակով Հեյդարը նայելով ուղտապահների մուռլ յերեսներին:

Ապա պատասխան չստանալով, նա շարունակեց.

— Վերջապես մենք ել մարդ ենք, մենք ել մեր կամքն ունենք, չենք ուզում ես քամու ու փոշու մեջ նստել, յեթե այդ քավթառը ծերությունից հիմարու-թյուններ է անում, մենք ել անբան անասունի պես չպետք է յենթարկվենք նրան: Ի՞նչ է, չեյնք կարող ասել, թե չենք իջեվանի այստեղ, ի՞նչ կարող եր նա անել մեզ: Վոչինչ:

— Եղպես մի ասի, Հեյդար, — ասաց մի տարի-քավոր ուղտապահ, — թոփալ Հասանը հարուստ է յեպ մեր աղան, ալլահն անգամ իր բարկության կրա-

կե շիթերը կթափեր մեզ վրա, յեթե մենք չկատարե- յինք թոփալ Հասանի կամքը, իսկ թե այս կյանքում նա մեզ նեղում է, ապա այն կյանքում ալլահն իր արժանի պատիժը կտա նրան:

— Հըմ, եղպես ես ասել Ասկյար ամի տարիներ շարունակ, դրա համար ե, վոր քառասուն տարի ուղտապահ ես յեղել ու թո կլինն ու յերեխաները չեն կարողացել իրենց մարմնի մերկությունը ծածկել փա-լասի կտորներով: Ալլահը, ալլահը, ամեն տեղ ալլահը, չկա ալլահ, հասկան՞ում ես Ասկյար ամի չկա ալլահ:

— Սո՛ւս Հեյդար, այդպես մի ասիք, — վախե-ցած բացականչեցին մի քանի ուղտապահներ:

— Այո, չկա ալլահ Ասկյար ամի, — շարունա-կեց Հեյդարը, ուչք չդարձնելով ուղտապահների վա-խեցած ու միջեմուտյն ժամանակ սպտանալից հա-յացքներին, — յեթե լիներ ալլահը, նա կլսեր ձեր յացքներին, — յեթե լիներ ալլահը, նա կլսեր ձեր արթթի ձայնը, կողմեր ձեզ արատվելու այս տան-տությունը, վորը մեր քրտինքով ձեռք է բերել թո-տությունը, վորը մեր քրտինքով ձեռք է բերել թո-տությունը, կբաժաներ մեր մեջ, իսկ նրան կդրկեր փալ Հասանը, կբաժաներ մեր մեջ, իսկ նրան կդրկեր դրանից: Նա յեղել է արյունը և մեզ դրկել ամեն ին-ծծել, քամել է մեր արյունը և մեզ դրկել ամեն ին-չից: Չկա ալլահ Ասկյար ամի, — բացականչեց Հե-յարը և կայծեր թռան նրա սև աչքերից:

Մի քանի վայրկյան վրանում տիրեց կատարյալ լուռություն: Ապա մեկն անհամարձակ ձայնով խղեց այդ լուռությունը:

— Հեյդարը ճիշտ է ասում. յես թոփալ-Հասա-նից վերցրած պարտքս տասն անգամ տվել եմ, ելի քանի դնում, այնքան շատանում է պարտքս: Յեթե ալլահ կա, ինչո՞ւ չի տեսնում սովից մահացող իմ յերեխաներին, չի լսում մեր ձայնը: Չե ջանրմ, ալ-լահը դուն ա, այ, մեր ալլահը թոփալ Հասանն ա:

— Իսկ իմ տան կառուրը թեքվել ա, ծաղկերից անձրեվը ներս ա թափվում, անակումս պատկած են

Հիվանդ փոքրիկ յերկու յերևաստ ն ցավից ծանր անքում են: Կինս խնդրեց, վոք քաղաքում շաքարեղեն դեմ, բայց ինչո՞վ դեն, գրգռնուած կոպիկ անդամ չկա:

— Այդպես ե յեղել յեվ այդպես ել կմնա, յեթև Ասկյար ամու նման ձեր հուշքը դենք ալլահի վրա: Թոփալ—Հասանի հարստությունը, դա մեր հարստությունն է, բայց նա ապագակի նման յսլել է մեզից մեն: Մենք հեշտությամբ կարող ենք յսլել նրանից մեզից համըտակածը: Բայց դուք վախենում եք ալլահից, այն ինչ ձեր պաշտամ ալլահը, պաշտպան է հանդիսանում անխիղճ կողոպտիչին: Քաղաքում նույնպես Թոփալ Հասանի նման զորքաներ կան: Նըրանք նույնպես սպրում են մեկ նման աշխատավորներին հաշվին: Բայց այնտեղի աշխատավորությունն իր հուշքը չի դրել ալլահի վրա, նա պայքարում է հարստահարիչներին դեմ:

Հեյրաբի այս խոսքերի վրա բացվեց վրանի անցքը և քամու ու փոշու հետ ներս սողաց Մուխտարը: Նա կանգնեց, մի քանի վայրկյան աչքերը ձմռեց, թափ տվեց ունքերից ու ականջակոնքերից փոշին, ապա ասաց.

— Կիրբալայ, ազան քեզ կանչում է իր մոտ:

Կիրբալայը, վոքը կուչ էր յեկել վրանի մուկ անկյունում և ամբողջ խոսակցության ժամանակ մեծ ուշադրությամբ լսում էր Հեյրաբին, ցնցվեց:

— Ի՞նչ է ուզում ինձնից:

— Չգիտեմ, հրամայեց, վոք դաս իր մոտ:

— Հրամայեց, հը՛մ: Իսկ յեթև չզնամ, ի՞նչ կարող է անել նա ինձ, հը՞, Մուխտար:

Մուխտարը զարմանքից չուեց աչքերը:

— Գե լավ, գնա՛, վալիս եմ:

Մուխտարը դուրս գնաց: Կիրբալայը մոտեցավ Հեյրաբին, ձեռքը դրեց նրա ուսին, ապա ասաց.

— Հասարակ բաներ են ասում Հեյրաբ, և յես

զարմանում եմ, թե վո՞նց մինչև հիմա, մենք այդ հասարակ բաները չենք իմացել:

— Ահ՛ վոք ալլահը յերկնքից իր սարսափն եր փռել ձեզ վրա.— քրմ իմ իմպոլ պատասխանեց Հեյրաբը:

— Թ՛քած ալլահի վրա, չկա ալլահ, Հեյրաբ, մեր քս կողմն է:

Հեյրաբը ժպտալով սեղմեց Կիրբալայի ձեռքը:

Կիրբալայը դուրս յեկավ վրանից: Քամին ավադե մի հաստ սյուն պատեցնելով ուղում, զարկեց նրա դեմքին և ցրեց շորս կողմը: Իսկ վրանում տիրող լուսթյան մեջ, քիչ հետո դարձյալ լսվեց Հեյրաբի հաստատուն ձայնը:

Յերեք տարի յեր, ինչ Հեյրաբը հայտնվելով այդ կողմերում, մտել էր վոքպես ուղտապահ Թոփալ Հասանի մոտ: Առաջին անգամը չէր, վոք նա այդպես յես խոսակցություն էր ունենում վոչ միայն ուղտապահներին, այլևի դյուղերում հավաքվող դյուղացիներին հետ: Ո՞վ էր նա, ունե՞ր նա ընտանիք, կամ ծանոթներ, վոչվոք վոչինչ չգիտեր այդ մասին: Ազնիվ և ճշմարտասոս մարդ էր Հեյրաբը: Այդ գլխավոր հատկության համար էր, վոք նա մեծ սեր և հարգանք էր վայելում դյուղացիներին և ուղտապահների կողմից: Այդ էր գլխավոր պատճառը, վոք աստիածս պաշտ ուղտապահներն այնքան էլ չնեղացան նըրանից, պաշտելի ալլահին իխտո քննադատելու համար:

Թոփալ Հասանը թիկն էր տվել փափուկ մինդարներին վրա, ընկզմվել մոտամունքների գիրկը: Նա չէր լսում, թե փոնց է քամին դրսում ավազե հաստ յերտերը դարկում վրանի կողերին: Նա չէր լսում, թե ինչ էր նվազում դյուղաչարժ մասներով թափ վրա Մեհտին—վոքը կուչ էր յեկել վրանի հեռավոր անկյունում ու գողտաղողի հայացքով տիրոջն էր նայում: Նա նույնիսկ չորի վրա դարսած համեղ ուտե-

կեղևներն և ուստուն, վոր տեկեց ինքն ևր լցրել րաժա-
կի մեջ, դեռ ձեռք չեր տվել: Նա մտքով թոեւ, սլացել
ևր այն գեղեցիկ եյակի մոտ, վորը նրան այնպիսի
խայտառակ կերպով մերժեց, վորին ինքը սիրում է և
վորին ձեռք բերելու համար վրէժնէր առաջ կանոք չի
առնի ու չի խնայի վրէժնէ, վրէժնէ:

«Գու կլինես իմը, Գյուլարայ» — շնջում էր Թո-
վալ Հասանը:

Նրան ինչ, վոր Մեհտին նվազում էր անհաջող
սիրո մի յեղանակ, նրան ինչ, վոր դրսում վրոնում
էր քամին, մահաշունչ քամին ու ասում նրան. «Գու
ձե՛ր էս, դու արժանի չես Գյուլարային»:

Նրան ինչ, վոր ինչ վոր մեկը շարունակ տանջում
էր նրան, շնջում ականջին. «Գյուլարան Կիրբալային
և սիրում»:

— Գու պետք է լինես իմը, յես կխրեմ քեզ Կիր-
բալայից, — ցնցվեց Թովալ Հասանը և կատաղաբար
մեկ ումպով իմեց ուստով լիքը բաժանին ու զոռաց
Մեհտու վրա:

— Այդ ի՞նչ էս նվազում, շո՛ւն: Նվաղիր իմ յե-
ղանակը, իմ:

Մեհտին սկսեց նվազել մի այլ յեղանակ:

«Յեւ դու կխոնարհվես իմ առաջ

ու յես կլինեմ քո տերը...»

Այդ ժամանակ Մուխտարը ներս մտաւ վրանը
Քիչ անց ներս սողաց նայել Կիրբալայը, վորին տես-
նելով, վաճառականի դեմքին հանկարծակի բռնապրո-
սիկ մի աշխույժ յերեկաց:

— Կիրբալայ, արի նստիր, յես կամենում եմ այս
դիչեր սեղան նստել քեզ հետ: Այրու Մուխտար բա-
ժակները ուստով, նվազիր Մեհտի մի ուրախ յեղա-
նակ: Այս դիչեր, յերբ ամեն մի գազան անաստանում
վախից կուչ է յեկել իր վորջում, յես կամենում եմ
քե՛ք անել, լինել ուրախ, յերգել, նվազել ու պա-
րել: Նստիր Կիրբալայ, կյանքը կարճ է ամենքիս հա-

մար և թող այդ կարճ կյանքը ուրախ լինի:

«Քանի վոր կյանքն այսքան կարճ է

Թող վայելենք ցվախճան,

Յեւ ապրելով միշտ ծիծաղենք,

Ի՞նչու վատենք մեկ վայրկյան»:

«Ինչո՞ւ վատենք մի վայրկյան» — ասել է
հայրնի հին փիլիսոփաներից մեկը: Նստիր Կիրբալայ,
իմիր ուսխին և ուրախացիր:

Կիրբալայը, վոր մի քանի անգամ սեղան էր նստել
Թովալ-Հասանի հետ և ծանոթ էր նրա սովորու-
թյուններին, այս անգամ ընավ չլարմացաւ նրա տա-
րորինակ խոսակցության ձեւի վրա: Նա նստեց ձեւ
վաճառականի դեմ ու դեմ և մի կուժով իմեց դառն
ուստին: Իսկ հետո լավաչի մեջ փաթաթելով յեկամ
սառը միտը, մեծ ախորժակով սկսեց ծամել:

— Ա՛յ, այդպես, կեցցես, Կիրբալայ: Սիրում եմ
քեզ: Յեւ միշտ ել քո ներկայությունը շատ եմ ցանկա-
նում մեռակությանս բողբոջներին: Խմենք:

Նա իր ձեռքով բաժակները լցրեց ուստով, մեկը
տվեց Կիրբալային, մյուսը պահեց իր մոտ: Կիրբալա-
յը վերցրեց իրեն մեկնած ուստով լի բաժակը յեւ
առանց նայելու Թովալ Հասանին մրթմրթաց:

— Սաղ լինես:

Ու դատարկեց մինչեւ հատակը: Իսկ Թովալ Հա-
սանն իր բաժակն աննկատելիորեն թափեց շորի տակ,
չոր ավազի վրա, ապա արագ-արագ միտն ու հացը
փաթաթելով իրար սկսեց ուտել:

— Փա՛, փա՛, ինչ դառն է այս անիրավ ուստին,
մարդկային կյանքի նման դառը, այնպես չե՞ Կիրբա-
լայ: Մենք բոլորս ըմպում ենք այդ դառը կյանքն
այսպիսի փոքր բաժակներով ու չենք հաղենում: Մի-
թե՞ դառնությունն այդքան քաղցր կլինի Կիրբալայ:

Ապա թույլ չտալով, վոր Կիրբալայը պատասխա-
նի իր տված հարցին, նա զոռաց հախտաբրժ ծառա-
ների վրա:

— Մեհտի, ի՞նչ ես ասանակի պես ականջներդ կախել, մի ուրախ յեղանակ նվագիր, իսկ դու Մուխտար, ինչո՞ւ արդպես մտածուր ու թմբած հայացքով ես նայում մեղ: Լցրու բաժակները սախով:

Դրում քամին այնպես սաստիկ դարկեց վրանի կողերին, վոր նրա ճեղքված քներից մանր ավազը թափեց նրանց գլխներին:

— Այս անիրավ քամին, վոր այժմ անապատում սարսափելի մահ է տարածում, ինձ չի վախեցնում: Այս գիշեր յես սիրեցն նրան, — ասում եր թուփալ Հասանը և նայում Կիրբալայի աչքերին: Կիրբալայը խմում եր դառը սախին բաժակը — բաժակի հետեից և յուրաքանչյուր մի բաժակից հետո մթնում էյին նրա աչքերը, առարկաները դառնում տարրինակ ու նա չէր կարողանում նկատել, թե խմո՞ւմ է թուփալ Հասանն իր բաժակը:

— Խմիր Կիրբալայ, նվագիր Մեհտի, յերգիր Մուխտար, — բացականչում եր վաճառականը և դարձյալ լցնում բաժակները:

Կիրբալայը չէր տեսնում վաճառականի խորամանկ ժպիտները, չէր լսում նրա կծու հեղնական խոսքերը: Նա խմում եր սախին, ու թվում եր իրեն, թե ինքը նստած է ուղտի վրա, իսկ քարավանն անուշ դանդակների դողանջների տակ անցնում եր անապատի միջով, խողաղ, աստղազարդ գիշերով: Յեղ բազմամրլին աստղերի մեջ ամենից վառ ու փայլուն — փայլում էյին յերկու հատիկ աստղեր, վորոնց շատ եր նայել Կիրբալայը, վորոնցով շատ եր դմայվել նա: Ծարունակ նրան թվացել էյին, թե դա իր Գյուլլարայի գույգ աչերն են, վորոնք վերեփից նրան են նայել գուրգուրանքով, ցույց տվել ճանապարհը:

— Յերգիր Կիրբալայ, ի՞նչ ես մտածում, — գոտաց թուփալ Հասանը:

Յեղ Կիրբալայը յերգեց:

«Ու գույգ աստղերի տեղ,

վորոնց պաշտում է ճավազն յերկյուղած
«Քո գույգ աչերն են սրախ ուղեցույց
«Ու նրանց աստված»:

Մուսլվից թուփալ-Հասանը:

— Բախական է, ուրիշ յերգ յերգիր, — գոտաց նա: Կիրբալայը լսեց: Ասլա իր խառնված աչքերը հանելով Հասանի վրա, ասաց:

— Ինչո՞ւ, այն ինչ վոր յես յերգում ու հավանում եմ՝ ձեզ ահաճություն է պատճառում:

— Ձխոսնք սյղ մասին Կիրբալայ, դուցե այդ նըրանից է, վոր մենք տարբեր բնավորության սեր մարդիկ ենք:

— Վուչ. այդ դրանից չէ: Այլ այդ նրանից է, վոր մենք տարբեր ցեղերից ենք... Աշխարհին յերեսին դոյություն ունի յերկու ցեղ: Մեկը հարուստների, քեզ նմանների ցեղն է, մյուսը ինձ, Ասկյար ամու, Մսոոյի նմանների ցեղն է: Յեղ ահա այն, ինչ սիրում է մի ցեղ, մյուսն ատում, արհամարում է այդ բանը: Մեկը կյանքի ամբողջ խմաստը դանում է վոսկու ու գոհարի մեջ, իսկ մյուսը՝ աշխատանքի և սիրո մեջ:

Կիրբալայը տեց: Ասլա այս անգամ ինքը լցնելով բաժակները, խմեց մինչև վերջին կաթիլը: Հետո նա վեր կացավ:

— Բախական է, ել չեմ կարող խմել, ամեն ինչ պատվում է գլխումս, — կորցնում եմ գիտակցությունս, վոտներս ել կամքիս հակառակ ծալվում են:

Նա յերկու քալ արավ և ամբողջ հասակով փովեց գետին:

— Գյուլլարա՛, քարավանը դանդաղ է գնում, — ասաց նա:

Թուփալ-Հասանը բարձր-բարձր քրքջաց:

— Յերեկի դու այդ հասարակ բանն ել չդիտես, թե ինչու թուփալ-Հասանի քարավանն այնքան դան-

վոչ վոք նրանցից դուրս չեր յեկել ավազի տակից: Բայց ահա այդպիսի մի բան, անսպասն առաջին անգամն էր տեսնում:

Մարդը, վոր դուրս յեկավ ավազի միջից, վեր կոցցավ: Նա մերկ սուրը դրեց պատյանի մեջ, դիտից հանելով վրախալը՝ թափ տվեց նրա վրայի վոշին, սկսեց քայլել: Գեւ սուր էր տանում նրա բռնած ուղին: Նա չգիտեր: Անհայտ մի ուժ նրան առաջ էր հրում և ստիպում էր քայլել:

Քայլում էր Կիրբալայը տաք ավազի միջով: Նա հասկացավ, թե վորպիսի ծուղակի մեջ դեցեց իրեն խորամանկ թուփալ-Հասան խանը: Այժմ յերևիլի հստում է իր հայրթանակի վրա և յերազում վերադարձի մասին: Հասկացավ Կիրբալայը, վոր թուփալ-Հասանն այժմ կկարողանա Գյուլարային իր կինը դարձնել: Չե՞ վոր ընկերները կհաստատեն իր մահը: Իսկ սուր մըրքով կանցնի, թե ինքը խաբերայության գոհ և դարձի ու գեռ կենդանի յե:

Քայլում էր Կիրբալայը:

Արևին այրում էր գլուխը: Ախաղը տաքացնում էր վտոները: Ամբողջ մարմինը մռմռում էր գոլոշիացող քրտինքի կաթիլներից: Քաղցը մի կողմից էր նեղում, ծարավը մյուս կողմից: Բերանը ամեն ինչ չորանում էր: Լեզուն անզորաբար շարժվելով կոչում էր չորացած լողերին ու ցավ պատճառում:

Կիրբալայը կանգ առավ: Սկսեց փնտրել մի հետք, կամ նշան, վորով կարելի կլիներ գուշակել, թե վոր կողմով էր գնացել քարավանը: Բայց ամբողջ գիշեր փչող ահեղ քամին ծածկել էր ամեն ինչ գեղնագույն ավազի շերտով: Չկար վոչ մի հետք: Չկար պատման վոչ մի հույս: Մահն անխուսափելի յեր: Մահը, տանջանքերով լի մահը գալու յեր դանդաղ, շատ դանդաղ, ինչպես քարավանի ընթացքը: Յե՛կ այդ մահը պիտի տար նրան արևը, վոր կյանք էր տալիս բազմահազար բույսերին, կենդանիներին, մարդկանց: Չար-

մանալի յե: Այ՛ն, խայտառակ մահ: Նրան թվում էր, թե ինքը մի մուկ է, իսկ անսպասը մեծ սկավառակ, վորին տաքացնում է արևվը վերից ու տապալում... խայտառակ մահ: Վո՛չ, Կիրբալայն այդպիսի մահով չի մեռնի: Նա ունի քաջ աղամարդու արիւթյուն: Նա վերջ կտա իր կյանքին: Կիրբալայը հանեց պատյանից սուրը, ծայրն ուղղեց իր սրտին և աչքերն սուրը փակեց: Մեռնե՞լ: Իսկ այդպիսի մահը միթե՞ թուլության և վախկոտության արդյունք չի: Չե՞ վոր նա կարող էր յուրաքանչյուր մի բողբոջի վեր կյանքին վերջ տալ: Ինչո՞ւ չչարունակել փնտրել փրկության ուղիներ: Բացի դրանից, չէ՞ վոր նա խտրիվ ծարավ էր, չե՞ վոր նրա սկանջին հնչում է իրենց աղբյուրին էր, չե՞ վոր նրա սկանջին հնչում է իրենց աղբյուրին սուր ջրի կարկաչը: Նա բացեց աչքերը և ո՞ գար մանք: Հեռվում տեսավ վշտացող մի գետ, վորն արամորեն հոսում էր և հոսում ուղիղ իր վրա: Նա սուրը գործն հոսում էր և հոսում ուղիղ իր վրա: Նա ամեն վշտյուններ համեյով շարունակում էր հոսել: Նրա ամեն վշտյունը կանաչը մեղմորեն ուրորում էր ու Կիրբալային քաջում գեւ իրեն: Կիրբալայն ուրախացավ: Նա ձեռքերն առաջ պարզեց և լեզուն քսելով շրթունքներին, սկսեց քայլել: Բայց վորքան նա արագացնում էր իր քայլերը, այնքան դետն արագորեն էր հոսում, այնքան տարածությունն իր ու գետի միջև մեծանում էր: Նա կանգ առավ: Մի վայրկյան նրա մթաղնած ուղիղով անցավ, վոր այդ խորուսիկ մի տեսիլ է, քայց գետը հոսում էր և համառորեն ցույց էր տալիս իր դոյությունը: Նա դարձյալ սկսեց առաջ գնալ: Այս անգամ գետի վշտյունների տեղ, լսեց ծանոթ գոմուլայակների ձայներ: Նա սարսափահար կանգ առավ և հայացքը շրջեց մյուս կողմը: Նա տեսավ ուզտերի յերկար մի շարան, վորոնց մեջքերին հոսել է լին մարդիկ և հանդիստ ծխամորճ էլին ծխում: Նա ստույգ ու

լին՝ այս ու այն կողմն ելին դնում դայիս ինչ վոր
մարդիկ :

Կիրբարայը պատրաստում էր դուրս գնալ, բայց
այդ ժամանակ վրանը մտան Հակոբն ու Արզուլը :

— Արդեն դարթնե՞լ եք, ինչպե՞ս եք ձեզ զգում :
Ինչու յեք վեր կացել—ասաց Հակոբը և հրացանը դը-
րեց վրանի հեռավոր անկյունում :

Կիրբարայը մարմնով մեկ թուլութուն դգաց և
նորից պառկեց :

— Յես չատ լալ եմ : Ինձ հետաքրքրում է, ով-
քեր են իմ աղանթիները :

— Հասարակ չարքաչ գյուղացիներ մտառակ գյու-
ղից, վորոնք ազատամբվեցին աղանթերի դեմ և վորոնց
գյուղից քչեցին սպիտակ զվարդկանները : Իսկ
դուք ո՞վ եք : Յեվ ինչո՞ւ յեք մենակ թախառում ա-
նապատում :

Կիրբարայը մանրամասն պատմեց այն բոլորը,
ինչ կատարվել էր իր հետ : Յերբ նա իր պատմու-
թյունը վերջացրեց, Հակոբը հարցրեց .

— Ասում ես թուխալ-Հասանի քարավանը հե՞տ և
դառնալու այս ճանապարհով :

— Այո :

— Հրաչալի յե : Մենք կհարձակվենք նրանց
վրա : Իսկ յե՞րբ է նա վերադառնալու :

— Այսօր, կամ վաղը :

— Պահակներին հարկազուր և ստել, վոր աչա-
լուրջ լինեն :

Արզուլը դուրս գնաց :

— Ուրեմն դուք կամենում եք հարձակում գոր-
ծել թուխալ-Հասանի քարավանի վրա՞, — հարցրեց
Կիրբարայը մտածմունքի մեջ բնկած :

— Այո :

Ներս մտով պահակներից մեկը :

— Արզուլն ուղարկեց : Հեռավոր յերեվում է ան-
ճանաթ մի քարավան :

— Այդ նրանք են, — բացահանչեց Կիրբարայը և
վերցնելով վրանի անկյունում դրած Հակոբի հրացա-
նը՝ կայծակի արագությամբ դուրս նետվեց :

Հեռվում յերեվացող քարավանը կանգ առավ :

Հեռադիտակը գնեցով աչքերին, Հակոբը տեսավ,
թե ինչպե՞ս մարդիկ հարվածելով ուղտերի վզերին,
նստեցրին նրանց : Հակոբի կողքին կանգնած Արզուլը,
վոր հեռվում նշմարվող ու չարժվող կետերից զատ ել
վոչինչ չէր տեսնում, անհամբեր հարցրեց .

— Հը, ի՞նչ են անում նրանք, կա՞նդ առան :

— Նրանք հավաքվել և յինչ վոր խորհում են, —
ասաց Հակոբը :

— Թույլ տուր հարձակվենք, թույլ տուր — բա-
ցահանչեց մյուս կողքին կանգնած Կիրբարայը :

Հակոբը նայեց Կիրբարային ու թեթևակի ժղո-
սաց :

Նրանց հետևում, հրացաններն ամուր սեղմած
ուժեղ ձեռներում, կանգնել ելին յերեսունհինգ առողջ
և ուժեղ, արեվից սեվացած մարտիկներ, պատրաստ
Հակոբի հրամանով նետվելու պայքարի գլխիկը : Նը-
րանք մեկ անգամ կռվել են առյուծների պես, ցույց
տվել յրեց քաջությունն ու համատարմությունը գե-
պի հրամանատարը և այժմ անհամբեր սպասում են
նրա մեկ խոսքին : Իսկ Հակոբը նայում էր հեռադի-
տակով դեպ հեռուն ու վոչ մի բառ չէր արտասա-
նում :

— Հը, ի՞նչ յեղավ, դե մի բառ ասա, — ստում էր
Արզուլը :

Հակոբը հեռացնում էր հեռադիտակն աչքերից,
մի պայրիկյան աչքերը միկոցում, ապա հեռադիտակը
նորից դնելով աչքերին, դարձյալ նայում :

— Հը՞, — անհանգստանում էր Արզուլը :

Հակոբն այս անգամ հեռադիտակը կախեց վը-
ղից և ասաց յնկերներին :

— Չորս հողի բաժանվեցին նրանց իմբից յեվ
դեպի մեզ են դալիս :

Հեռվում յերեվացին շտապ կերպով մոտեցող չորս մարդկային մարմիններ: Նրանց առջևից քայլում էր հսկա հասակով մեկը: Ամեն ինչից յերեվում էր, վոր նա յեք կանգ առած քարտվանի առաջնորդը: Կիրբալայը անթարթ աչքերով նայում էր հենց այդ մարդուն, հետո իր հայացքն ուղղում մյուս յերեք ծերունիների վրա: Նրան թվում էր, թե դա յերայ է: Նա չէր հավատում սեփական աչքերին: Նա չգիտեր ու կանգնել էր: Մի՞թե այդ նրանք են: Բա ո՞ւր է Թովալ Հասանը: Մի՞թե նա մնաց քարտվանի մոտ: Յերբ չորս հոգին բավականին մոտեցան, Կիրբալայն էլ իրեն չկարողացավ սրահել: Նա ընդառաջ վազեց և համարյա խելագարի նման գոռաց:

— Հեյդար, այդ դո՞ւք եք: Ասկյար ամի այդ դո՞ւն ես:

Չորս հոգին դարձացած կանգ առան: Ասկյար ամին սարսափած մի քանի քայլ հետ դնաց:

— Կիրբալայը, — ահով արտասանեց նա:

— Այո, յես եմ, Կիրբալայը, բա ո՞ւր է Թովալ Հասանը:

— Թովալ Հասանը մյուս աշխարհումն է Կիրբալայ: Մենք կարծում էյինք, թե դու նրան այնտեղ կտեսնես, — ասաց Հեյդարը ժպտալով:

— Ափսո՞ս, — արտասանեց Կիրբալայը:

Իսկ Ասկյար ամին մոտենալով նրան, շոշափեց նրա դեմքը, ապա վախեցած ձայնով հարցրեց.

— Ասա, դու սատանա՞ յե՞ս, թե իսկական Կիրբալայը:

— Կիրբալայն եմ, Ասկյար ամի, Կիրբալայը:

Հեյդարը, վորը մինչ այդ չէր կարողացել զննել մյուսներին զբիմագծերը, այժմ յերբ հայացքը դրեց Հակոբի ժպտացող դեմքին, դարձացած բացականչեց.

— Վա՛հ, Հակոբ...

— Հեյդա՛ր...

Յեկ նրանք առաջ վազելով ամուր դրվախառնվեցին:

— Քանի՞ տարիներ են անցել, Հակոբ:

— Քանի տարիներ ենք չափելի այս անասպար և առաջին անգամն և ինչ հանդիպում ենք:

— Այդ վո՞նց, Հեյդար:

— Մենք յեկանք կարմիր բանակի հետ, ջարդեցինք ձեր դյուղում նստած սպիտակ գլխադիակահանքին, մեզ ասացին, վոր դուք յեկել եք անասպար: Վորպեսզի թյուրիմացաբար արյունահեղություն չառաջանա, մենք առանց դենքի չորս հոգով մոտեցանք ձեզ: Այժմ թույլ տուր մեր քարտվաններն իրար մոտեցնելու: Այս գիշեր կանցկացնենք միասին, իսկ վաղը կշարունակենք մեր ճամբան: Գեմ չե՞ս, Հակոբ:

— Համաձայն եմ, մեծ ուրախությամբ:

Ծ Ո Վ Ը

Յերկու կայմանոց, հսկայական «Աշխատանք» նա-
վը, վորը կանգնած էր Մտխաչ-Կայա նախահանդու-
տում, արագորեն բեռնվում էր:

Բեռնակիրները կոնսիլերի նման, պահեստից ան-
ընդհատ իրար հետեւից բերում էին շաքարով լիքը
ծանր քսակները և դարսում տախտակամածում փոփած
յերկու տակ հաստ պարանի վրա: Յերը քսակների
թիվը հասնում էր տասի կամ տասներհինգի՝ յերկու
յերիտասարդ բեռնակիրներ կապում էին դարսած
քսակները, պարանի ծայրը հազցնում կրանի վրաս-
ողակին և ամբողջ կոկորդով բղավում:

— Վերա՛... .

Փոքրահասակ և չափազանց ուրախ դեմքով,
ստախտակամածային նախատի Կուզման, աջ ձեռն
չարժումով գործի յեր դնում մեքենան, վորը հար-
յուր քսան փթանոց ծանրությունը բարձրացնում էր
վեր և այն իջեցնում նավի տրյումի մեջ:

Մեծ էր տրյումը, վորի մեջ աշխատում էին
քսան բեռնակիրներ: Նրանք մեծ յեռանդով հարձակ-
վում էին ամեն մի իջեցրած հակի վրա, ու մի ակըն-
թարթում տեղավորում տրյումի բազմահազար կիտա-
մութ խոռոչներում:

Ժամը յերկուսին նավը պետք է ճանապարհվեր
դեպի Կրասնավոդսկ: Իսկ այժմ ժամի մեկն էր, սա-
կայն միջին տրյումը դեռ կիսով չափ չէին լցրել: Յե-
րեք-չորս ժամվա աշխատանք էր պահանջվում, մին-
չե՛վ տրյումը լցնելին ու բերանը տախտակներով ծած-
կելին: Կնչանակե՛ նավը ուշացման վտանգի տակ էր

դանտում: Իսկ ուշանալ՝ Կուզման չէր սիրում: Նա
ցանկանում էր ժամ առաջ ճանապարհվել, ժամ առաջ
տեղ հասնել: Նա իրեն շատ անհարմար դրության մեջ
էր պզում, յերը նախահանդսաներում սե տախտակների
վրա կապիճով դրում էին—«Աշխատանք» նավն ուշա-
ցալ մեկ ժամով:

Կուզման շատ լավ էր հատկանում նայել այն, վոր
ամեն մի ուշացում մեծ հարված է հասցնում սպ-
րանքների տեղափոխման պլանների կատարմանը: Ահա
այդ էր պտտձառը, վոր նա իր ծղրտուն ու միեկնույն
ժամանակ վորեկտրություն առաջացնող ճայտով, շա-
րունակ քաջալերում էր բեռնակիրներին:

Ծովի ալիքներն աննկատելի կերպով ճոճում էին
նավը, իսկ այդ ճոճվող նավի կողին հեղել էր լայ-
նաթիկունք նորեկ նախատի Պոտապն ու կապտադույն
աչքերը հառել դեպի անհուն հորիզոնը: Այնտեղ, հո-
րիզոնի վրա, յերեւում էր հեղահետե հեռացող նավի
բարձր կայմը, իսկ կայմի շուրջը պտտվում էր ծըր-
նելույցից բաց թողնված սեյ ծուխն ու քուլա-քուլա
վեր բարձրանում և դեռ չհասած կայմի բարձրու-
թյան՝ ցրվում, անհայտանում... Հորիզոնից դետը,
իրար հետևալից, վազում էին այլեքները, խփում «Աշ-
խատանք» նավի յերկաթյա հաստ մեջքին ու ծփում:
Ա՛խ, այդ ալիքները, վոր յերբեմն ահռելի տեսք էին
ընդունում, ծանոթ էին Պոտապին, յեղել էին նրա
մանկության՝ և զվարճության ընկերները, նրանց հեռ
էր նա խաղացել, նրանց դեմ պայքարել:

Բայց դա վազու՛ւց, շատ վազուց էր, յերը նա
նստում էր դեկի մոտ, իսկ հայրը բացում առադասու-
ները, կանգնում նավակի թիին ու հրամաններ նետում
վորդուն:

— Դեպի ձա՛խ, Պոտապչիկ, հոգիս:

Պոտապը կատարում էր հոր հրամանը և սուս-
պատանավը մեղմորեն թեքում էր ուղղությունը դե-

պի ճախ ու հանդարտարեն ատաջ սահում՝ ճախի հարկի մակերեսի վրայով:

Գուրս եր դալիս լիալուսինը մնւթ ամպերի տակից, փչում եր մեղմ գեփյուսը, ուռեցնում ատաղասորն ու ատաջ սահեցնում նախալը:

Յեկ ատատ եր լինում նրանց վարսը լուսնկա ու հանդարտ գեղեքներին: Ու Հաա եր սիւմ՝ աշգպիսի գիշերները Պոտապը, չա՛ա...

Բայց լինում էին գեպքեր, յերբ լուսինն արագորեն թաղնալում եր, մեղմ գեփյուսը փոխվում սարսափելի մրրիկի, ալիքները մեծանում ու դառնում ասեւելի: Այդպիսի րոտներին հայրը հերկուշայան ջանք թափելով, ամբացնում եր կորատվող պարաններն ու հրամաններ արձակում արագ-արագ ու բարձր:

— Զախ, ա՛ջ, ա՛ջ, ճախ:

Ել չեր ասում «Պոտապ», «Պոտապչիկ», ել չեր կրկնում «հոգիս» բառերը: Յեկ Պոտապն ամուր կպչելով նախակի տախտակին իր մանկական ուժով չըջում եր գեկը հոր հրամանի համաձայն: Կատաղի աղմկով ու փոռնոցով հարձակվում էին ալիքները նրա վրա, ծածկում նրան ու ամբողջ ուժով քաշում գեպի ծովի խոր ու մութ հատակը: Իսկ Պոտապը լուռ, կապիկ պես ատամներն իրար սեղմելով, չըջում՝ եր գեկը նույնիսկ ջրի մեջ:

Անվախ եր Պոտապը, քաջ եր նրա հայրը: Յերբեք նրանք չէին շիտթվում այդպիսի ասեւելի յեղանակներին:

Հայր ու փորդի դուրս էին դալիս փորսի նույնիսկ այնպիսի կատաղի յեղանակներին, յերբ ծովն այնքան սոսկալի յեր դառնում, փոր ձկնորսներն իրենց խրճիթի պատահաններին գեմ անելով վախեցած գեմքերը, սարսափահար աչքերով նայում էին նրա հսկայական ալիքներին ու մտքներում աղոթում ատածուն, փոր անցնի մրրիկն ու ծովն ընդունի իր խաղաղ տեսքը:

Բայց մրրիկը տեփում եր ժամեր. ժամեր անընդհատ այս ու այն կողմն եր շարվում ատաղասահալը. փորի մեջ նստած էլին հայր ու փորդի՝ արհամարհական փոփոնները գեմքներին:

Ո՛ր, ալիքիսի յեղանակներին փորքան գեղեցիկ եր դանում Պոտապի հայրը, փորքան եր մեծանում սեյը փորդու կրծքում գեպի հայրը և ինչպիսի՞ սրբությամբ եր փորդին կատարում հոր պարզ, համատու ու հասկանալի հրամանները: Յեկ թվում եր Պոտապին, փոր փոչ մի մրրիկ, փոչ մի տարերք չեր կարող ընկճել կամ կրծանել իր հորը:

Բայց որերից մի սր հայրը կրծանալեց...

Գիշեր եր: Ամենամութ գիշերներից մեկը: Ծովը հուզվել էր գարնուրելի կերպով: Նրաք գուրս էլին յեկել վորսի Հայրը սովորականից սրախ եր ու հանգուցն: Հրամաններն արձակելիս ծիծաղում եր, յերբեմն ամական եր կպցնում փորդուն:

— Պոտապ, գեկը չըջիր գեպի ճախ:

Ասադաստանալը խելազարի պես կոհակից-կոհակ եր թուչում, յերբեմն թաղվում խոր ալիքների տակ, մինչև փոսկորները թրջում ատանց այն ել թրջված հայր ու փորդուն: Իսկ յերբ նախալը դուրս եր դալիս ալիքների տակից, շարունակում եր թուխքները, այդ ժամանակ հայրը թափ եր տալիս յերկար մապերով ծածկված գլուխը, թքոտում և ծիծաղելով բացականչում խափարի մեջ, խոսքերն ուղղելով փորդուն.

— Թյու, աղի յե ջուրը չե՞, Պոտապ:

Յերբ փորդին փոշինջ չեր դանում պատասխանելու, հայրը ծիծաղը քրթելի փոխարինելով, հարցնում եր.

— Հը, լեղիդ խո՞մ չե՞ ճաքել:

— Զե—ատամներն իրար գարկելով, պոտասխանում եր փորդին:

— Հա՛, հա՛, հա՛, թրջվել էս մկան պես ու վախից դողդողում ես, քիչ էլ գիժացիր Պոտապ, չե՞ց յես

կրթարձնեմ ծովի սարսափները հաղթահարող հերոս: Ծովը շատերի գլուխն է կերել, շատերով գվարձացել, բայց դու պետք է ընկճես նրան:

Բայց ահա բարձրացավ ալիքը, մեծ ու զարհուրելի, խոհեց առաջատանավի կողին այնպես ուժեղ, վոր Պոտապը հավասարակշռությունը կորցնելով, ղեկը ձեռից բաց թողեց և ընկավ սառը ջրի մեջ:

Իսկ յերբ գլուխը ջրից հանեց, նախկը շրջված տեսավ:

— Հա՛յր,— ծվաց նա աղիողորմ ձայնով:

Չարնիկն ալիքը նրա գեմքին, բաց բերանը ւղիկն աղի ջրով:

— Հա՛յրիկ . . .

Ալիքը նրան նավակից շարտում էր հեռուն, բայց նա համառությամբ պայքարելով նրանց դեմ, նորից լողում էր դեպի շրջված նավակը: Մի կերպ հասավ նավակին, ամուր բռնեց նրա քթից և աշխատում էր բարձրանալ վրան: Բայց ո՞ւր է հայրը, ինչո՞ւ չի լսվում նրա ձայնը, մի՞թե ընկղմվել է ծովի հատակը:

Նա սուգվում էր ջրի մեջ խորը, շատ խորը, ձեռքերով շոշափում էր հատակը, բայց չգտնելով փնտռածը, նորից դուրս էր գալիս ջրի յերեսը:

— Հա՛յրիկ, վորտե՞ղ ես . . .

Չկա հայրը: Յեթե լիներ, նա անշուշտ պետք է պատասխաներ իր կանչին: Ի՞նչ անել: Նա սկսեց լողալ դեպի ափը, հույս ունենալով, վոր կգտներ հորն ափում: Բայց թեվերը հոգնել էյին, նրանք շատ գանդազուրկյամբ էյին շարժվում, իսկ գլուխն այնքան էր ծանրացել, վոր յուրաքանչյուր մի րոպեյից հետո թաղվում էր ջրի մեջ:

Սակայն տիում յերեկում էյին լույսեր: Այլ լույսերը դեպի իրենց էյին բաշում Պոտապին: Յեվ նա թափահարելով հաղնամ ձեռքերն ու վրաներն ստաջ էր լողում:

Իսկ յերբ ափ դուրս յեկավ, նա անշուշտ փռվեց դեպին:

Ու գառավ Պոտապը ծովի վրեսերիմ թշնամին:

Ծովը խոհեց նրանից սիրելի հորը, իսկ նա ւղիկն դեպի ծովը կատապի ատելությամբ: Այնուհետև մենակ էր նա դուրս գալիս վորտի: Վոչ մի սարսափելի յեղանակ նրան վախեցնել կամ կանգնեցնել չէր վարող: Նույնակ պառավ մայրն էր լացով ու աղաչանքով չէր աղդում վորդու վրա:

Վորդին ցանկանում էր լուծել հոր վրեժը: Նա լուծում էր իր վրեժն արհամարելով ծովի վրանդալից կատապուժյունը: Նա իր նավակով բարձրանում էր բարձր կոհակների վրա, իջնում դեպի ջրային խոր անդունդներն ու նորից առաջ սրանում:

«Վերադարձրու ինձ իմ հորը, անիրավ» — մրմնջում էր նա անիերջ:

Սակայն ծովը չվերադարձրեց նրան հորը: Նա քաջ ձկնորսին թողեց իր խոր հատակում:

Յեվ այդ որվանից մեռավ ծիծաղը Պոտապի դեմքին, իսկ ժպիտը, դառը հեղնական ժպիտը՝ դառավ լացին փոխարինողը:

Յեվ այսպես անցյալի դառը հիշողությունները գալիս, պաշարում էյին Պոտապին ու նրա սիրտը լցնում կորստի մեծ ցավով:

Այո, կոյում էր նա մենակ ծովի ալիքների դեմ, մինչև մի սարսափելի դեղեր, նրա նավակը զարնվեց խուժերին ու ջարդ ու փշուր յեղավ: Ինքն էլ մի քանի տեղից վերադարձված, մեծ հրաշքով կարողացավ փրկվել:

Այնուհետև նրառավ մոր սիրտն ընկավ մեռել վորդուց զրկվելու մեծ վախը, և այլ պատճառով էլ նա թուճ չէր տալիս վորդուն անից դուրս գալու:

— Ել չեմ գնա ծովը, մայր,— առում էր Պոտապն ու վերկենում, մոտենում էր սան դռանը:

Մայրը վեր եր թռչում տեղից, կանգնում շեմքին ու յերկու ձեռքով ամուր գրկելով վորդու իրանը, դողդոջուն ձայնով աղաչում .

— Մի դնա Պոտայ... Չեմ թողնի վոր դնա, սուտ ես ասում, չեմ հավատում քեզ : Նա իրից ինձնից հորդ, կխլի և քեզ, թույլ չեմ աս, մի դնա...

Մայրը սխտում եր սրտմաշուկ արցունքներ թափել : Յեկ ինչպիսի մարդկային սիրտ կարող եր ընդհանալ պատախ մոր արցունքներին :

Ու հրաժարվեց Պոտայը ծովից :

Յերկար ժամանակ նա վորպես նավամատույցային բեռնակիր, աշխատեց նավահանդատում : Իսկ հետո պատահեց նրան հոր հին բարեկամը՝ «Աշխատանք» բեռնատար նավի բոցման Տիմոֆեյը ու հրավիրեց իր նավի վրա աշխատելու :

Հրավերը Պոտայն ընդունեց մեծ ուրախությամբ, կարծես թե նա դրան եր սպասում :

Ճոճվում ե նավը յեկ՝ վորք՛ան մեծ ե նա : Քանի ձկնորսական առադատանալեր կկշտի, Պոտայը յերե-
վակայել անդամ չի կարող : Միթե՞ կպշելով խոթե-
րին սա յել կարող ե Զարդ ու փշուր լինել, ինչպես կործանից իր հոր փոքրիկ առադատանալը : Ա՛, այդ յերբեք չի կարող պատահել : Յերեսունհինգ ասուղձ ու անփախ մարդիկ են դեկավարում այս հակալահան նավը : Միթե՞ նրանց ուժեղ ձեռքերը թույլ կտան, վոր նավը կպչի խոթերին :

Այսպես եր մտածում Պոտայն իր կարգապահին աչքերը հառելով դեպի հորիցոնը, մինչև վոր նրան մտանցալ բոցման Տիմոֆեյը :

— Պոտայ... :

• Պոտայը շրջվեց գեպի բոցմանը և իր հարցական հայացքն ուղղեց նրա դեմքին :

— Պոտայ, վաղիր վերցրու Վասիլենկոյին յեկ էլի մի յերկու հոգի, հանեցիր պահեստից շրտոն ու բակե-

րը լցրեք խմելու ջրով : Տասնըհինգ բոցեյվա գործ ե, խո՛ւմ ես :

— Խո՛ւմ եմ, կկատարենք ձեր կարգադրությա-
նը, — պատասխանեց Պոտայը և արագորեն հեռացալ :
Բոցման Տիմոֆեյը մնաց մենակ :

— Ի՞նչ անել, նավապետը դարձյալ պետք ե հան-
դիմանի, այնինչ յես բոլորովին մեղք չունեմ : Միթե՞
յես եմ մեղավորը, վոր պահեստի դռները յերկու ժա-
մով ուշ բացին, վար բեռնակիրները շատ դանդաղու-
թյամբ են աշխատում... Ծտայ թող դա ինձ մտն :
Առանց դալու յել դեռեմ, թե ինչ պետք ե ասեմ,
ընկեր նավապետ Գրիշին :

**

«Աշխատանք» նավի պետ Գրիշինը վրդովված հայ-
հոյում եր իր ողնակամներին, բոցմանին յեկ նավա-
հանդատի բուրբ աշխատակիցներին : Թեպետ նրա կա-
յուտը շատ փոքր եր, բայց նա ջրայնաբար աչնպես
արագորեն եր հեռ ու դարձ անում, վոր սեղանի մոտ
նստած յերիտասարդ շտուրման Ուրբանը դարմանքը
գեմքին, հարցնում եր ինքն իրեն . «սատանան տանի,
միթե՞ այդպիսի պարարտ մարմինը կարող ե այդքան
դյուրաշարժ լինել» :

Ի միջկայրոց, Ուրբանը նավապետի պարարտ
մարմնի դյուրաշարժությունն առաջին անգամը չեր,
վոր անհնում եր : Բայց այս անգամ սպասածից ավե-
լին եր :

— Ա՛, դու արդեն այսան՞դ ես, սիրելի բոց-
ման, — հանկարծակի տեսնելով բոցման Տիմոֆեյին,
չացականչեց նավապետ Գրիշինը :

Տիմոֆեյը թուրք կուլ տալով, ցածր ձայնով պա-
տասխանեց :

— Այո, այստեղ եմ նավապետ :

Նա վախենում եր : Ավելի շուտ պարտասխանու-
թյունը ժամանակին չկատարելու ամոթն եր, վոր
նրա մեջ ներշնչել եր այդ թեթի վախը :

— Ապա ասա, թանգակիրն բոցման, ժամը քանի-
սի՞ն նավը պետք է հանդիս խարխախցից:

— Հաստատ ասել չեմ կարող, նավապետ, յերբ
վերջացնենք բեռնումը, այն ժամանակ ել կճանա-
պարհվենք:

— Հաստատ ասել չես կարող, իսկ կարող ես
ասել, թե վոր ժամին պետք է ճանապարհովն յլենք:

— Ժամը յերկուսին:

— Իսկ այժմ ժամը քանի՞նն է:

— Յերեքը:

— Ուրեմն ուշացանք, ինչո՞ւ:

— Դե մենք ինչ մեկը ունենք, ընկեր նավապետ,
յերբ...

— Դու դեռ համարձակվում ես արդարանալ յեկ
մեկքը բարելու ուրիշների շնքներին: Յեթե դուք
լերյոդկան նորոգելիք, ժամանակին մաքրելիք աքր-
յումները, ժամանակին կարգի դրելիք կարները,
սի՞ թե նավը կուշանար, բոցման:

Բոցմանը խնցղեանի պես կարմրել եր ու խոտը
չեր զանում արդարանալու: Նրա լուսթյունը կա-
մաց — կամաց իջեցնում եր նավապետի բարկության
աստիճանը:

— Դու լսում ես, Բոցման, քեզ մեղավոր ես զը-
զում, նո՛ւ, այն ժամանակ յես քեզ տալիս եմ խիստ
հանդիմանություն: Իսկ այժմ հրամայում եմ, յերբ
ժամվա ընթացքում ամեն ինչ պատրաստել ճանապարհ-
ընկնելու համար, լսո՞ւմ ես:

— Լսում եմ, նավապետ:

— Այժմ կարող ես գնալ:

Ամբողջովին կառ-կարմիր կարած, բոցման Տիմո-
ֆեյը դուրս յեկավ նավապետի կայտուից:

* * *

— Դե՛, տղերք, մի քիչ ել արագ շարժվեցիք և
տրոյումը կլցվի մեշտկներով, — բացականչում եր Կուզ-
ման ու ծանր հակերն անընդհատ իջեցնում ցած:

Վո՞ր մի բեռնակիրը նայելով Կուզմայի ուրախ
դեմքին ահամա չեր արագացնի իր վտաքերի քայլ-
վածքը:

— Շարժվում ենք, շարժվում, — պատասխանում
էլին բեռնակիրները ու ծանր մեշտկները ցած դնելով
նորից վազում պահեստը:

— Վերբա՛ա՛...:

— Վերբա՛ա՛, , ,

— Ձան, ջան, — պատասխանում եր Կուզման,
յերբ տեսնում եր, վոր «վերբա» բացականչու-
թյունը հաճախակի յեն կրկնվում:

Իսկ խնցղեանի նման կարմիր, այս ու այն կողմ
վաղվող բոցման Տիմո էյն ամեն անգամ անցնելով
Կուզմայի մոտով, շարունակ զգուշացնում եր նրան:

— Արագ աշխատի, Կուզմա, միայն վերյոդկան
չիջացնես, մեկ ել բորտերը չջարդոտես հա՛, թե չե
դարձյալ սեմոնտի կեստենք:

— Յես յերեխա չեմ, ընկեր բոցման, դիտեմ ինչ-
պես կվարվին վերյոդկայի հետ: Իսկ ձեր զգուշաց-
ման համար շտրհակալություն — այս վերջին բա-
սերը նա հեղնորեն արտասանեց և բոցմանը հասկա-
ցավ այլ:

Սակայն նա Կուզմային ել ավելի չզրոյակլու հա-
մար լուռ եր, վաչինչ չեր ասում: Նա արագորեն
բարձրանում եր սպարդեկը, շտապեցնում այնտեղ
աշխատող նավաստիներին, վորպեսզի նրանք շուտ
վերջացնեն տախտակաժամի ու պատուհանների լվա-
նալը: Հետո իջնում եր ցած, մտնում դեկային բա-
ժինը ստուգելու, թե դեկակալ Ֆիլիպչեկը վոնց և
յուզել էր դեկը:

— Բոցման, բոցման, — բղավեց շուտման Ուր-
բանը դուրս գալով նավապետի կայտուից:

— Բոցման, բոցման, այլ ո՞ւր ես կորել:

Լսելով վոր իրեն մո կանչում, բոցման Տիմոֆեյն
տիպալ — թափալ իր մարմինը դուրս նետեց գեկային
բաժնից ու կանոնեց Ուրբանի ստեղ:

— Ի՞նչ է պատահել, ընկեր Ուրբան:

— Բոցման, ի՞նչու չես դանդաղ ապրիս, չես վոր ճաշի ժամն անցել է:

Բոցմանը սարսափը դեմքին հանեց գրպանից ժամացույցը ու տեսավ, վոր ինքը չինոց բողբոջի չափ ուշացրել է զանգը:

«Անշուշտ նախապես դարձյալ պետք է հանդիմանութիւն անի» — անցավ բոցման Տիմոֆէյի մըտքով:

— Դե, վաղիր զանգը աուր, ել ի՞նչ ես անչարժացել, — ծղրտաց Ուրբանը բոցմանի վրա:

Բոցմանն ուշքի գալով և տեսնելով, վոր հանդիմանութիւնից ազատվելու հնար չկա, թքեց մի կողմ, ապա առամենքի արանքից ինքն իրեն մի լավ հայհոյելով վաղեց դեպի նախի քիթը:

— Զրբընդ, գրբընդ, գրբընդ...

Նախաստիները հավաքվեցին ճաշարան: Առաջին տեսակի կերակուրն ուտելուց հետո, նրանք սկսեցին յերկրորդն ուտել, յերբ ներս վաղեց Կուզման:

— Կուզմա, աչտակ արի...

— Կուզմա, ինձ մտա նստիր...

— Կուզմա աչտակ լավ է...

— Կուզմա'...

— Մպասեցե՛ք, սպասեցեք, — ականջները փակելով ծղրտաց Կուզման, — յես պետք է նստեմ բոցմանի կողքին:

Բոցման Տիմոֆէյը խոտոված յերեխայի նման գլուխը թեքել նր ամանի վրա ու անձայն, կարծես ինչ վոր մտքերի մեջ խորատուզով՝ իր ճաշն եր ուտում:

— Հը, ի՞նչ ես մտախոհ կատել, չլինի նախապես գործը ճանդիմանել է քեզ:

— Եդ քո դարձը չե, — մրթմրթաց բոցմանը հաստ րեխերի տակից:

Կուզման տեսնելով, վոր բոցմանը բնավ կատակելու արամադրութիւն չունի, դարձավ դեպ խոհարարուհին:

— Դե, մորաքույր Յելիզավետա Կուզնեցովնա, դու ներքի ուշանալուս համար, յեթե բանն մնացի ուտելու, ապա խնդրում եմ:

Խոհարարուհին, վոր բառասունամյա հաստամարմին, լիքը դեմքով մի կլին եր, առանց պատասխանելու, գլուխը հանեց խոհանոցի փոքրիկ պատուհանից և կանչեց:

— Նաստյա'...

— Ի՞նչ է, աչտայ Յելա...

— Կուզմայի համար կերակուր բեր...

Կարծրաթուշ, դեղնեկադեմ Նաստյան, յերկու տեսակի կերակուր բերելով, գրեց Կուզմայի առաջ ու հետո սկսեց սեղանի վրայից հավաքել դատարկ ամանները:

— Աղափնյակիս ձեռքով բերած կերակուրը պետք է վոր համեղ լինի, — ասաց Կուզման և սկսեց ազահությամբ ուտել, մերթ ընդ մերթ աչքով անելով ամանները հավաքող Նաստյային:

Նաստյան կարմրեց:

* *

Յերեկոյան դեմ, յերբ արեւը մայր եր մտնում, ծովը հրաշագեղ եր: Նա բոլորովին խաղաղ եր: Նրա հարթ փայլուն մակերեսի վրա ալիքային կնճիռներ չէին յերեվում: Այդ ժամանակ նախն աչնպես հանդարտորեն ու զուրաղի կերպով է առաջ աահում, վոր կուրբիկներում ու կայուտներում նախաստիները քնում են ինչպես ցամաքի վրա—խաղաղ ու անդորր քնով:

Ահա աչքպիսի մի հանդարտ յերեկո յեր, վոր «Աշխատանք» նովը դուրս եր յեկել Մախաչ-Կալա նավահանգստից, կտրում եր ծովի հարթ մակերեսը, իր հետեւից թողնելով — ջրային յերկար ու հեռոց հետե լախացող ժապավենը:

Նալի վրա ջերին յերևում վնճ նախաստիները, վնճ հաստամարմին բոցմանը և վնճ էլ նախաստինն իր սննդանոցներով: Միայն ստապրեկի վրա, հեռադիտակը ձեռքին, կանգնել էր նախաստին յերկրորդ սննդանոց վան Սերգեյեվիչը ու նայում էր դեպ հեռուն: Յերբեմն նա մոտենում էր դեպի յերկինք ցցված խողովակին, բերանը մոտեցնում նրա լայնացրած անցքին ու կարճ հրամաններ նետում դեկապարին:

— Տասնութ աստիճան դեպի ձախ:

— Կա, ասանութ աստիճան դեպի ձախ—կրկնում էր կայտառ ձայնով դեկապար Ֆիլիպչիկը և վարպետներն կատարում հրամանը:

— Այժմ ընթացքը պահել ուղիղ:

— Կա, ընթացքը պահել ուղիղ:

Յեվ լողում էր հսկա նախն ուղիղ, առանց այս ու այն կողմ թեքվելու, առանց որոտվելու:

Արեվը մայր մտավ:

Սեվ գերեզման գրեզեց ծովի գեղեցիկ յերեսը:

Նալի վրա վառվեցին երեքտրական յուշերը: Նա նմանվեց մի հրեշի՝ վառվուուն աչքերով, վորը փրնչոցներ հանելով իր հուժկու կրծքով պատում էր հետըզհետե հոխորտացող ալիքները և առաջ ընթանում:

Փչում էր թեթեվ, սառը քամին:

Նախաստին Գրիշինը սպարդեկի վրայից համառորեն նայում էր դեպի առաջ: Մավարի մեջ նա վոչինչ չէր տեսնում, բացի այս ու այն կողմ գլորվող վարկանապես ծնվող և մարող կետերից: Այդ ալիքների իրար գառնվելուց առաջացած փրփուրներն էին: Ինչ վոր վատ նախազգացումներ պաշարեցին նախաստին: Յերկար տարիների փորձերից նա գիտեր, թե վորքան սարսափելի պետք է դառնային այդ սպիտակ կետերը մեկ կամ յերկու ժամից հետո: Գրիշինը նայեց դեպի վերել: Չկար վոչ մի փայլող աստղ: Մո՞ւթ, խավար... Նա իր սրտուես աչքերով ջկարողացավ տես-

նեկ, բայց դեպ, ինչ վորպիսի արագությամբ էր քամին քշում սեվ ու մոռյլ ամպերը յերկինքի վրայով:

Գրիշինը մոտեցավ դեպի դեկապարն և անցնող խողովակը:

— Կանչել բոցմանին:

— Կա, կանչել բոցմանին, — ասաց նախաստիներից մեկն արագորեն դուրս վաղելով:

Չունցած մի քանի րոպե, բոցման Տիմոֆեյն արդեն կանգնած էր Գրիշինի առաջ:

— Բոցման, ծովն ինչ վոր սյուրբոլից է պատրաստում մեկ համար, այնպես չէ՞:

— Այո, նախաստին, յես էլ եմ այդ դրում:

— Դու, բոցման, գիտես նայել այն, վոր նալի տրյումներն իրենց մեջ պարունակում են 600 հազար փուլթ չափարեղեն:

— Դա ինչ հարց է նախաստին, ի հարկե գիտեմ:

— Այլևի լավ: Դու, իհարկե, գիտես նայել այն, վոր յերթե ծովը մեկ հրամանի յուր սյուրբոլիով ու յերթե մենք էլ նախորդ միջոցներ ձեռք չառնենք ապա այդ 600 հազար փուլթից մեկ մտխալ ել չի մնա:

— Այդ էլ գիտեմ:

— Վորպեսզի այդ չպատահի, հարկավոր է սըրյումները ծածկել բերդեհաններով, հիմիկվանից, լսում ես:

— Լսում եմ:

— Կարող ես գնալ:

Նախաստիններն ի մի հավաքված նվազում, պարում, յերթում, ուրախանում էին: Կուրբիկի դուրը բանալով ներս մտավ բոցմանը:

— Տղերք, բոցմանին ու տյոտա Յելային մեջ տեղ քաշեցեք, — բղավեց Կուրմանը:

Նախաստիններից վոմանք վաղեցին դեպի բոցմանը, վոմանք էլ դեպի հաստամարմին խոհարարուհին:

Քրքըջարով և ուրախ լացականչությաններ ար-
ձակելով՝ նրանց իրար մոտեցրին: Բոցման Տիմոֆեյը
ձգնեց ինչ վոր բան ասել իրեն բռնող նախաստիներին,
բայց հետո նրա աչքին ընկավ խոհարարուհու գոր-
ցիքած կուրծքը, ախամա տռաջ մաղեց և ամուր ի-
րեն գրկելով, Յելիզավետա Կարպովնային սկսեց պը-
տույաներ գործել:

— Ապրես բոցման, աչդպես: Այժմ պտուղիք
Նաստյա: Մենք մենակ չենք,—բացականչում էր ան-
ընդհատ Կուզմանը:

Բոցմանը յերջանիկ ժպտաը դեմքին, հնդկահասակի
պես հպարտ, գլուխը վեր ցցած պարուժ էր հաստա-
մարմին խոհարարուհու հետ: Նախաստի Տիաը դըր-
կեց չեչոտ Վասյուսկային ու բոցմանին տնազ տալով,
սկսեցին պարել: Նախաստիները բարձր-բարձր քըր-
քըջացին, այնպես վոր դարձուչկայի ձայնը թուլա-
ցավ: Բայց հիպնոսացնող պարն ախամա վարակեց
մյուսներին և մյուսները դույզ-դույզ անպարեկ մը-
տան:

— Պտուղիք Նաստյա, վերջին անգամ պտուղիք
ինձ հետ և թող այս պտույտները յերկար մնան քո
հիշողության մեջ: Գիտեմ, մի որ այս անիրավ ծովը
քաշելու յե ինձ իր հատակը: Փուլթ չե, յես ակուլա-
ների հետ հարսանիք կանեմ, կապրեմ նրանց հետ
յերջանիկ, ուրախ:

Հայացքն հատելով Նաստիայի կուրուցտ աչ-
քերին, Կուզման ժպտում էր: Նաստիան ամուր կպել
էր նրա կրծքին, պտուղում էր, լսում նրա խոսքերն
ու յերբեմն վախեցած բացականչում:

— Դադարիր, աչդպես մի խոսիր:

— Վախենո՞ւմ ես:

— Այո վախենում եմ:

Կուզման լսում էր: Ել ի՞նչ ասել նրան: Նա չէր
ուզում լսել իրեն: Իր խոսքերը նրա վրա տարսառչ
էին ազդում:

— Ամուր մի՛ սեղմիր, Կուզմա:

Նաստիայի ձայնը սթափեցրեց Կուզմային: Նա
թեթևորեն ծիծաղեց ու հետո բղավեց:

— Տղերք, պարեցեք մինչև առավոտ:

Հանկարծ, թե պարող, թե նվագող և թե նայող
նախաստիները զգացին, թե ինչպես բարձրացավ նավի
հատակը, հատակի հետ և իրենք, հետո հատակը

չըջվեց կողքին ու բոլորը թափվեցին միմյանց վրա:
Շրխկոցով բացվեց կուրբիկի դուռը, ներս մտավ
հակա հատակով ու թըջված շորերով Պոտապը: Նա էր
ուժեղ բազումներով մարդկանց տակից հանեց ու
վտռեց վրա կանգնեցրեց Կուզմային և Նաստիային:

— Պոտապ, ի՞նչ է պատահել, — հարցրեց վա-
խից սպրթնած Նաստիան ու կպավ Կուզմային:

— Վոչինչ, բարձրացել է մի փոքրիկ փոթորիկ:
Այդ բուպեյին կլոր, բայց պատուհանից վչչոցով
ու փրփրալով ներս թափվեց ջուրը յեվ թըջեց նա-
վաստիներին:

— Կուզմա, — ձգաց Նաստյան ու համարյա ան-
չունչ կախվեց նրա վզից:

Չեչոտ Վասյուսկան կողպեց պատուհանն ու հե-
տո բարձր ձայնով ասաց:

— Եհե՛ տղերք, ծովը կատաղել է: Նաստիային
Կուզման բարձրացրեց կիսաչունչ Նաստիային
բայց հատակը դարձյալ թեքվեց և նա իր բեռան հետ
վայր ընկավ: Պոտապը փետուրի պես իր թեփերի վրա
առավ Նաստիային ու հաստատուն քայլերով տարավ,
պտուկեցրեց իր կոյկայի վրա:

— Կուզմա չգնաս, մնա ինձ մոտ, յես վախենում
եմ,— ամուր բռնելով Պոտապի ձեռքից՝ ասաց Նաս-
տյան առանց աչքերը բանալու: Պոտապը խլեց
ձեռքը և հետ քաշվեց, իր տեղը տալով մոտեցող
Կուզմային:

Կուզման Նաստիային ծածկեց վերմակով, ինչ
վոր խոսք ասաց նրան և կամեցավ դուրս գնալ:

— Մի զնա Կուզմա, աղաչում եմ, — աչքերը
բանալով վեր թռավ Նաստիան:

նա հետեվի կողմնացույցին, ինքն արագորեն ցած լե-
ջավ սուլարդեկից: Իսկ Բոցման Տխոֆեյն արդեն մի
քանի նավաստիների ուղնությամբ բացում էր կուրբի-
կին վրած արկղների բերանները: Լայն ու հաստ, ծա-
նրը բրեզենտները նրանք հազիվ հազ կարողացան
հանել: Քամին թույլ էր տալիս բանալ բրեզենտները:
Չարաճճի յերեխայի նման, նա մերթ սրան էր վայր
դցում, մերթ նրա ձեռքից էր խլում բրեզենտի ծայրն
ու այդ ժամանակ մյուսներն ստակալի ջանք էյին
թափում իրենց պահելու փոսերի վրա: Յերբեմն
ալիքներն այնպես ուժեղ էյին զարկվում նավի կողե-
րին ու ցնցում նրան հանկարծակի թեքելով մի կողմի
վրա, վոր նավաստիներից շատերը վայր էյին ընկ-
նում, բայց յերեք ձեռքից բաց չէյին թողնում բրե-
զենտի ծայրերը:

— Կուզմա, բերել յերկաթե ձողերը, — հրամայեց
նավապետը:

Կուզման, վոր նաստիայի հետ բռնել էր բրեզեն-
տի մի ծայրից, կայտառ ձայնով պատասխանեց:

— Կա, բերել յերկաթե ձողը:

Ու չանցած մի քանի վայրկյան, նա ճոճվելով և
հավասարակշռությունը հազիվ հազ պահելով, յերկա-
թե յերկար, ծանր ձողն ուսին դրած բերեց և վայր
ձգեց արյունի մոտ: Նավաստիները, վորոնք ամուր
բռնել էյին բրեզենտի ծայրերը, նավապետի կարգա-
դրությամբ սկսեցին իջեցնել բրեզենտի մի կողմը:

— Իջեցնել ձախ կողմը, բոցման լսում էս,
իջեցրեք ձեռ կողմը:

Բոցմանի խումբը կամաց-կամաց իջեցնում էր
բրեզենտի մի կողմը արյունի ձախ կողմի վրա:

Քամին ուռեցնում էր բրեզենտը, նրա հետ միա-
սին ող բարձրացնում նայել նավաստիներին:

— Անց կացնել ձողն անցքի մեջ:

Կուզման բերած յերկաթե ձողի մի ծայրը սկսեց
մտցնել արյունի ձախ կողի անկյունում գտնվող անց-
քի մեջ: Յերկաթե ձողը ծանր էր. մեծ սովորություն

էր հարկավոր, կատարելու այդ աշխատանքը: Բայց
Կուզման մենակ էր, նրան ողնում էր Նաստյան:
Աղջիկը Կուզմայի հետ միասին բարձրացրեց յերկաթե
ձողի ծայրը և այն անց կացրին անցքի մեջ: Մնաց
մյուս ծայրը:

— Նաստյա, խնդրում եմ, հեռացիր դու այստե-
ղից, — շնչաց Կուզման, սղջկա հետ սողալով դեպի
մյուս անկյունը:

— Վո՛չ, չեմ հեռանա, քեզ մենակ չեմ թողնի:

— Նաստյա, քո ներկայությունը ավելի յե դեմ-
վարացնում իմ աշխատանքը...

— Կուզմա, չուտ արա, — բղավեցին մի քանի
նավաստիներ, վորոնք դեռ պահում էյին բրեզենտը,
թույլ չտալով, վոր քամին նրանց դես ու դեն շարաի:
Կուզման ամբողջ ձեռք թափելով սկսեց ձողի ծայրն
անց կացնել յերկաթե անցքի մեջ, բայց անիրավ ձո-
ղը էր մտնում անցքը:

— Մի քիչ բարձրացրու ծայրը Նաստյա, — ասաց
Կուզման: Նաստյան թուլացած ձեռքերով ձողի ծայրը
վեր բարձրացրեց:

— Իջեցնել մյուս կողմը, — հրամայեց նավապետը:

Սակայն բրեզենտի մյուս կողմն իջեցնելը դժվար
էր: Քամին ամբողջովին մտել էր բրեզենտի տակ ու
մեծ ուժով քաշում էր վեր:

Մարդիկ հազիվ հազ էյին կարողանում իրենց
պահել վտանների վրա: Ամեն րոպե քամին կարող էր
նրանց բրեզենտի հետ բարձրացնել ու նետել կատաղի,
նրանց բրեզենտի գլխից: Իջեցնել բրեզենտի ամ
փոփոակից այլքների դիրքը: Իջեցնել բրեզենտի ամ
կողմն ու ամբացնել յերկաթե ձողով անհնարին էր:
Նավապետն այդ խնդրին հասկացավ:

— Բոցման, կանչել Պեդրոյին իր խմբով:

Բոցմանն արագությամբ վաղեց նավի քիթը:

— Տղերք, քիչ դիմացեք, չուտով ողնող ձեռքեր
կզան, — խորախուսեց նավապետն ու ինքը գրավեց
բոցմանի տեղը:

— Իսկ շաքարեղենը փրկված է, ընկեր նախապետ, — հարցրեց նավաստիներից մեկը:

— Շաքարեղենը փրկված է: Յես ու Պեդրոնը նոր նայեցինք: Միայն վերեվից մի քանի մեշուկ է թրջվել: Տղերք, մենք սոցիալիստական սեփականուն թյունը կարողացանք փրկել շնորհիվ մեր թանգագին ընկերոջ Կուզմայի անձնազոհության: Ի պատիվ ընկած ընկերոջ, խնդրում եմ հանել դիտարկները:

Նավաստները մերկացրին իրենց գլուխները: Փլչող դեփյուռը խաղաց նրանց շեկ մաղերի հետ: Յեվ այդ ժամանակ հանկարծ բավեց տխուր թաղման նվազը: Բոլորի մարմնով հանկարծակի մի սառսուռ անցավ: Նրանք շրջեցին իրենց դեմքերը դեպի Կուբրիկի դուռը: Գարմոշկան ուստիվ պցամ՝ այնտեղից դուրս յեկավ Կադաշենիոն — ցրված մաղերով, արցունքից թրջված աչքերով: Նա նվազում էր տխուր, շատ տխուր մահվան քայլերքը:

— Կուզմայի հիշատակին, տղերք, — ասաց նա ու կանգ առավ:

— Բավական է. — ասաց նախապետը, — թող Կուզմայի հիշատակը վառ մնա մեր հիշողության մեջ. թող նրա քաջարի անձնազոհությանն որինակ ծառուսի մեզ ամեն մի վտանգավոր դեպքում: Նորից յերդվենք, տղերք, վոր նրա պես քաջ ու անձնազոհ կլինենք սոցիալիստական սեփականությանը պահպանելու գործում:

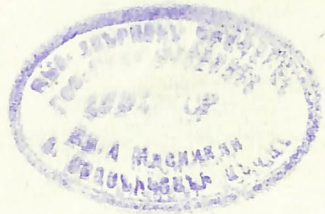
— Յերդվում ենք:

— Իսկ այժմ բավական է սգալ: Անցնենք գործի և մեր յեռանդուն աշխատանքով հավերժացնենք Կուզմայի հիշատակը:

Նավաստները կամաց-կամաց սկսեցին ցրվել:

Ց Ա Ն Կ

	Եջ
Կղզին	3
Մահվան կիրճը	20
Շայքն ու Ռիխարդը	32
Աղջիկը	40
Հանդիպում	54
Հաղթանակի լեռը	74
Յերեֆի մահը	88
Դարմոն	102
Քառավանք	113
Ծովը	146

Պատ. խմբագիր՝ Գար. Սեվոստիան

Տեխ. խմբագիր՝ Զ. ԱՂԱՅԵՎ,
Սրբագրիչ՝ Ս. ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

Сдано в набор 22/X-38 г. Под-
писано к печати 28/XII-38 г.
Печ. листов 5^{3/8} Колич. печ.
зн. 315.276. Ст. 364 Б.6 Зак. № 4054
Тир. 2000. Главлит № 4394. Тип.
„III Интернационал“ Баку, ул.
Саратовца- Ефимова, 29.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0361072

50704

2 m. 50 q.

Çildi 50 q.

350

GEVORQ PETROSJAN

HEKAJƏLƏR

AZƏRNƏŞR

Bədii ədəbiyyat şöbəsi

Вакъ 1939

891.99
7-50